

T.C.

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ANA HATLARIYLA HÂRİCÎLER VE HADİS

Metin TEKİN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KAHRAMANMARAŞ

OCAK - 2018

T.C.

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ANA HATLARIYLA HÂRİCÎLER VE HADİS

DANIŞMAN : Yrd. Doç. Dr. Necmettin ŞEKER
Jüri : Yrd. Doç. Dr. Veli ABA
Jüri : Yrd. Doç. Dr. Sultanbeg ALIEV

Metin TEKİN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KAHRAMANMARAŞ

OCAK - 2018

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ANA HATLARIYLA HÂRİCÎLER VE HADİS

Metin TEKİN

DANIŞMAN : Yrd. Doç. Dr. Necmettin ŞEKER
Yıl : 2018, Sayfa: 70 + 7
Jüri : Yrd. Doç. Dr. Veli ABA
: Yrd. Doç. Dr. Sultanbeg ALIEV

Hâricîler, İslâm tarihinde sert görüşleriyle ön plana çıkmasına rağmen kendisine siyasî ve itikadî açıdan etkilediği önemli bir taraftar grubu edinmeyi başarmış bir fırkadır. Ayrıca “büyük günah işleyenlerin tekfir edilip edilemeyeceği, devlet başkanının Kureyş’ten olup olamayacağı, amelin imanın cüzü olması vs.” gibi meselelerle Müslümanların zihinlerinde yer edinerek bazı Müslüman toplulukların tepkisine maruz kalmış bir fırkadır. Kendi içinde farklı gruplara ayrılan ve Kur’an ayetlerini yüzeysel olarak değerlendiren Hâricîlerden Ezârika; çok sert tutumlarıyla ön plana çıkan, pek çok Müslüman kanı dökmüş bir fırkadır. Günümüze kadar varlığını sürdüren İbâziyye ise bu gruplar arasında en mutedil fırkadır.

Hâricîlerin büyük günah işleyenleri tekfir etmeleri, onların hadis rivâyetini de etkilemiştir. Zira Hâricîlere göre, yalan söyleyen kimsenin de kâfir olması gerekir. Çünkü yalan söylemek de büyük günahlardandır. Bu durumun genel olarak onları hadis uydurmaktan engellediği söylenmekle birlikte, kaynaklarda bazı Hâricîlerin hadis uydurduğuna dair bir takım ipuçları bulunmaktadır. Hadis kaynakları içerisinde Hâricîler ile ilişkilendirilen Kilâb, Şeytânü’r-Radhe ve Mürûk olmak üzere üç farklı rivâyet bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hâricîler, hadis, rivâyet, fırka, râvi.

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF BASIC ISLAMIC SCIENCES

ABSTRACT

MA THESIS

EXTERNAL EXTRACTS AND HADITH

Metin TEKİN

Supervisor : Necmettin ŞEKER
Year : 2018, Sayfa: 70 + 7
Jury : Assist. Prof. Dr. Necmettin ŞEKER
: Assist. Prof. Dr. Veli ABA
: Assist. Prof. Dr. Sultanbeg ALIEV

Despite their coming into prominence with their harsh views, Kharijites a sect that has succeeded in getting a group of fans influenced them in political and theological angles in the history of Islam. It is also a sect that has been exposed to the reaction of some Muslim communities by taking place in the minds of Muslims with regarding the issues such as "whether the great sinners can be declared an unbeliever or not, whether the president of the state can be from Quraysh or not, whether the religious practices are the part of faith or not etc. Azarika from Kharijities, a faction self-divided into different groups and evaluated the verses of Qur'an superficially, is a group that has come to the forefront with very stiff attitudes and have shed the blood of many Muslims. Ibadiyya, which continues its existence until nowadays, is the most moderate fact among these groups.

Declaring the great sinners as unbelievers has affected Kharijites' Hadith narration. Thus, according to Kharijitis, the one who lies has to be an unbeliever. Because the lying is from great sins. It could be said that this situation prevents them concocting the hadith generally. But, there are some clues in sources about Kharijitis concocting the hadith. Among the sources of hadith. There are three different narrations, namely Kelab, Shaytan Al-Radha and Murooq, which are associated with Kharijitis.

Keywords: Kharijitis, Hadith, narration, sect, narrator.

ÖNSÖZ

İslâm dininin temel kaynaklarının kitap ve sünnet olduğu kabul görmüş bir durumdur. Ancak kitap ve sünnetin doğru anlaşılması açısından 14 asırlık İslam tarihinde birçok farklı anlayış ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu anlayışlar özel bir ıstılah kazanarak mezhep adını almıştır. Tarihi süreçte bu mezhepler kategorik tasniflere tabi tutularak ehl-i hak, ehl-i bid'at ve ehl-i dalâlet mezhepleri olmak üzere sınıflandırılmıştır. Bu mezheplerin her birisinin kendine göre kaynakları, ön kabulleri ve düşünce tarzları oluşmuştur. Bunlardan birisi ehl-i bid'at olarak kabul edilen Hâricîlik mezhebidir.

Hız. Osman'ın şehâdetiyle temelleri atılan Hâricîlik, özellikle Sıffin savaşında cereyan eden tahkim hâdisesinden sonra bir fırka olarak teşekkül etmeye ve İslâm tarihindeki yerini almaya başlamıştır. Siyasî yönü ağır basan bu mezhep, zamanla itikâdî fikirleriyle de ön plana çıkmış ve İslâm tarihinde etkisi hissedilen mezheplerden birisi haline gelmiştir. Zira İbâziyye fırkası dışında günümüzde mezhebin bağlıları kalmamasına rağmen onlarla aynı veya benzer fikirleri savunan çağdaş oluşumların varlığı görülmektedir.

Çalışmamız giriş ve sonuç bölümü dışında iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın amacı, önemi, yöntemi, kapsamı ve çalışma boyunca kullandığımız kaynakların bir kısmına değinilmiştir. Birinci bölümde Hâricîliğin lugavî ve ıstılahî anlamları, Hâricîliğin ortaya çıkışı ve fırkalara ayrılması üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise hadisin lugavî ve ıstılahî anlamları, Hâricîlerin sahabeye bakışı, Hâricî hadis râvilerinin hadis uydurup uydurmadıkları, onlarla ilgili yazılmış hadis kaynakları tespit edilmeye çalışılmış ve siyasî, itikâdî ve fikhî görüşleri hadisler ışığında değerlendirilmeye tâbi tutulmuştur. Ayrıca Hâricîlerle ilgili olduğu söylenen rivâyetlere de kısaca değinilmeye çalışılmıştır.

Bu araştırmanın yapılmasında fikirleriyle bize yol gösteren danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Necmettin Şeker'e, çalışma esnasında görüşlerinden istifade ettiğim bütün hocalarıma ve arkadaşlarıma teşekkürü borç bilirim.

Metin TEKİN
Ocak - 2018

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ	III
KISALTMALAR.....	VII
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi	1
1.2. Araştırmanın Yöntemi ve Kapsamı	1
2. HÂRİCİLİĞE GENEL BAKIŞ.....	3
2.1. Hâricîlik Kelimesinin Lugavî ve İstılahî Anlamı	3
2.2. Hâricîliğin Ortaya Çıkışı	4
2.3. Hz. Ali Döneminde Hâricîler (Tahkim Olayı ve Sonrası)	7
2.3.1. Tahkim Olayı (37/657)	7
2.3.2. Hâricîlerin Hz. Ali'den Ayrılmaları	8
2.3.3. Nehrevan Savaşı (38/658) ve Nuhayle Savaşı (38/658).....	9
2.4. Hâricîlerin Fırkalara Ayrılması	11
2.4.1. Harûriyye (el-Muhakkimetü'l-Ûla).....	11
2.4.2. Ezârîka	12
2.4.3. Necedât	12
2.4.4. Sufriyye.....	13
2.4.5. İbâziyye ve Kolları	14
2.4.6. İbâzîlerin Bazı Görüşleri	16
2.5. Hâricîliğin Temel Görüşleri	19
2.5.1. Siyasî Görüşleri	19
2.5.2. İtikadî Görüşleri.....	19
2.5.3. Ahlakî Görüşleri.....	20
2.5.4. Fıkhî Görüşleri.....	20
3. ANA HATLARIYLA HÂRİCÎLER VE HADİS.....	22
3.1. Hadis Kelimesinin Lugavî ve İstılahî Anlamı	22
3.1.1. Lugavî Anlamı.....	22
3.1.2. İstılahî Anlamı.....	22
3.2. Hâricîlerin Sahabeye Bakışı	23
3.2.1. Dört Halife Hakkındaki Görüşleri	23

3.2.2. Cemel ve Sıffin Savaşına Katılan Sahabe İle İlgili Görüşleri.....	24
3.2.3. Diğer Sahabe Hakkındaki Görüşleri.....	25
3.3. Hâricîler ve Hadis Rivâyeti.....	27
3.3.1. Hâricîler ve Hadis Uydurma	28
3.3.2. Hâricîlerin Kabul Ettiği Rivâyetlerin Alanı.....	31
3.3.3. Hâricîler İle Muhaddisler Arasındaki İhtilafın Temel Sebepleri.....	32
3.4. Hâricîlerin Hadis Kaynakları ve Müellifleri.....	33
3.4.1. Ebû Mihnef ve <i>Kitâbu Hadisî'l-Ezârîka</i>	33
3.4.2. İbn Ömer el-Ezdî el-Basrî er-Rabî b. Habib ve <i>el-Câmiu's-Sahîh (Müsned)</i>	33
3.4.3. İmam Ebû Ğanim el-Horasânî ve <i>el-Müdevvene</i>	34
3.4.4. İmam Câbir b. Zeyd ve <i>Dîvânı</i>	35
3.4.5. Rabî b. Habib ve <i>Ba'dul-Ehâdîsi'n-Nebeviyye ve'l-Âsâri'l-Meriviyye</i>	35
3.4.6. Ebû Muhammed Nureddin Abdullah b. Hamid b. Sellûm es-Sâlimî ve <i>Şerhu el-Câmiu's-Sahîh</i>	35
3.5. Hâricî Hadis Râvileri.....	35
3.5.1. İmrân b. Hittân es-Sedûsî (ö. 84/703):.....	37
3.5.2. İbni Abbas'ın kölesi İkrime el-Berberî (ö. 105/723):	38
3.5.3. el-Velîd b. Kesîr Ebû Muhammed el-Mahzûmî:.....	39
3.5.4. Ebû Hasan el-'Arec:.....	39
3.5.5. Ebû Amr Rabî' b. Habîb el-Ezdî (ö. 180-796 [?]):	39
3.5.6. Câbir b. Zeyd (ö. 93/711-12):.....	40
3.5.7. İsmail b. Semî Ebû Muhammed el-Hanefî el-Kûfî:	40
3.5.8. el-Yemân b. Rebâb:.....	41
3.5.9. Ali b. Harmele:	41
3.5.10. el-Fadl b. İsa er-Rukkâşî:	41
3.5.11. Ebû Harun el-Abdî (ö. 134):	41
3.5.12. Sevr b. Zeyd ed-Dîlî:	42
3.5.13. Dâvud b. Husayn el-Medenî:	42
3.6. Hakkında Bilgi Tespit Edilemeyen Diğer Hâricî Râviler	42
3.7. Hâricîlerin Temel Görüşlerinin Hadisler Işığında Değerlendirilmesi	43
3.7.1. Bazı İtikadî ve Siyasî Görüşlerinin Değerlendirilmesi.....	43
3.7.2. Bazı Fıkhî Görüşlerinin Değerlendirilmesi	48
3.8. Ehl-i Sünnet Âlimlerinin Hâricîler Hakkındaki Görüşleri	50
3.9. Hâricîlerle İlgili Olduğu Söylenen Rivâyetlerin Değerlendirilmesi.....	51

3.9.1. Hâricîlerin Cehennem Köpekleri Olduğunu Bildiren Rivâyetler	52
3.9.2. Rivâyetle İlgili Yapılan Değerlendirmeler	54
3.9.2.1. Senet Açısından	54
3.9.2.2. Metin Açısından	56
3.9.3. Hâricîlerin Dinden Çıktığını Bildiren Rivâyetler	58
3.9.4. Rivâyetle İlgili Yapılan Değerlendirmeler	58
3.9.4.1. Senet Açısından	58
3.9.4.2. Metin Açısından	59
3.9.5. Şeytânü'r-Radhe Rivâyeti.....	60
3.9.6. Rivâyetle İlgili Yapılan Değerlendirmeler	60
3.9.6.1. Senet Açısından	60
3.9.6.2. Metin Açısından	60
4. SONUÇ	62
KAYNAKLAR	64
ÖZGEÇMİŞ	

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
A.Ü.İ.F.D.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: Bin/İbn
bkz.	: Bakınız
bt.	: Bint
Çev.	: Çevirmen
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Hız.	: Hazreti
M.Ü. İFAV.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
ö.	: Ölümü
r.a.	: Radıyallahü anh
r.ah.	: Radıyallahü anhâ
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahü aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
ts.	: Tarihsiz
vd.	: Ve devamı
Yay.	: Yayınları
y.y.	: Baskı yeri yok

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Günümüzdeki bir kısım İslâmî gruplarla Hâricilik arasında bir takım benzerliklerin kurulmasından hareketle İslâm'a ait olmayan bazı değerlerin İslâm'a mâl edildiği müşahede edilmektedir.¹ Dolayısıyla modern dönemlerde ortaya çıkmış olan sıradışı akımların doğru bir şekilde tahlil edilme ihtiyacı, Hâriciliğin tetkik edilmesini önemli bir hâle getirmiştir.

Bir nebze olsun bu alandaki boşluğu doldurması ümidiyle *Ana Hatlarıyla Hâricîler ve Hadis* isimli bu çalışmamızda Hâricîlerin hadise bakışı ve hadis anlayışını genel hatlarıyla incelemeye çalıştık. Bu vesileyle Hâricîlerin sahabeye bakışı, hadis uydurup uydurmadıkları, Hâricîlerin hadis kaynakları, Hâricî hadis râvileri, Hâricîler hakkında olduğu söylenen rivâyetler ile ilgili tespitlerde bulunmaya gayret ettik.

1.2. Araştırmanın Yöntemi ve Kapsamı

Çalışmamıza alanla ilgili kaynak taraması yaparak başladık. Özellikle Kelam ve Mezhepler Tarihi ile ilgili temel eserleri inceledik. Doğrudan Hâriciliği ele alan çalışmalar üzerinde okumalar yaptık. Amacımız sadece Kelam ve Mezhepler Tarihi araştırması değildir. Dolayısıyla bu konuları tezimizin tamamlayıcı unsurları muvacehesinde ele almış olduk. Bizim asıl amacımız Hâricîlerin hadis anlayışını ortaya koymak olduğundan, daha çok sahabeye bakış açılarını, hadis rivâyet edip etmediklerini, hadis uydurma faaliyetlerindeki rolü üzerinde durduk. Bu bağlamda istifade ettiğimiz kaynakların dökümü aşağıdaki gibidir.

Tezimizde istifade etmiş olduğumuz kaynaklar hakkında ilk kullanıldıkları yerlerde biyografik bilgileri verilmiş, daha sonraki alıntılarda ise yazarın başka eseri kullanılmadıysa yazarın isminin verilmesiyle iktifa edilmiştir. Şayet aynı yazarın birden fazla eserinden nakilde bulunulmuşsa, yazarın ismiyle birlikte eserinin adı da ilave edilmiştir. Ayrıca Tespit edebildiğimiz kadarıyla müelliflerin vefat tarihleri hicrî/miladî olarak verilmiştir.

Tezimizde kullandığımız kaynakların bir kısmına da işaret etmek istiyoruz. Çalışmamızda İslâm Mezhepler Tarihi alanında yazılmış olan temel eserlerden; Abdülkâdir el-Bağdâdî'nin (ö. 429/936) *el-Fark Beyne'l-Fırak*, İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal* isimli eserinden faydalandık. Yine Şehristânî'nin (ö. 584/1153) *el-Milel ve'n-Nihal*, Eş'arî'nin *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn* isimli eserinden mümkün olduğunca yararlanmaya çalıştık.

Çalışmamızda cerh-ta'dil ve ricâl kitaplarından da önemli ölçüde istifade etmeye gayret ettik. Buhârî'nin (ö. 256/870) *Târihu'l-Kebîr* ile *ed-Duafâ*, Ukaylî'nin (ö. 322/934) *ed-Duafâ*, İbn Ebi Hâtim'in (ö. 327/938) *el-Cerhu ve't-Ta'dil*, İbn Hibban'ın (ö. 354/965) *es-Sikât* ile *el-Mecruhîn*, Zehebî'nin (ö. 748/1348) *el-Muğnî fi'd-Duafâ*, *Mizânü'l-İ'tidâl*, İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Takribü't-Tehzîb*, *Tehzibü't-Tehzib ve Lisânü'l-Mizân*, isimli kitaplarını da gözden geçirdik.

Başvurduğumuz kaynaklardan bir kısmı da hadis usulüne dair yazılan eserlerdir. Bu alanda te'lif edilen Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifaye fi İlmi'r-Rivâye*, İbn Kesir'in (ö. 774/1373) *İhtisaru Ulumi'l-Hadis*, İmam Nevevî'nin (ö. 676/1277) *et-Takrib ve't-Teysir li Marifeti'l-Beşîr'in-Nezîr fi Usuli'l-Hadis*, İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Nüzhetü'n-Nazar*, Sehâvî'nin (ö. 902/1497) *Fethu'l-Muğîs Şerhu Elfîyeti'l-Hadis*, isimli eserlerine de müracaat ettik.

¹ Demircan, Adnan, *Hâricilik Mezhebinin Doğuşu Bağlamında Din Siyaset İlişkisi*, s. 8, Beyan Yay., İstanbul, 2015.

Tezimizde kullandığımız temel hadis kaynakları ise İmam Mâlik'in (ö. 179/795) *Muvatta'sı*, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned'i*, Dârimî'nin (ö. 255/869) *Sünen'i*, Buhârî ve Müslim'in (ö. 261/875) *Sahih'leri*, İbn Mâce'nin (ö. 273/887) *Sünen'i*, Ebû Davud'un (ö. 275/889) *Sünen'i*, Tirmizî'nin (ö. 279/892) *Cami'i*, Nesâî'nin (ö. 303/915) *Sünen'i*, İbn Huzeyme'nin (ö. 311/924) *Sahih'i*, İbn Hibban'ın (ö. 354/965) *Sahih'i* yer almaktadır. Bunun dışında İmam Nevevî'nin *Şerhu Sahihi Müslim*, İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî'si* gibi bazı hadis şerhlerinden de faydalanmaya çalıştık.

Bunun yanında Muhammed Acâc'ın *es-Sünnetü Kable't-Tedvin*, Mustafa el-Azamî'nin *Dirâsât fî'l-Hadisi'n-Nebevî*, Muhammed Ebû Zehra'nın *Tarihu'l-Mezhebi'l-İslâmiyye fî's-Siyaseti ve'l-Akaidi ve Tarihi'l-Mezhebi'l-Fikhiyye*, Muhammed Ebû Zehv'in *el-Hadis ve'l-Muhaddisun*, Mustafa es-Sıbaî'nin *es-Sünnetü ve Mekânetüha fî't-Teşrî'l-İslâmî*, Fuat Sezgin'in *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar* isimli eseri istifade ettiğimiz belli başlı kaynaklardandır. Ayrıca konumuzla alakalı yapılmış *Kütüb-i Tis'a'daki Hadislere Göre Hâricilik ve Hadis Literatüründeki Hâriciler İle İlgili Rivâyetlerin Değerlendirilmesi* isimli yüksek lisans tezlerine de bakmaya çalıştık.

2. HÂRİCİLİĞE GENEL BAKIŞ

2.1. Hâricîlik Kelimesinin Lugavî ve İstilahî Anlamı

Kavramların lugavî ve istilahî anlamları arasında çoğunlukla bir ilişki olduğu bilinmektedir. Bu sebeple önce Hâricî kelimesinin lugat anlamının zikredilmesi, istilahî anlamının anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

a. Lugavî Anlamı: “Çıkmak, itaatten ayrılıp isyan etmek anlamındaki خرج² kökünden türetilen Hâricî kelimesi (çoğulu havâric) “ayrılan, isyan eden” mânâsında bir sıfat olup sonuna nisbet ekinin ilâve edilmesiyle belirli bir topluluğa nispetle Hâriciyye veya Havâric şeklinde kullanımı yaygınlaşan bir kavramdır.³

b. İstilahî Anlamı: İslâm tarihçilerinin genel kanaatine göre Hâricîler, tahkimi (hakem tayin etmeyi) kabul etmesi sebebiyle Hz. Ali’den (ö. 40/661) ayrılan kişilerden oluşan fırkadır.⁴ Nitekim Ebû’l-Hasen el-Eşarî (ö. 324/935-36) Hâricîleri şöyle tanımlamaktadır:

“Havâric (Hâricîler), Hulefâ-i râşidînin dördüncüsü olan Ali b. Ebî Tâlib’e karşı çıkan gruptur.” Ayrıca İmam Eşarî, Hâricîlerin bu şekilde isimlendirilmesinin sebebini, Hz. Ali’nin tahkimi kabul etmesinden dolayı ona karşı çıkmaları olduğunu söylemektedir.⁵

İbni Hazm (ö. 456/1064) ise, meseleye daha geniş bir perspektiften bakarak Hâricî isminin sadece Hz. Ali’ye karşı çıkan grupla sınırlı olmadığını, inanç yönünden onlarla aynı düşüncüyü paylaşan kişilere de Hâricî denilebileceğini ifade ederek onlar hakkında şunları söylemektedir:

“Hakem tayin etmenin kabul edilemeyeceği, büyük günah işleyen kimselerin kâfir olduğu, zâlim idarecilere karşı çıkılması, büyük günah işleyenlerin cehennemde ebedî olarak kalacakları ve imâmetin Kureyş’ten olmayan birisinde de olabileceği hususunda Hâricîlere tâbi olan kimse de Hâricîdir. Eğer kişi bu sayılanların dışında Müslümanların ihtilafa düştüğü konularda onlara muhalefet ederse o zaman Hâricî olmaz.”⁶

Şehristânî, (ö. 548/1153) bu kelimeye daha geniş bir anlam yükleyerek, Müslüman cemaatin üzerinde ittifak ettiği meşru bir halifeye başkaldıran herkesin Hâricî kapsamında değerlendirileceğini belirtmiştir.⁷

İbn Hacer el-Askalânî ise (ö. 852/1449) *Fethu’l-Bârî* mukaddimesinde Hâricîleri; “Hz. Ali’nin hakem tayin etme kararını kabul etmeyen, Hz. Ali, Hz. Osman (ö. 35/656) ve Hz. Osman’ın soyundan gelen kimselerden uzak duran ve onlarla savaşan kimseler” olarak tanımlamaktadır.⁸ İbni Hacer Hâricîler ile ilgili yaptığı başka bir tanımda şöyle söylemektedir:

“Hâricîler, itaatten çıkmış bir topluluktur. Onlar bid’atçilerdir. Dine ve Müslümanların en hayırlı kişilerine karşı çıkanlardır.”⁹

Hâricîler ise Hâricî ismini şu ayet-i kerimeden aldıklarını söylerler:

² İbn Manzûr, Ebû’l-Fadl Cemâluddîn Muhammed, *Lisânu’l-Arab*, II, 249, Beyrut, ts; ez-Zebîdî, Muhammed b. Muhammed Abdürrezzak Ebû’l Fayd (thk. Mecmu’atün Mine’l Muhakkik), *Tâcu’l-Arûs ve min Cevâhiri’l-Kâmûs*, V, 508, ts.

³ Fıglalı, Ethem Ruhi, “Hâricîler”, *DİA*, XVI, 169, 1997.

⁴ Fıglalı, “Hâricîler”, *DİA*, XVI, 169.

⁵ Eşarî, *Makâlât’ül-İslâmiyyîn*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid) I, 207, Beyrut, 1990.

⁶ İbn Hazm, *el-Fasl fi’l-Milel ve’l-Ehvâi ve’n-Nihal*, II, 113, Mektebetü’l-Hancı, Kâhire, ts.

⁷ Şehristânî, *el-Milel ve’l-Nihal*, (tashih ve ta’lik Ahmet Fehmi Muhammed), I, 114, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 1992.

⁸ Askalanî, İbn Hacer, *Hedyü’s-Sârî fi Mukaddimeti Feth’il-Bârî*, s. 459, Beyrut, h.1379.

⁹ Askalanî, İbn Hacer, *Feth’ul-Bârî*, XII, 259, Dâru’l Marife, Beyrut, h.1379.

“Her kim Allah yolunda hicret ederse, yeryüzünde gidecek yer de bulur, genişlik de bulur. Ve her kim Allah’a ve peygambere hicret etmek amacıyla evinden çıkar da sonra kendisini ölüm yakalarsa, kuşkusuz onun ecri Allah’a aittir. Allah ğafurdur, rahimdir.”¹⁰ Hâricîler bu ayet-i kerimeye dayanarak kendilerini “kâfirlerin arasından çıkarak Allah’a ve peygamberine hicret edenler ve kâfirlerle her türlü bağı koparanlar” şeklinde tanımlamaktadırlar. Ayrıca onlar “Şüphesiz Allah, mü’minlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır”¹¹ anlamındaki ayete dayanarak kendilerine *Şurât* ismini de vermektedirler.¹²

Sonuç itibariyle Hâricîler, âlimlerin genel kanaatine göre Sıffîn savaşında tahkimi kabul etmesinden dolayı Hz. Ali’ye karşı çıkan ve ondan ayrılan topluluğun ismidir. Bununla beraber bazı âlimler onlarla aynı düşüncede olan kişilere de Hâricî denileceğini belirtmişlerdir. Hâricîler için Hâvâric isminin dışında başka isimler de kullanılmaktadır. Bunlar Harûriyye,¹³ Şurât,¹⁴ Mârîka ve Muhakkimedir.¹⁵ Hâricîler, Mârîka ismi hariç diğer isimleri kabul ederler. Zîra bu isim (dinden) çıkan, (doğru yoldan) sapan anlamına geldiğinden¹⁶ Hâricîler bu ismin kendileri için kullanılmasını kabul etmezler.¹⁷

2.2. Hâricîliğin Ortaya Çıkışı

Hâricîliğin ortaya çıkışıyla ilgili birden fazla görüş vardır. İlim ehlinin bir kısmı Hâricîlerin ortaya çıkışını Peygamber Efendimiz’in (s.a.v.) zamanına kadar götürmekte ve ilk Hâricînin Hz. Ali’nin tabaklanmış bir deri içinde Yemen’den göndermiş olduğu altının taksiminde Hz. Peygambere (s.a.v.) itiraz eden Zü’l-Hüveysira olduğunu belirtmektedirler.¹⁸

İlim ehlinin bu görüşü savunanlar iddialarını Ebû Said el-Hudrî’den (ö. 74/693-94) rivâyet edilen şu hadise dayandırmaktadırlar:

“Ali b. Ebi Tâlib, Rasûlullah’a (s.a.v.) tabaklanmış bir deri parçası içerisinde Yemen’den bir altın parçası gönderdi. Rasûlullah da (s.a.v.) onu dört kişi arasında taksim etti. Bu kişiler Ueyyne b. Hısn, el-Akra’ b. Hâris, Zeyd’ül-Hayl, dördüncü kişi Alkame b. Allâse veya Âmir b. Tufeyl’dir. Bunu duyan Rasûlullah’ın (s.a.v.) ashabından biri kalkıp şöyle dedi:

“Biz buna onlardan daha layığız.” Bu söz Rasûlullah’a (s.a.v.) ulaştınca şöyle buyurdu:

“Sabah akşam bana gökyüzünün haberi gelmekte iken Allah katında emîn bir kimse olduğum halde bana güvenmiyor musunuz?” Bunun üzerine gözleri çıkık, yanağının elmacık kemiği çökmüş ve alnı açık, gür sakallı, başı traşlı, izarı yukarı çekilmiş bir adam kalkıp şöyle dedi: “Ey Allah’ın Rasûlü Allah’tan kork.” Bunun

¹⁰ Nisa, 4/100.

¹¹ Tevbe, 9/111.

¹² Fığlalı, “Hâricîler”, *DİA*, XVI, 169.

¹³ Tahkim olayının başında Harûrâ’ya yerleştikleri için bu isimle adlandırılmışlardır. Bu konuda bkz. Sallâbî, Ali Muhammed, *el-Havâric Neş’etühüm ve Sifatühüm ve Akaidihüm ve Efkâruhüm*, Dâru’l-Marife, s. 8, 2 nolu dipnot, Beyrut-Lübnan, ts.

¹⁴ “Kendimizi Allah’a itaat konusunda (yani cennet karşılığında) satın aldık” demeleri sebebiyle bu şekilde isimlendirilmişlerdir. Bu konuda bkz. Sallâbî, a.g.e., s. 8, 3 nolu dipnot.

¹⁵ Bu şekilde isimlendirilmelerinin sebebi, hakemleri inkâr etmeleri ve “Hüküm ancak Allah’a aittir” demeleridir. Bu konuda bkz. Sallâbî, a.g.e., s. 8, 4 nolu dipnot.

¹⁶ İbn Manzur, a.g.e., X, 241.

¹⁷ Sallâbî, a.g.e., s. 14.

¹⁸ Sallâbî, a.g.e., s. 14. Zü’l-Hüveysira, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) ganimet taksimine itiraz eden ve ilk Hâricî liderlerinden Hurkus b. Zühayr ile aynı kişi olduğu söylenen şahıstır. (bkz. Mustafa Öz, “Hurkus b. Zühayr”, *DİA*, XVIII, 390, 1998.)

üzerine Rasûlullah (s.a.v.) ‘Yazıklar olsun sana! Yeryüzündeki insanlar içinde Allah’tan en çok korkan ben değil miyim?’ dedi. Ebû Saîd el-Hudrî sözüne şöyle devam etti: ‘Daha sonra adam gitti ve Hâlid b. Velîd (ö. 21/642) ‘Ya Rasûlallah! Onun boynunu vurayım mı?’ dedi. Rasûlullah da (s.a.v.) şöyle buyurdu: ‘‘Hayır! Belki o namaz kılıyordur’’. Hâlid b. Velîd ise ‘‘Ya Rasûlallah nice namaz kılan kimseler vardır ki, kalplerinde olmayan şeyi dilleriyle söylüyorlar.’’ Sonra Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: ‘‘Ben insanların kalplerini ve karınlarını açıp bakmakla emrolunmadım.’’ Ebû Saîd el-Hudrî sözüne şöyle devam etti: ‘‘O adam çekip giderken Rasûlullah (s.a.v.) o adama baktı ve şöyle buyurdu: ‘‘Onun soyundan öyle bir kavim (topluluk) çıkacak ki, güzel bir sesle Kur’an’ı okuyacaklar, okudukları Kur’an boğazlarından geçmeyecek. Okun yaydan çıktığı gibi dinden çıkacaklar.’’ Ebû Saîd el-Hudrî der ki: ‘‘Zannediyorum ki Rasûlullah (s.a.v.) sözünün devamında: ‘‘Şayet onlara yetişmiş olsaydım Semud kavminin helak edilmesi gibi onları öldürürdüm’’ buyurdu.’’¹⁹

İbn Cevzî (ö. 597/1201), bu hadisten bahsederken Zü’l-Hüveysira ile ilgili olarak şöyle der: ‘‘Hâricîlerin ilki ve en çirkini Zü’l-Hüveysira et-Temîmî’dir.’’ Hadisin başka bir rivâyeti de şöyledir: Bu adam Rasûlullah’a (s.a.v.) ‘‘Adâletli davran’’ dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: ‘‘Yazıklar olsun sana! Ben de adâletli olmazsam kim adâletli olabilir ki?’’²⁰ İbn Cevzî’ye göre Zü’l-Hüveysira İslâm’da ortaya çıkmış ilk Hâricîdir. Onun hatası, kendi görüşüne razı olmasıdır. Şayet (olması gerektiği yerde) durmuş olsaydı, elbette Rasûlullah’ın (s.a.v.) görüşünün üstünde bir görüş olmayacağını bilmiş olurdu. Bu adamın takipçileri Ali b. Ebi Tâlib’e savaş açan kimselerdir.’’²¹

Ebû Muhammed b. Hazm da Zü’l-Hüveysira’nın ilk Hâricî olduğuna işaret edenlerden birisidir.²² Ayrıca Şehristânî de *el-Milel ve’n-Nihal* isimli kitabında bu görüşü benimsemiştir.²³

Bununla birlikte Hâricîliğin ortaya çıkışıyla ilgili şu görüşü ileri sürenler de vardır: Hâricîler, Hz. Osman’ın şehit edilmesine sebep olan fitneyle birlikte ortaya çıkmıştır. Hâricîlerin ortaya çıkardığı bu fitne birinci fitne olarak isimlendirilmektedir.²⁴ İbn Kesîr de (ö. 774/1373) *el-Bidâye ve’n-Nihâye* isimli eserinde Hz. Osman’a karşı çıkan ve onu öldüren bu topluluğa Hâricîler ismini vermektedir. Ayrıca İbni Kesîr, Hâricîlerin Hz. Osman’ı şehit etmesinden sonra onlar hakkında yaptığı değerlendirmede, onların devlet hazinesinden pek çok mal aldığını ifade etmektedir.²⁵

Ethem Ruhî Fığlalı’nın da dediği gibi Hâricîliğin ortaya çıkışını tahkim olayıyla başlatmak bir yere kadar doğru kabul edilebilir. Fakat tahkim olayından önce Hz. Osman’ın hilâfetine son yılları göz önüne alındığında Hâricîlerin aniden ortaya çıkmış bir topluluk olmadığı anlaşılır. Bu sebeple Hâricîliğin ortaya çıkışını daha iyi anlayabilmek için Hz. Osman’ın hilâfetine son yıllarını ele almamız yerinde olacaktır.²⁶

Hz. Ebûbekir (ö. 13/634) ve Hz. Ömer (ö. 23/644) döneminde bir takım olumsuz hâdiseler yaşanmış olsa da genel olarak İslâm toplumunun huzur ve barış içerisinde yaşadığı söylenebilir. Aynı durum Hz. Osman’ın hilâfetine ilk yarısı için de geçerlidir.

¹⁹ Buharî, Meğâzî, 62; Müslim, Zekât, 143-144.

²⁰ Müslim, Zekât, 148.

²¹ İbn Cevzî, *Telbisü İblis*, s. 88, ts., y.y.

²² İbn Hazm, a.g.e., IV, 457.

²³ Şehristânî, a.g.e., I, 116.

²⁴ İbn Ali, Nâsır, *Akîdetü Ehli’s-Sünne fi’s-Sahabeti’l-Kirâm*, I, 1141, Riyad, 1993.

²⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, (thk. Abdullah b. Abdu’l-Muhsin), X, 316, Dâru’l-Hicr, y.y., 2003/1424.

²⁶ Fığlalı, *DİA, Hâricîler*, XVI, 169.

Fakat Hz. Osman'ın hilâfetine ikinci yarısı Müslümanlar arasında ilk kez büyük ayrışmaların yaşandığı ve siyasî gruplaşmanın görüldüğü bir dönemdir. Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle Müslümanlar arasında etkileri hâlâ devam eden fitne kapısı da açılmış oldu.²⁷

Hz. Osman döneminde Hâriciliğin ortaya çıkışına zemin hazırlayan sebepler arasında, onun Irak'ta belli kişilere toprak bağışında bulunması, kendi yakınlarından vâliler ataması, savaşa katılmayan kimselere ganimetten pay vermesi, Bedir savaşına katılanların paylarını azaltması, Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'in aksine bazı cezaların uygulanmasında ağır davranması ya da bunları hiç uygulamaması sayılmaktadır. Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle ilgili olarak bu sayılanların dışında Hâriciliğin ortaya çıkmasına sebep olan diğer bir etken de, özellikle Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer döneminde başlayan ve Hz. Osman döneminin ilk yarısında devam eden sosyal, ekonomik ve siyasî gelişmeler ve bu gelişmelere uyum sağlamada sıkıntı çeken bedevî zihniyettir. Dolayısıyla bu gelişmelere ayak uydurmakta zorlanan bedeviler yönetime karşı memnuniyetsizlik içinde oldular. Bunlarla beraber Hâriciliğin sîyasî ve dînî bir fırka olarak ortaya çıkması Sıffîn savaşındaki tahkim hâdisesinden sonra olduğu ifade edilmelidir.²⁸

H. 37 yılının Safer ayında fiilen başlayan Sıffîn savaşı 10 gün boyunca şiddetli bir şekilde devam etmiş, Hz. Ali'nin ordusu duruma hâkim olup meşhur komutanı Eşter (ö. 37/657 [?]) vasıtasıyla Hz. Muaviye'nin (ö. 60/680) ordusuna savaşı sonlandıracak son darbeyi vurmaya üzere iken, Hz. Muaviye'nin ordusunda bulunan ve Arapların dâhilerinden kabul edilen Amr b. Âs, (ö. 43/664) savaşın durdurulup meselenin çözüme kavuşması için Allah'ın kitabının hakemliğine başvurulması gerektiği şeklindeki meşhur teklifini Hz. Muaviye'ye bildirdi. Bozguna uğramakta olan Hz. Muaviye'nin ordusu, onun emriyle Amr b. Âs'ın sunmuş olduğu teklifi uygulamaya başladı. Mızrakların ucuna mushafları bağlayıp havaya kaldıran Şam ordusu, kendileriyle aralarında Allah'ın kitabının hakem olması gerektiğini söyledi. Aksi takdirde savaşa, dolayısıyla da birbirlerini öldürmeye devam ederlerse, sınırları koruyacak ve Allah yolunda cihat edecek kimsenin kalmayacağını ifade etti. Şamlıların bu hareketi, savaştan yorgun düşen ve dindaşlarına kılıç çekme konusunda şüpheye düşen Hz. Ali'nin ordusunda beklenen tesiri gösterdi. Hz. Ali yapılan bu hareketin bir savaş hilesi olduğunu ve buna inanmamalarını söylediye de başarılı olmadı. Hatta bazı tehditlerle karşı karşıya kalan Hz. Ali komutanı Eşter'i geri çekmek zorunda kaldı.²⁹

Bunun üzerine savaşın karşılıklı bir şekilde durdurulmasının ardından taraflar arasında hakemler belirlendi. Hz. Ali, istememesine rağmen Eş'as b. Kays'ın (ö. 40/661) zorlamasıyla Ebû Musa el-Eş'arî'yi (ö. 42/662-63) hakem seçmek zorunda kaldı. Hz. Muaviye ise Amr b. Âs'ı hakem olarak seçti. Taraflar arasında anlaşma imzalandıktan sonra Eş'as b. Kays, Hz. Ali'nin ordusu adına anlaşma metnini askerler arasında okumaya başladı. Fakat askerlerin büyük bir kısmı لا حكم إلا لله (Hüküm ancak Allah'a aittir) diyerek iki hakemin vereceği hükmün geçerli olmadığını söyleyerek bu duruma karşı çıktılar. İlk başta Kur'an'ın taraflar arasında hakem olmasını isteyen bu grup, galip bir durumdan mağlup bir duruma düşmenin verdiği pişmanlık içerisinde yaptıklarının yanlış olduğunu anladılar. Hz. Muaviye ile savaşa devam edeceklerini

²⁷ Yıldız, Harun, *Kendi Kaynakları Işığında Hâriciliğin Doğuşu ve Gelişimi*, s. 44, Araştırma Yay., Ankara, 2010.

²⁸ Fığlalı, *Hâriciler*, DİA, XVI, 169.

²⁹ Öz, Mustafa, *Ana Hatlarıyla İslâm Mezhepleri Tarihi*, s. 71-72, Ensar Yay., İstanbul, 2014. Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, s. 859-864, Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye, Ürdün, ts; İbn Kesîr, a.g.e., VII, 306 vd.

söyleyerek Hz. Ali'den anlaşmayı bozmasını istediler. Fakat Hz. Ali, anlaşmayı bozamayacağını, zira anlaşmazlığa düşülen hususlarda işlerin hakemler vasıtasıyla da çözülebileceğini ve aile içerisinde eşler arasında anlaşmazlık çıktığı zaman hakemler yoluyla da anlaşmazlıkları gidermenin Kur'an'ın emri ve tavsiyesi³⁰ olduğunu belirtti. Bunun üzerine Hz. Ali Kûfe'ye dönünce ona karşı çıkan bu kişiler Harûrâ'ya gittiler. Gittikleri yere nispetle bu gruba Harûriyye denilmiş, ilk olarak tahkim görüşünü ortaya koydukları için el-Muhakkimetü'l-Ûla ismiyle de anılmışlardır. Böylece ilk Hâricî fırka tarih sahnesine çıkmış oldu.³¹

Sonuç itibariyle Hâricîliğin ortaya çıkışına zemin hazırlayan birden fazla sebep bulunmakta ve bu sebepler Hz. Ali'nin halifeliğinden önceki dönemlere kadar uzanmaktadır. Dolayısıyla Hâricîliğin birdenbire ortaya çıkan bir topluluk olmadığı, zaman içinde değişik sebeplere dayanan dinî, siyasî, ve sosyo kültürel unsurlar etkisiyle oluşumunu tamamladığı ve bir fırka görünümünde tahkim olayından sonra bâriz bir şekilde kendini gösteren bir grup olduğu anlaşılmaktadır.

2.3. Hz. Ali Döneminde Hâricîler (Tahkim Olayı ve Sonrası)

2.3.1. Tahkim Olayı (37/657)

Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra Medinelilerin çoğunluğunun bîatı ile hilâfet makamına gelen Hz. Ali'nin yaptığı ilk icraatlardan birisi, Hz. Muaviye de dâhil olmak üzere önceki vâlilerin tamamının azledilmesi oldu. Fakat Hz. Muaviye, Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılarak intikamı alınmadığı sürece Hz. Ali'nin hilâfetini tanımadığını ve ona bîat etmeyeceğini belirtti. Ayrıca taraftarlarını da Hz. Osman'ın katillerine gereken cezanın verilmesi konusunda teşvik etti. Hz. Ali, kendisini defalarca bîat etmeye çağırmasına rağmen istediği neticeyi alamayınca, bunu meşru bir halifeye isyan addederek Hz. Muaviye'nin üzerine yürüdü. Sonuç olarak iki ordu Şam ile Kufe arasındaki Siffin ovasında karşı karşıya geldi.³²

Savaş Hz. Ali'nin ordusu lehine cerayan ederken Hz. Muaviye'nin hakemliğini yapan Amr b. As tarafından tahkim fikri gündeme getirildi. Bu teklif, savaştan yıpranmış ve büyük bir kısmı akrabaları olan dindaşlarıyla savaşıma konusunda tereddüt eden Hz. Ali'nin ordusunda beklenen tesiri gösterdi. Hz. Ali, bunun bir savaş hilesi olduğunu, bu teklife inanmamaları gerektiğini söylediye de başarılı olamadı ve bu fikri kabul etmek zorunda kaldı. Daha sonra Hz. Muaviye taraftarları Amr b. As'ı hakem seçerken Hz. Ali tarafından ise Ebû Musa el-Eşârî hekem olarak seçildi.³³

Hz. Ali, Ebû Musa el-Eşârî'yi hakem olarak göndermek isteyince Hâricîler'den iki kişi (Zür'a b. Berc et-Tâ'î ve Hurkus b. Zühayr) Hz. Ali'nin yanına gelip ona şöyle dediler: "Hüküm ancak Allah'a aittir." Bunun üzerine Hz. Ali'de onlara "Hüküm ancak Allah'a aittir" deyince Hurkus³⁴ şöyle cevap verdi: "Günahından tövbe et. Verdiğin hükümden (tahkimden) vazgeç. Düşmana karşı bizi savaşa çıkar ki rabbimize kavuşuncaya kadar onlarla savaşalım."³⁵

³⁰ Nisa 4/35.

³¹ Öz, a.g.e., s. 72-73. Ayrıca bkz. Taberî, a.g.e., s. 865-867; İbn Kesîr, a.g.e., VII, 281 vd.

³² Önkâl, a.g.m., s. 35.

³³ Yiğit, İsmail, "Siffin Savaşı", *DİA*, XXXVII, 108, 2009.

³⁴ Hz. Ali'ye muhalefet eden ilk Hâricî liderlerdendir. Temîm kabilesinin Beni Sa'd kabilesine mensup olduğundan Sa'dî nisbesiyle anılır. Ne zaman Müslüman olduğu bilinmemekle beraber Hudeybiye'de bulunduğu ilişkin rivâyet doğru kabul edilirse 628 yılından önce İslâmı kabul ettiği söylenebilir. (Öz, Mustafa, "Hurkus b. Zühayr", *DİA*, XVIII, 390, 1998.)

³⁵ Taberî, a.g.e., s. 867

Hz. Ali ise şöyle karşılık verdi: “Bunu (tahkimi) benden önce siz istediniz ve bana karşı çıktınız. Onlarla (Hz. Muaviye’nin ordusuyla) bir anlaşma metni imzaladık ve bazı şartlar üzerinde anlaştık. Bu şartlara bağlı kalacağımıza söz verdik. Zira Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “Anlaşma yaptığınızda Allah’ın ahdini yerine getirin. Üzerinize Allah’ı kefil kılmışken, sağlamlaştırdıktan sonra yeminlerinizi bozmayın. Muhakkak ki Allah yaptıklarınızı bilir.”³⁶ Hurkus ise Hz. Ali’ye bu yaptığının günah olduğunu ve bundan tövbe etmesi gerektiğini söyledi. Bunun üzerine Hz. Ali de bunun bir günah olmadığını, fikir bakımından bir acziyet, fiil bakımından da bir zayıflık olduğunu ve daha önce bundan (tahkimden) nehyettiğini söyledi. Zür’a b. Burc Hz. Ali’ye: “Allah’a yemin olsun ki, Ey Ali! Allah’ın kitabı konusunda insanları hakem tayin etmekten vazgeçmezsen Allah’ın rızasını umarak seninle savaşırım.” deyince Hz. Ali de “Yazıklar olsun sana! Ne bedbaht bir kimsesin...” diye cevap verdi. Zür’a b. Berc bunu kendisinin istediğini söyleyince Hz. Ali şöyle dedi: “Şüphesiz ki şeytan sizi ayartmış. Allah’tan sakının. Kendisi için savaşmış olduğunuz dünyanın size hiçbir hayrı yoktur.” Sonra onlar Hz. Ali’nin yanından çıkıp gittiler.³⁷

Netice itibariyle hakemler arasında yapılan görüşmeler sonucunda iki taraf arasında anlaşma metni imzalandı. Anlaşma metnine göre her iki grubun antlaşma maddelerindeki hususlara riayet etmesi ve hakemlerin Allah’ın kitabı ile hüküm vermesi kararlaştırılmış oldu.³⁸

2.3.2. Hâricîlerin Hz. Ali’den Ayrılmaları

Hâricîlerin tahkime karşı olduklarını slogan haline getiren ilk kişinin Urve b. Üdeyye olduğu ifade edilse de bu kişinin kim olduğu konusunda farklı görüşler bulunmaktadır.³⁹

Hâricîlerin Hz. Ali’den ayrılırken “Hüküm ancak Allah’a aittir” ayetine dayandıklarını görmekteyiz. Konuyla ilgili olarak İbazî bir yazar olan Kalhatî, (ö.1205/1781) şunları iddia etmektedir: “...Neticede Ali, kendi askerlerinden Ebû Musa el-Eşari’yi, Muaviye de Hz. Peygamber’in (s.a.v.) düşmanı olan ve Hz. Peygamber (s.a.v.) hakkında 90 ciltlik bir hicviye yazan Amr b. As’ı hakem olarak seçtiler. Ali, böyle bir adamı hakem olarak kabul etmekle Kitabullah’ın hükmünü bir kenara itmiş oldu.”⁴⁰ Yine aynı yazar herhangi bir kaynak göstermeksizin şu ifadeleri kullanmaktadır: “...Hz. Peygamber’den (s.a.v.) onun şöyle buyurduğu nakledilmiştir: “Ümmetinden dalâlete düşen iki hakem çıkacaktır; onlar, kendilerine tâbi olanların da dalâlete sapmalarına sebep olacaktır.”⁴¹

Kalhatî’nin bu iddiaları doğru değildir. Zira hayatı boyunca Hz. Peygamber’in (s.a.v.) daima yanında bulunmuş, Allah ve Rasûlü’nün sevgisini kazanmış olan⁴², sahabe içerisinde seçkin bir yeri olan Hz. Ali’nin kasıtlı olarak Allah’ın kitabını bir kenara itip kendi hevasına göre hüküm vermesi ma’kul değildir. Ayrıca âlemlere rahmet olarak gönderilmiş⁴³ ve ümmetine karşı son derece düşkün olan⁴⁴ Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Amr b. As ile sahabenin önde gelenlerinden biri olan Ebû Musa el-Eşari’yi

³⁶ Nahl, 16/9.

³⁷ Taberî, a.g.e., s. 867.

³⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Önkal, a.g.m., s. 43-44.

³⁹ Demircan, a.g.e., s. 87-88.

⁴⁰ Kafafî, Muhammed, “*Ebû Said Muhammed b. Said al-Azdi al- Kalhatî’ye Göre Hâriciliğin Doğuşu*”, çev. Ethem Ruhi Fıglalı, A.Ü.İ.F.D., sayı 18, s.184, Ankara, 1972.

⁴¹ Kafafî, a.g.m., s.184.

⁴² İlgili hadis için bakınız Müslim, Fezailü’l Ashab, 4; Tirmizi, Menakıb, 67-80.

⁴³ Enbiya, 21/107.

⁴⁴ Tevbe, 9/128.

dalâletle vasıflaması ve yine Amr b. As'ın Hz. Peygamber'in (s.a.v.) düşmanı olarak takdim edilmesi kabul edilebilir bir durum değildir. Zira Amr b. As'ın Hz. Peygamber (s.a.v.) hakkında 90 ciltlik hicviye yazdığı ve ona düşmanlık beslediğine dair makbul bir rivâyet olmadığı gibi tarihî bir veri de bulunmamaktadır.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Sıffın savaşında meydana gelen tahkim olayından sonra Hz. Ali'den ayrılanlar, ilk Hâricî fırkayı oluşturmuşlardır. Hârûra'da toplanmış olan 12.000 civarındaki kişi,⁴⁵ Sıffın savaşında Hz. Ali'nin yanında yer almış bir komutan olan Şebib b. Rib'î et-Temimî'yi askerî komutan; namaz kıldırmak için de Abdullah b. Kevvâ el-Yeşkürî'yi imam seçtiler. Yönetimi ele geçirdikten sonra İslâmî hükümlerin şûra neticesinde uygulanacağı, herhangi bir kimseye bîat edilemeyeceği ve bîatın sadece Allah'a yapılacağı konusunda karar aldılar.⁴⁶

Hz. Ali, Kufe'den döndüğünde Abdullah b. Kevvâ ve Şebib b. Rib'inin de aralarında bulunduğu bir grup Hâricî kendisinden ayrılınca, Abdullah b. Abbas'ı (ö. 68/687-88) onlarla konuşmak için gönderdi. İbn Abbas'ın Hâricîlerle görüşmesinin ardından Hz. Ali, onlarla yaptığı görüşme neticesinde beraberce Kufe'ye girme konusunda onları ikna etti.⁴⁷ Fakat Hâricîler Kufe'ye girdikten sonra Hz. Ali'nin tahkim fikrinden vazgeçtiği haberini yaymaya çalıştılar. Bunun üzerine Hz. Ali, yapılan anlaşma gereği böyle bir şeyin mümkün olmadığını söyleyince Hâricîler Hz. Ali'den ayrıldılar.⁴⁸

2.3.3. Nehrevan Savaşı (38/658) ve Nuhayle Savaşı (38/658)

Hâricîler Kufe'den çıkınca Hz. Ali'nin taraftarları onun yanına gelerek ona bîat ettiler ve: “Sana dost olana dost, düşmanlık yapana düşmanlık yaparız” dediler.⁴⁹ Daha sonra Hz. Ali Hâricîlere bir mektup yazarak peşinden gittikleri Abdullah b. Vehb ve Zeyd b. Huseyn'in Allah'ın kitabına muhalefet ettiklerini, kendi hevalarına göre hüküm verdiklerini, Allah'ın kitabı ve peygamberin sünnetiyle amel etmediklerini, Allah ve Rasûlü'nün onlardan beri olduklarını ve düşmana karşı beraber savaşmaları gerektiğini söyledi. Bu haber Hâricîlere ulaşınca şöyle cevap verdiler: “Sen rabbın için değil, nefsin için kızırıyorsun. Eğer kâfir olduğunu kabul edip tövbe edersen aramızdaki duruma bakarız. Şayet dediklerimizi kabul etmezsen senden ayrılırız. Muhakkak ki Allah zalimleri sevmez.” Hz. Ali onların mektubunu okuyunca artık onlardan ümidini kesti.⁵⁰

Daha sonra Hz. Ali yanındaki kişilerle beraber Sıffine gitmeye karar verdi. Buna karşılık Hz. Muaviye de savaş için hazırlık yaptı ve Sıffine geldi. Hz. Ali'den ayrılan Hâricîler, Nehrevan'a giderken yolda Abdullah b. Habbab b. Eret ile karşılaştılar ve ona Hz. Ali hakkında ne düşündüğünü sordular. O da Hz. Ali'nin mü'minlerin emiri ve Allah ve Rasûlü'ne ilk iman eden kişilerden olduğunu söyledi. Sonra babasından duyduğu bir hadisi kendilerine nakletmesini istediklerinde o da şu hadisi nakletti: “Kıyametin öncesinde gecenin karanlığı gibi fitneler olacak. O fitnelerde kişinin bedeni öldüğü gibi kalbi de ölecek. Kişi mü'min olarak akşamlayıp kâfir olarak sabahlayacak.”⁵¹ Hâricîler bu cevabı alınca: “İşte sana bu hadisi sormuştuk. Allah'a yemin olsun ki bundan önce hiç kimseyi öldürmediğimiz şekilde seni öldüreceğiz” dediler ve hem kendisini hem de hamile olan hanımını öldürdüler.⁵²

⁴⁵ Bu konuda farklı görüşler için bkz. Demircan, a.g.e., 89.

⁴⁶ Fığlalı, “Hâricîler”, *DİA*, XVI, 170.

⁴⁷ Demircan, a.g.e., s. 90.

⁴⁸ Demircan, a.g.e., s. 90.

⁴⁹ Taberî, a.g.e., s. 869.

⁵⁰ Taberî, a.g.e., s. 869.

⁵¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXV, 31, (thk. Şuayb Arnavut, h. no: 15753).

⁵² İbn Kuteybe, *el-İmame ve's-Siyase*, (thk. Ali Seyri), s. 170, Beyrut, 1990.

Bu hâdiseden sonra Hâricîler, öldürdükleri kişiler hakkında “Onların katili hepimiziz. Hem onların hem de sizin kanlarınızı helâl görüyoruz” demesi üzerine Hz. Ali, Hâricîlerin bir tehlike arz ettiğinin farkına vardı. Ordusundaki askerlerin isteğiyle Şamlularla savaşmadan önce bu tehlikenin bertaraf edilmesini uygun gördü.⁵³

Hz. Ali, Hâricîlerin öldürülen kişilerin katillerini vermek istememeleri sebebiyle onlarla savaşmaya karar verdi ve ordusunu düzenledi. Hâricîlerle yapılan görüşmeler sonucunda onlardan bir kısmı savaş alanını terk etti.⁵⁴ Hz. Ali savaşa başlamadan önce Ebû Eyyûb el- Ensarî’ye (ö. 49/669) bir sancak verdi ve Ebû Eyyûb el-Ensarî, Hâricîlere şöyle seslendi: “Kim bu sancağa gelirse o emniyettedir. Kim Mısır’a girerse o emniyettedir. Kim Irak’a girerse o emniyettedir. Kim bu topluluktan ayrılırsa o emniyettedir. Bizim sizin kanınızı dökmeye ihtiyacımız yoktur.”⁵⁵ Bunun üzerine Ferve b. Nevfel el-Eşcaî şöyle dedi: “Allah’a yemin olsun ki, Ali ile niçin savaştığımızı bilmiyorum. Onunla savaşmak veya ona tâbi olma hususundaki görüşüm belirgin hâle gelinceye kadar gideceğim” diyerek Bendenîceyn ve Deskere tarafına doğru gitti.⁵⁶ Ancak savaş meydanında kalan Hâricîler ölüme büyük bir iştihak duyuyorlardı. Bu hadiselerden sonra başlayan savaş kısa sürdü. Savaş alanındaki Hâricîlerin neredeyse tamamı bu savaşta kılıçtan geçirildi.⁵⁷

Hz. Ali, Nehrevan savaşından önce Ebû Eyyûb el-Ensarî’ye sığınan ve Nuhayle de toplanmış olan yaklaşık 2000 kişilik Hâricî topluluğuyla tekrar kendilerine katılması için bir konuşma yaptıysa da bu çabalar sonuç vermedi. Meydana gelen çarpışmada Hâricîlerin büyük bir kısmı öldürüldü. Nehrevan ve Nuhayle savaşları tarihi açıdan zafer sayılsa da bu durum, Hâricîlerin intikam duygusunu körükledi. Zira Hz. Ali, bu intikam duygusunun da tesiriyle Hâricî olan Abdurrahman b. Mülcem tarafından (ö. 40/661) 21 Ramazan 40 (28 Ocak 661)⁵⁸ tarihinde hançerlenerek şehit edildi.⁵⁹

Burada Nehrevan savaşının doğurduğu iki önemli sonucu zikretmek yerinde olacaktır. Birincisi, bu savaştan sonra Hâricîlerin hem Hz. Ali’ye hem de ondan sonra gelen iktidarlara yeniden katılma ihtimalinin ortadan kalkmasıdır. Zira bu savaşta Hâricîlerin önde gelenlerinden pek çok kişinin öldürülmesi onları isyana sürükleyici sebeplerden biri olmuştur. Hatta bu durum Hâricîlerin Hz. Ali’yi şehit etmesine kadar gitmiştir.⁶⁰

Bu savaşın doğurduğu önemli sonuçlardan diğeri de Hz. Ali’nin Hz. Muaviye’ye karşı harekete geçmek için ordusunu toparlayıp bir araya getirme konusunda sıkıntı çekmesidir. Zira Hz. Ali Nehrevan savaşından önce Hz. Muaviye’nin ordusuna karşı harekete geçmek istiyordu. Ancak Hz. Ali, Hâricîlerin yukarıda zikrettiğimiz tutumundan dolayı önce bu problemi ortadan kaldırmaya karar vermişti. Bu sebeple ordusunu teşvik etmek maksadıyla bir konuşma yaptı. Fakat yaptığı konuşmanın fayda vermediğini görünce savaşa çıkmaktan vazgeçip Kufe’ye geri döndü.⁶¹

⁵³ Taberî, a.g.e., s. 871.

⁵⁴ Taberî, a.g.e., s. 872. Hâricîlerden savaş alanında geriye kalanlarla ilgili farklı görüşler için bkz. Demircan, a.g.e., s. 96.

⁵⁵ İbn Kuteybe, a.g.e., s. 169.

⁵⁶ Taberî, a.g.e., s. 872.

⁵⁷ Demircan, Adnan, a.g.e., s. 56,

⁵⁸ İbn Sa’d ise Hz. Ali’nin Ramazan ayının bitimine 11 gün kala vefat ettiğini söyler. Bkz. *Kitabü’t-Tabakât il Kübra*, III, 36, Mektebetü’l-Hâncı, Kâhire, 2012.

⁵⁹ Fığlalı, “Hâricîler”, *DİA*, XVI, 170.

⁶⁰ Demircan, a.g.e., s. 56.

⁶¹ Demircan, a.g.e., s. 57.

2.4.Hâricîlerin Fırkalara Ayrılması

Mezhepler tarihi ile ilgili kaynaklara bakıldığında Hâricîlerin birçok fırkaya ayrıldığı görülmektedir.⁶² Fakat konumuz doğrudan Hâricîlerin fırkalara ayrılması olmadığı için detaylara girilmeden sadece Hâricî fırkalardan en yaygın olanlarına kısaca değinilecektir.

2.4.1. Harûriyye (el-Muhakkimetü'l-Ûla)

Hâricîliğin bu fırkası, hakem olayı gerçekleştiğinde Hz. Ali'ye karşı çıkan ve Kûfe'de Hârurâ denilen yerde toplanan grubun ismidir. Bu fırkanın önde gelenleri Abdullah b. Kevâ, Itâb b. el-E'var, Abdullah b. Vehb er-Râsî, Urve b. Hadîr, Yezîd b. Âsım, Zü's-sedye diye bilinen el-Muhâribî ve Hurkus b. Züheyr'dir. Nehrevan savaşının yapıldığı gün Hâricîlerin sayısının 12.000 kişi olduğu ifade edilmektedir. Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) Hâricîler hakkında "Sizin namazınız onların namazı yanında hafif kalır, sizin orucunuz onların orucu yanında hafif kalır Fakat onların imânı köprücük kemiklerinden yukarı geçmez" buyurduğu söylenmektedir.⁶³ Yine Hz. Peygamber'in (s.a.v.) onlar hakkında "Şu adamın neslinden okun yaydan çıkması gibi dinden çıkan bir kavim çıkacak"⁶⁴ dediği nakledilmektedir. Onların ilki Zü'l-Hüveysira, sonuncu lider ise Zü's-Sedye'dir.⁶⁵ Onlar ortaya çıktıkları ilk dönemlerde iki şeye karşı çıkarak yanılmışlardır.⁶⁶

Birincisi onların imâmet hakkındaki düşüncesidir. Hâricîler, imâmet konusunda hata etmişlerdir. Çünkü onlara göre Kureyş'li olmayan birisinin de imâmeti câizdir. İmâmet makamına geldikten sonra insanlara adâletle davranan ve zulümden kaçınan kimsenin imam olması câizdir. Kim bu imama karşı çıkarsa onunla savaşmak gerekir. Eğer bu imam yaşantısını değiştirir ve haktan saparsa onun azledilmesi veya öldürülmesi gerekir. Hâricîler dünyada devlet başkanının olmamasını câiz görürler. Şayet imama ihtiyaç duyulursa bu durumda imamın köle, hür, Nebatî veya Kureyşî olması câizdir.⁶⁷

Yanıldıkları ikinci nokta ise, tahkim konusunda Hz. Ali'nin hata yaptığını söylemeleridir. Zira onlara göre Hz. Ali insanları hakem tayin etmiştir. Hüküm ise ancak Allah'a aittir. Onlar bu konuda iki açıdan Hz. Ali hakkında yanılmışlardır:

a. Hz. Ali'nin hakem tayin ettiğini söylemeleridir. Ancak bu doğru değildir. Çünkü Hz. Ali'yi tahkime (hakem tayin etmeye) zorlayan onlardır.

b. Kişileri hakem tayin etmek câizdir. Çünkü bu meselede (tahkim meselesinde) şahıslar hakem olmuşlardır. Bu sebeple Hz. Ali, Hâricîlerin 'Hüküm ancak Allah'a aittir' sözüyle ilgili olarak şöyle demiştir: "Kendisiyle batılın kastedildiği hak bir sözdür." Onlar Hz. Ali'yi önce hataya nispet etmişler, daha sonra tekfir etmişlerdir.⁶⁸

Daha önce ifade ettiğimiz gibi Hâricîlerin bir fırka olarak ortaya çıkışını tahkim hadisesinden sonra başlatmış olsak da kanaatimizce bu hadisin tüm Hâricîleri de kapsayacak şekilde daha geniş bir kitleyi içine almasında bir sakınca olmasa gerektir. Zira sahih rivâyetlerde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) gelecekte ortaya çıkacak bazı hâdiselerle ilgili bir takım bilgileri ashabıyla paylaştığı bilinmektedir. Müslim'in naklettiği bir hadiste Hz. Huzeyfe b. Yeman'ın (ö. 36/6569) şöyle demiştir: "Rasûlüllah

⁶² Ayrıntılı bilgi için bkz. Demircan, Adnan, *Hâricîlerin Siyasî Faaliyetleri*, s. 35-36.

⁶³ Buhari, Menâkıb, 25; Müslim, Zekât, 148.

⁶⁴ Müslim, Zekât, 145.

⁶⁵ Zikredilen bu iki hadisin Hâricîler ile ilgili olup olmadığı tezin sonunda ayrıca değerlendirilecektir.

⁶⁶ Şehristânî, a.g.e., I, 107-108.

⁶⁷ Şehristânî, a.g.e., I, 109.

⁶⁸ Şehristânî, a.g.e., I, 109-110.

(s.a.v.) aramızda ayağa kalktı ve o zamandan kıyamete kadar ne olursa hiç bir şey bırakmadan hepsini haber verdi. Onu ezberleyen ezberledi, unutan unuttu. Onları şu arkadaşlarım bilir. Bir adam birinden ayrılıp da sonra tekrar döndüğünde onu tanıyıp yüzünü hatırladığı gibi ben de Rasûlullah'ın (s.a.v.) bu söylediklerinden bir şey meydana geldiğinde hemen hatırlıyorum”⁶⁹

2.4.2. Ezârika

Hâricîlerin bu fırkası, Nâfi' b. Ezrak el-Hanefî'ye (ö. 65/685) tâbi olan kimselerdir. Künyesi Ebû Râşid'tir. Hâricî fırkaları içerisinde sayı ve kuvvet bakımından en fazla olan Ezârikadır. Bu fırkanın başlıca özellikleri şunlardır:

a. Bu ümmetten kendilerine muhalefet eden kimseler müşriktir. el-Muhakkimetü'l-Ûla'ya göre ise kendilerine muhalefet edenler müşrik değildir.

b. Bir kimse onlardan olduğunu iddia edip kendi askerlerine katılmak isterse o kişiyi şu şekilde imtihan etmeyi gerekli görürler:

Kendilerine muhalefet eden bir esir o kişiye getirilir ve ondan o esiri öldürmesi istenilir. Eğer o esiri öldürürse onun kendilerinden olduğu iddiasını tasdik ederler. Eğer o esiri öldürmezse: “Bu münafıktır, müşriktir” deyip daha sonra onu öldürürler.

c. Ezârika'ya göre, Kaade⁷⁰ kâfirdir.⁷¹

d. Ezârika, kendilerine muhalif olan kimselerin kadınlarını ve çocuklarını öldürmeyi mubah görüp çocuklarının müşrik olduğunu ve cehennemde ebedî kalacaklarını söylemektedirler.⁷²

Nâfi' ve ona tâbi olanlar, kendilerine muhalefet eden kimselerin yurdunun küfür yurdu olduğunu ve onların yurdunda çocuklarının ve kadınlarının öldürülmesini câiz görürler.

e. Ezârika recmi kabul etmez ve Allah'ın yerine getirilmesini emrettiği emanete ihanet etmeyi helâl kabul edip: “Bize muhalefet edenler müşriktir. Bu sebeple emaneti yerine getirmemiz gerekmez” derler.

f. Ezârika, namuslu erkeklere zina suçu isnat eden kimselere had cezasını uygulamaz. Fakat namuslu kadınlara zina suçu isnat eden kimselere had cezasını uygular.

g. Çalınan şeyin miktarı ister az olsun ister çok olsun, her durumda hırsızlık yapan kimsenin elini keserler. Bu konuda çalınan şeyin miktarında nisabı⁷³ gözetmezler.⁷⁴

Bağdâdî, Ezarika'nın küfrü gerektiren bid'atları benimseme hususunda el-Muhakkimetü'l-Ûla'ya ortak olduğunu ve ümmetin onları tekfir ettiğini ve onların şiddetli bir şekilde Allah'ın gazabına uğrayan kimse gibi küfre girdiklerini belirtmiştir.⁷⁵

2.4.3. Necedât

Necde b. Âmir el-Hanefî'ye (ö. 72/691[?]) tâbi olanlardır. Nâfi' b. Ezrak, kendine yardım etmeyen kimseleri müşrik diye isimlendirip kendine muhalefet eden

⁶⁹ Müslim, el-Fiten ve Eşrâtu's-Sa'a, 23; Benzer bir rivâyet için bkz. Buhârî, Kader, 4.

⁷⁰ Hâricî oldukları halde bu fırka mensuplarının bulunduğu yere hicret etmeyen ve düşmanlarıyla savaşmayan grubu ifade eden terimdir. (Öz, Mustafa, "Kaade", *DİA*, XXIII, 589, 2001).

⁷¹ Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Firakî ve Beyanü Firkati'n-Nâciyeti minhüm*, (thk. Muhammed Osman el-Hasenî), s. 79.

⁷² Bağdâdî a.g.e., 79.

⁷³ Nisap, had cezasının (el kesme cezasının) uygulanabilmesi için çalınan şeyde bulunması gereken miktardır. bkz. Bağdâdî, *el-Farku Beyne'l-Firakî ve Beyanü Firkati'n-Nâciyeti minhüm*, s. 80.

⁷⁴ Bağdâdî, a.g.e., s. 79-80.

⁷⁵ Bağdâdî, a.g.e., s. 80.

kimselerin kadınlarının ve çocuklarının öldürülmesini mubah görünce, kendisine tâbi olanlardan bir grup ona karşı çıkarak Yemâme'ye gidip Necde b. Âmir'e bîat ettiler ve şöyle dediler: "Kim Nâfi'nin söylediğini söylerse kâfirdir." Sonra onlar da üç gruba ayrıldılar ve Necde b. Âmir'e karşı çıktılar. Onlardan bir grup Atıyye b. Esved ile Sicistan'a gitti. İşte "Sicistan Hâricîleri" denilen kimseler bunlardır. Onlardan bir grupta Ebû Fûdeyk denilen bir adama tâbi olup Necde b. Âmir'i öldürene kadar onunla savaştılar.⁷⁶

Necde b. Âmir'e göre dinin temel esasları;

a. Allah'ı ve O'nun peygamberlerini tanımak, semavî kitaplara inanmak, bütün Müslümanların canlarının ve mallarının dokunulmaz olduğunu kabul etmektir. Bunları bildiği halde inanmayan kimse asla ma'zur sayılmaz.

b. Necedât fırkası Kur'an'ın hükümlerinin uygulanması konusunda içtihadı benimsemiştir.

c. Yine onlara göre hırsızlık, içki ve zina gibi günahları işleyen kimselerin toplum dışına itilmesi doğru değildir. Küçük de olsa günahta ısrarcı olmak, kişinin zamanla müşrik olmasına ve İslâm dairesinden çıkmasına sebep olabilir.

d. Necde b. Âmir ve tâbileri, Ezârîka'ya muhalefet ederek ve bazı Kur'an ayetlerine dayanarak⁷⁷ söz ve fiilde takıyyenin caiz olduğu fikrini benimsemiş ve düşmanları arasında bulunan ve bilindiği zaman öldürülme ihtimali olan kimselerin takıyye yapabileceğini belirtmişlerdir.

f. Yine onlara göre eğer insanlar görev ve sorumluluklarını yerine getirirlerse kendilerini idare edecek devlet başkanına ihtiyaç yoktur.⁷⁸

2.4.4. Sufriyye

Ziyad b. Esfar'a (ö. I./VII. yüzyıl sonları) tâbi olan kimselerdir. Bu ümmetin fâsık olması konusunda Ezârîka ile aynı görüşü savunmakta; fakat onlar kendilerine muhalif olan kimselerin kadınlarının ve çocuklarının öldürülmesini mubah saymamaktadırlar. Onlardan bir grup, şeriatta belirli bir ceza takdir edilmiş (had cezası) bir günahı işleyen kimsenin kâfir ve müşrik diye isimlendirilemeyeceğini, bilakis işlediği suça göre hırsız, kâtil, kâzif⁷⁹ diye isimlendirileceğini belirtmişlerdir. Onlardan bir grup da namazı terk etmek gibi şeriatta belirli bir ceza takdir edilmemiş bir suçu işleyen kimsenin kâfir olduğunu ve bu iki suçtan birini işleyen kimsenin mü'min diye adlandırılmayacağını belirtmişlerdir.⁸⁰

Sufriyye'nin bir kısmı da şöyle düşünmektedir: Günah işleyen kimse, vâli kendisine had cezasını uygulayıp kâfir olduğuna hüküm verene kadar kâfir olmaz. Sufriyye'nin bu üç grubu Ebû Bilal Mirdâs el-Hâricî'nin imâmetini kabul ederler. Ondan sonra da İmran b. Hittân es-Sedûsî'nin imâmetini kabul etmişlerdir.⁸¹

Sufriyye, Hâricî fırkalar içinde katı bir tutum bir sergileyen Ezârîka ve Necedât ile diğer fırkalara göre daha ılımlı ve hoşgörülü olan İbâziyye arasında orta bir yerde durmaktadır. Diğer bir ifadeyle Sufriyye, Müslüman toplumla arasında diğer Hâricî fırkalara nispeten kalın çizgiler koyan Ezârîka'nın görüşlerini kabul etmemiştir ve Müslüman toplumla ve bireylerle daha fazla uzlaşma içinde olmuştur. Fakat şunu da ifade edelim ki bu uzlaşma, İbâziyye'nin Müslümanlarla olan uzlaşısına ulaşamamıştır. Ayrıca

⁷⁶ el-İsfirâyînî, Tâhir b. Muhammed, *et-Tebîr ve Temyizi'l-Fırkati'n-Nâciyeti an Fırkati'l-Hâlikîn*, (thk, Kemal Yusuf el-Hût), I, 52-53. Lübnan, 1983.

⁷⁷ Ali İmran 3/28; el-Mü'min 40/28.

⁷⁸ Öz, Mustafa, "Necedât", *DİA*, XXXII, 485, 2006.

⁷⁹ Namuslu kadına zina suçu atan kimsedir.

⁸⁰ el-İsfirâyînî, a.g.e., s. 53.

⁸¹ el-İsfirâyînî, a.g.e., s. 53.

Hâricilik içerisinde Sufriyye'nin önemi, teorik konulara en fazla katkıda bulunan fırka olmasıdır. Bu sebeple Sufriyye, Hâricîlerin “nazariyatçıları” olarak ön plana çıkmaktadır. Bunun sonucu olarak Sufriyye içerisinde önemli ölçüde fakih, kelamcı ve edebiyatçı yetişmiştir.⁸²

Son olarak Sufriyye'nin iki önemli özelliğine işaret etmek gerekir. Bunlardan birincisi, kuûd inancıdır. Bu inanç, aynı zamanda Sufriyyenin kendi mezheplerinden olan kişilere karşı tavrını da yansıtır. Kuûd inancı kendine muhalefet eden kimselerle savaştan kaçınmak anlamına gelir. Dolayısıyla bir Sufri, kendi mezhebinden olmayan Müslümanlara karşı savaş açamaz. *el-Milel ve'n-Nihal* müellifi Şehristânî de Sufriyye için “Bu fırka, din ve itikat konusunda kendilerine muvafık olduklarında Kaade'yi tekfir etmezler” demektedir.⁸³ Bu sebeple kaadenin inançları kendi inançlarına uyuyorsa kâfir kabul edilmezler.⁸⁴

Sufriyye'nin benimsediği diğer bir inanç ilkesi ise takıyyedir. Genel olarak Hâricîlerin düşünceleriyle pek örtüşmeyen takıyye inancı, Sufriyye'nin benimsediği inanç esaslarıyla nispeten uyumludur. Bu da Sufriyye'nin genel olarak Hâricîlerin katı düşüncelerini terk ederek İslâm toplumuyla daha uzlaşmacı ve hoşgörülü bir tavır içerisinde olduğunu göstermektedir. Hâricîler, başlangıç itibariyle takıyye konusunda katı bir tutum içinde olurken, zamanla bu konuda daha esnek davranmaya başlamıştır. Zaten Sufriyye mezhebine göre takıyye amelde değil, sadece sözde câizdir.⁸⁵

2.4.5. İbâziyye ve Kolları

İbâziyye fırkası, Hâricî fırkaların en mutedili ve günümüze ulaşan tek koludur. Adını kurucusu olduğu kabul edilen Abdullah b. İbaz'dan (ö. ?) almıştır. Fırkanın adı Kuzey Afrika ve Umman'da Ebâziyye şeklinde söylenirken çağdaş yazarlar İbâziyye'yi tercih etmişlerdir. Umman İbâzileri'ne Beyâsi, Bîyâsî veya Beyazi de denilmiştir. İbâziler, kendilerine bundan başka Muhakkime-i Ūlâ Hâricîleri ile ilgilerinden dolayı Şurât adını verdikleri gibi Ehlü'l-îmân ve'l-istikâme, Cemâatü'l-müslimîn, Ehlü'd-da' ve isimlerini de verirler.⁸⁶

Hâricî fırkalardan günümüze ulaşan tek fırka olması itibariyle İbâziyyenin kollarına kısaca değinmemin faydalı olacağı kanaatindeyiz. İbâziler dört kola ayrılmaktadır.

a. Hafsiyye

Bunların imamı Hafs b. Ebi'l-Mikdâm'dır. Hafs, şirk ile iman arasında sadece Allah'ı bilmek olduğunu iddia etmiştir. Dolayısıyla kim Allah'ı bilirse bundan sonra peygamberi veya cenneti ya da cehennemi inkâr ederse veya adam öldürme, zinayı helâl sayma ve Allah'ın haram kıldığı kadının edep yerlerinden faydalanma gibi kötü şeylerin tamamını yaparsa o kâfirdir. Aynı şekilde kim Allah'ın haram kıldığı bir şeyi yer veya içerse o kâfirdir. Her kim de Allah'ı bilmezse ve onu inkâr ederse o müşriktir. Hafs b. Ebi'l-Mikdâm'ı tasdik edenler hariç İbâziyye'nin büyük bir kısmı bu görüşü benimsememektedir. Hafs, Hz. Ali'nin Allah'ü Teâlâ'nın Kur'an'da zikretmiş olduğu حيران (şaşkın) kimse olduğunu iddia etmiştir. “...arkadaşları ‘bize gel’ diye doğru yola çağırdıkları halde yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşıp şeytanın ayarttığı kimse gibi mi?”⁸⁷

⁸² Dalkılıç, Mehmet, İst. Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi, “Hâricîlerin İtidal Arayışı ve Sufriyye” sayı 12, s. 44, İstanbul, 2005.

⁸³ Şehristânî, a.g.e., I, 134.

⁸⁴ Dalkılıç, a.g.m., s. 45.

⁸⁵ Dalkılıç, a.g.m., s. 46.

⁸⁶ Fığlalı, XIX, 256, “İbâziyye”, *DİA*, 1999.

⁸⁷ En'am, 6/71.

Yine Hz. Ali'yi hidayete çağıran kişilerin Nehrevan ehli olduğunu, Kur'an'da Allahü Teâlâ'nın "İnsanlardan dünya hayatında sözü senin hoşuna giden kimse vardır. Bir de kalbindekine (sözünün özüne uyduğuna) Allah'ı şahit tutar. Hâlbuki o, düşmanlıkta en amansız olandır."⁸⁸ ayetini onun hakkında indirdiğini ve yine Allahü Teâlâ'nın şu ayet-i kerimeyi Abdurrahman b. Mülcem hakkında indirdiğini söylemiştir: "İnsanların içinden kimisi de var ki, Allah'ın rızasına ermek için kendini feda eder."⁸⁹ Hafs'ın diğer bir görüşü de şudur: "Kitaba ve peygamberlere iman etmek Allah'ı birlemeye (tevhide) bağlıdır. Kim bunu inkâr ederse Allah'a şirk koşmuş olur."⁹⁰

b. Yezidiyye

Bu fırkanın kurucusu Yezid b. Üneyse'dir. Yezidiyye şu görüşü savunmaktadır: "Muhakkimetü'l-Üla'yı dost ediniyoruz. Ehli bid'atten uzak duruyoruz. İbâziyye'nin de tamamını dost ediniyoruz. Ancak kime bizim görüşümüz ulaşırsa ve onu yalanlarsa veya (itaatten) çıkarsa bu kişi Müslüman değildir." Yezidiyye, tekfir ve teşrik (birini şirke nispet etme) konusunda Hafsiyye'ye muhalefet edip cumhurun görüşüyle hüküm vermiştir.⁹¹

Yezit b. Üneyse'ye göre Allah'ü Teâlâ acemden bir peygamber gönderip ona semada yazılmış bir kitap indirecektir. Kendisine bir defada kitap indirilecek olan o peygamber, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şeriatını terk edip başka bir peygamberin şeriatını kabul edecektir. Yine Yezit b. Üneyse o peygamberin dininin Sabiilerin dini olduğunu, onların bugünkü Sabiiler ve Kur'an'da zikredilen Sabiiler olmadığını ve onların henüz gelmediğini iddia etmiştir. Yezit b. Üneyse, her ne kadar Peygamberimiz'in (s.a.v.) dinine girip onun şeriatıyla amel etmese de ehli kitaptan onun peygamberliğine şahitlik eden kimseleri dost edinmiş ve onların mü'min olduklarını söylemiştir. İbâziyye'den bu konuda tevakkuf eden olduğu gibi bu görüşten uzak duranlar da vardır. İbâziyye'nin çoğunluğu ise bu görüşü benimsememektedir.⁹²

c. Hârisiyye

Hicrî II. yüzyılın ilk yarısında Hâris b. Yezîd isimli İbâzî âlimi tarafından kurulmuştur.⁹³ Hârisiyye'nin kader konusundaki görüşleri mu'tezile ile aynıdır. Bu konuda diğer İbâzilere muhalefet etmişler ve bir fiili yapmadan önce kişi de istitâatın⁹⁴ olduğunu iddia etmişlerdir.⁹⁵

Namaz ehlinden kendilerine muhalefet edenlerin müşrik değil kâfir olduklarını, onlarla nikâhlanmanın ve onlara vâris olmanın helâl olduğunu, savaş esnasında silah ve hayvanlarını ganimet malı olarak almanın helâl olduğunu iddia etmişlerdir. Ayrıca onlar, kendilerine muhalif olan kimselerin öldürülmesini ve gizlice esir alınmalarının haram olduğunu, ancak takıyye yurdunda şirke çağırıp bunu benimseyenlerin bundan müstesna olduğunu söylemişlerdir. Yine Hâris el-İbâzî'nin ashabı, muhaliflerinin yurdunun tevhit yurdu olduğu görüşünü benimsemişler, fakat

⁸⁸ Bakara, 2/204.

⁸⁹ Bakara, 2/207.

⁹⁰ Eş'arî, *el-Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamit), I, 183-184, Beyrut, 1990.

⁹¹ Eş'arî, a.g.e., I, 184.

⁹² Eş'arî, a.g.e., I, 184.

⁹³ Fığlalı, "İbâziyye", *DİA*, XIX, 259, 1999.

⁹⁴ Sözlükte "boyun eğmek, itaat etmek" mânasına gelen tav' kökünden türemiş olup "muktedir olmak, güç yetirmek" demektir. Terim olarak "kulun fiil gerçekleştirmesini sağlayan vasıtalarla bunları kullanarak ihtiyârî fiilleri meydana getirmesini mümkün kılan güç" diye tanımlanabilir. (bkz. Yusuf Şevki Yavuz, *DİA*, XXIII, s. 399, 2001)

⁹⁵ Eş'arî, a.g.e., I, 184.

Sultanın ordusunu bundan hariç tutmuşlardır. Zira Sultan'ın bulunduğu yeri de küfür yurdu kabul etmişlerdir.

Onlardan şöyle bir görüş de nakledilmektedir: Muhaliflerinin yakınları hakkında yaptıkları şahitlik geçerlidir. Ayrıca onlar dinlerine çağırmadıkça muhaliflerinin kanlarını akıtmayı haram kabul etmişlerdir.⁹⁶

d. Huzeyliyye (Ashabü't-Tâat)

Kaynaklarda hakkında yeterli bilgi bulunmayan bu fırkaya göre Allah'ın rızası amaçlanmadan, hatta niyet edilmeksizin yapılan iyilikler ve işlenen ameller de taat sayılıp mükâfata vesile olur.⁹⁷

Ayrıca bu fırkanın bir kısmı şu görüşü savunmuşlardır: Kim beş dirhem veya kıymeti bundan fazla olan bir şey çalarsa eli kesilir. Münafığın kâfir olup müşrik olmadığını iddia eden bir grup da Rasûlullah (s.a.v.) zamanındaki münafıkların muvahhit ve büyük günah işleyen kimseler olduklarını ifade etmişlerdir.⁹⁸

Öte yandan bu fırkaya mensup bazı kişiler, herhangi bir günah üzerinde ısrar etmenin küfür olduğunu, zina eden veya hırsızlık yapan kimseye had cezası uygulanıp kendisine tövbe teklif edileceğini ve kabul etmediği takdirde öldürüleceğini söylemişlerdir. Bir kısmı da Allah'ı inkâr eden kimsenin O'nunla beraber başka bir ilah edinmedikçe müşrik olmadığını iddia etmiştir.⁹⁹

2.4.6. İbâzilerin Bazı Görüşleri

a. İmâmet

İbâziyye, Müslüman cemaatin işlerini yürütecek bir imamın seçim yoluyla belirlenmesi fikrini kabul ederler. Hatta Müslümanlar düşmanlarının sahip olduğu gücün (savaş malzemesi, yiyecek, insan v.s.) yarısına ulaştıklarında bir imamın seçilmesinin zorunlu olduğunu düşünmektedirler.¹⁰⁰

İbâzîler, imâmet için ilim vasfının yanında zühd vasfını da gerekli görürler. Bunun yanı sıra fizikî noksanlardan uzak olgun bir erkek olmayı da bir imamda bulunması gereken sıfatlar arasında sayarlar.¹⁰¹

Muhakkime Hâricîleri ve İbâziyye, imâmet meselesinde Ehl-i Sünnetten ayrılarak “imam olacak şahsın hangi soydan olduğunun önemi yoktur” fikrini benimsedikleri için “imamların Kureyş'ten olması”¹⁰² düşüncesine karşı çıkmışlardır. Onlara göre imâmetten maksat, Allah'ın kitabını ve Rasûlünün sünnetini yaşanır hâle getirmek olduğuna göre, kitap ve sünnete bağlı olan bir köle bile ister Kureyşli olsun ister olmasın imam olmaya layıktır.¹⁰³ Zira Hz. Peygamber (s.a.v.): “Allah'ın kitabı ve Rasûlünün sünnetine uyduğu sürece Habeşli bir köle bile başımıza imam olursa onu dinleyin ve itaat edin” buyurmuştur.¹⁰⁴ Ancak bu hadis onların lehine bir delil olmaz. Zira hadiste bir benzetme olmak üzere Habeşli ifâdesi kullanılmış, amaç ise Halifenin emirlerine itaat etmek ve onun buyruklarına uymaya çağırmaaktır.¹⁰⁵ Muhakkime ve İbâziyye, imâmet konusunda şu ayeti de delil olarak kullanmaktadır:

⁹⁶ Eş'arî, a.g.e., I, 185.

⁹⁷ Fığlalı, “İbâziyye”, *DİA*, XIX, 260, 1999.

⁹⁸ Eş'arî, a.g.e., I, 186.

⁹⁹ Eş'arî, a.g.e., I, 186.

¹⁰⁰ Fığlalı, Ethem Ruhi, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, A.Ü.İ.F.D., s. 111, Ankara, 1983.

¹⁰¹ Fığlalı, a.g.m., s. 114.

¹⁰² Buhari, *Ahkâm*, 2; Müslim, *İmare* 1-10; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 179, 383.

¹⁰³ Şehristânî, a.g.e., I, 108, Bağdâdî, *Usulü'd-dîn*, s. 275, İstanbul, 1346/1928, *Dâru'l-Fünûn*

¹⁰⁴ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, VII, 161,171; Benzer bir rivâyet için bkz. İbn Mâce, *Cihad*, 39.

¹⁰⁵ İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 489, (Çev. Zakir Kadîrî Ugan), Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1997.

“Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir diğiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O’na karşı gelmekten en çok sakınanızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır.”¹⁰⁶

İbn Haldun (ö. 808/1406) da bu konuda Ehl-i Sünnetle aynı düşüncededir. İbn Haldun’un da ifade ettiği gibi nesep bakımından halifenin Kureyş’ten olması Sakife hâdisesinde Hz. Peygamber’in (s.a.v.) ashabının ittifakıyla sabit olmuştur.¹⁰⁷ Sakife günü Ensar, Sa’d b. Ubâde’ye (ö. 14/635) biat etmek isteyerek “Bizden bir emir ve sizden bir emir olsun”¹⁰⁸ diye hak iddia ettiklerinde Kureyşliler Hz. Peygamber’in (s.a.v.) “İmamlar Kureyştendir” hadisini hatırlatarak onların bu konuda hak iddia etmelerinin doğru olmadığını belirtmişler, Ensar da bunun üzerine bu davalarından ve Sa’d b. Ubâde’ye biat etmekten vazgeçmişlerdir.¹⁰⁹

Ayrıca ikinci bölümde de zikredeceğimiz gibi Ehl-i Sünnet âlimleri sahih hadis-i şeriflere dayanarak¹¹⁰ hilâfetin Kureyş’e ait olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Nitekim İbn Hacer de *Fethu’l-Bâri*’de sahabenin bu konuda ittifak ettiğini ifade ettikten sonra ilim ehlinin çoğunluğunun bu görüşü benimsediğini zikretmiştir.¹¹¹

b. Takıyye¹¹²

Hâricilerin bazı fırkaları da dinî inançlarını ve davranışlarını başkalarından gizlemek ve aralarında buldukları topluluktan sakınmak maksadıyla takıyyeyi câiz görmüşlerdir. Onlar bu görüşlerini: “Mü’minler mü’minleri bırakıp inkârcıları dost edinmesin. Kim böyle yaparsa Allah ile bir ilişkisi kalmaz. Ancak onlardan (gelebilecek tehlikeden) korunmanız başkadır...”¹¹³ ayet-i kerimesi ile temellendirmişlerdir.¹¹⁴ Ayet-i kerimede mü’minlerin baskı altında kalıp zorlanması durumunda daha zararlı olanı bertaraf etmek için istemedikleri halde kâfirlerle görünüş itibarıyla dost olunabileceğine işaret edilmiştir.¹¹⁵ Zira kâfirlerle zâhiren dostluk kurulmadığı takdirde bir zarar meydana gelecekse, bu zararı ortadan kaldırmak maksadıyla onlara dost görünmenin günah olmayacağı başka bir ayette bildirilmiştir.¹¹⁶ Bir kısım Hâricîler de bu noktadan hareket ederek kendilerine gelecek muhtemel bir zararı önlemek için takıyyeyi câiz görmüşlerdir.

Ezârîka, hakikaten iman etmiş bir kimsenin imanını gizli tutmayı açıkça ifade etmesini şart koşarak hem sözde hem de amelde takıyyeyi câiz görmezken, Sufriyye

¹⁰⁶ Hucurat, 49/13.

¹⁰⁷ İbn Haldun, a.g.e., I, 488.

¹⁰⁸ İlgili hadisler için bkz. Ahmed b. Hanbel, I, 330, 391.

¹⁰⁹ İbn Haldun, a.g.e., I, 489.

¹¹⁰ Buhârî, Ahkâm, 4; Müslim, İmare, 1-10.

¹¹¹ Askalanî, İbn Hacer, *Fethu’l-Bâri bi Şerhi Sahihi’l-Buhârî*, (ta’lik Abdurrahman b. Nâsır el-Berrâk), XVI, 619-620, 1426/2005.

¹¹² Asıl itibarıyla daha çok Şîa ile özdeşleşen ve onların temel inanç meselelerinden biri haline gelen bu kavram, “kişinin canına veya malına yönelik bir tehlike karşısında inancını gizleyip gerektiğinde aksini söylemesi” anlamına gelmektedir. Genel olarak Hâricîler arasında pek fazla benimsenmeyen takıyye, zamanla bazı Hâricî fırkalar tarafından benimsenmeye başlamıştır. (bkz. Öz, Mustaf, DİA, XXXIX, 453, 2010.) İmâmîyye Şîa’sının önde gelen kelam, fıkıh ve hadis âlimlerinden Şeyh Müfid (ö. 413/1022) de takıyye kavramını “Din ve dünya işlerinde bir zarar meydana gelmesi söz konusu olursa, insanın hakkı gizlemesi, inancını saklaması ve muhaliflerine belli etmemesi” şeklinde tanımlamaktadır. (eş-Şeyh Müfid, Ebû Abdullah Muhammed b. Bağdâdî, *Tashihu’l-İ’tikâdâtı’l-İmâmîyye*, s. 137, İntişârât Kengrah Cihânî Şeyh Müfid, 1371/1413).

¹¹³ Ali İmran, 3/28.

¹¹⁴ Fiğlalı, *İbadiyye’nin Doğuşu ve Görüşleri*, A.Ü.İ.F.D., s. 125, Ankara, 1983.

¹¹⁵ Duman, M. Zeki, *Beyânü’l-Hak*, s. 196-107, Kayseri Gündem Yay., İstanbul, 2014.

¹¹⁶ Nahl, 16/106.

takiyyenin sözde câiz, ancak amelde câiz olmadığını söylemiştir. İbâziyye ise, takiyye konusunda Necedat fırkasıyla aynı görüşü paylaşmaktadır. Buna göre şayet kişinin can tehlikesi söz konusu olursa takiyye hem sözde hem de amelde câizdir.¹¹⁷ Ayrıca İbn Battûta da (v. 779/1377) Umân'a bağlı bir şehir olan Kalhât'i ziyaret ettiği esnada, burada yaşayan insanların büyük bir kısmı Hâricî (İbâzî) olmasına rağmen Ehl-i Sünnet bir sultanın idaresi altında buldukları için, kendi mezheplerini açıkça söyleyemediklerini belirtir.¹¹⁸

c. Mürtekibü'l-Kebîre'nin (Büyük Günah İşleyeninin) Durumu

İbâziyye, büyük günah işleyen kimsenin günahından tövbe ettiği takdirde, cehennemde ebedî kalmayacağını, nimete nankörlük eden kimse gibi cezalandırılarak daha sonra cennete gidebileceğini söyleyerek bu konuda Ehl-i Sünnetle müttefiktir. Fakat büyük günah işleyen kimse eğer tövbe etmezse bu durum günah işlemekte ısrar etmek anlamına geleceğinden bu kişi müşrik kategorisinin içerisine girecek ve ebediyyen cehennemde kalacaktır.¹¹⁹ İbâziyye bu görüşüyle Ehl-i Sünnetten ayrılmaktadır.

İbâziyye'nin bu görüşü Ehl-i Sünnete göre isabetli değildir. Zira konuyla ilgili ayet-i kerimelere ve hadis-i şeriflere bakıldığında büyük günah işleyenlerin ebedî olarak cehennemde kalacağını söylemek mümkün değildir. Zira Allahü Teâlâ Kur'an'ı Kerim'de şöyle buyurmaktadır:

“Şüphesiz Allah kendisine şirk koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan (günah)ları ise dilediği kimseler için bağışlar. Allah'a şirk koşan kimse büyük günah işleyerek iftira etmiş olur.”¹²⁰

Buhârî ve Müslim'in Hz. Ebû Zer'den (ö. 32/653) rivâyet ettiği hadis-i şerifte ise Rasûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

“Cebrail (a.s.) bana geldi ve ümmetinden Allah'a ortak koşmadan ölen kimselerin cennete gireceğini müjdeledi. Ben dedim ki: Zina etse ve hırsızlık yapsa da mı? (cennete girecek.) Rasûlüllah (s.a.v.): Zina etse hırsızlık yapsa da (cennete girecek) buyurdu.”¹²¹

Yine Müslim'in Hz. Câbir'den (ö. 78/697) rivâyet ettiği bir hadiste Rasûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

“Her kim Allah'a ortak koşmadan ölürse cennete girer. Kim de Allah'a ortak koşarak ölürse cehenneme girer.”¹²²

Sonuç olarak Ehl-i Sünnete göre büyük günah işleyen kimsenin küfre düşüp ebedî olarak cehennemde kalacağını söylemek mümkün değildir. Zira yukarıda zikredilen naslar, şirkin dışında büyük günah işleyen kimsenin mü'min olduğunu ifade etmektedir.

d. Ruye'tullah (Allah'ın Görülmesi)

İbâziyye, bu konuda Havâric, Mutezile, Mürcie ve Zeydiyye ile aynı görüşü paylaşarak Allah Teâlâ'nın ahirette görülemeyeceğini ileri sürmüşler ve bu görüşlerine Mutezile ile birlikte:

¹¹⁷ Fığlalı, *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, s. 125.

¹¹⁸ Et-Tancî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Battûta, *Seyahatname*, I, s. 382 (Çeviri, İnceleme ve Notlar: A.Sait Aykut), Yky Yay., İstanbul, 2004.

¹¹⁹ Fığlalı, A.Ü.İ.F.D., sayı 21, “*İbâdiyye'nin Siyasî ve İtikadî Görüşleri*”, s. 344.

¹²⁰ Nisa, 4/48.

¹²¹ Buhârî, Cenâiz, 1; Müslim, İman, 153.

¹²² Müslim, İman, 151.

“Gözler O’nu idrak edemez, O ise gözleri idrak eder. O latiftir, habîrdir”¹²³ ayetini delil getirmişlerdir. Bu ayete göre, gözlerin Allah’ı göremeyeceği açıkça ifade edilmiştir.

İbâziyye bu konuda Ehl-i Sünnete muhalefet etmiştir. Ehl-i Sünnet âlimleri Müslümanlar’ın dünyada olmasa da ahirette Allahü Teâlâ’yı göreceklerini belirtmiş¹²⁴ ve bu görüşüne şu ayet-i kerimeyi delil getirmiştir:

“O gün bir takım yüzler vardır ki parlar, rablerine bakarlar.”¹²⁵

İbâziyye’nin bu görüşü de ma’kul değildir. Zira hadis-i şeriflerde mü’minlerin ahirette Allah’ü Teâlâ’yı görecekleri açık bir şekilde ifade edilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.), bu konuda şöyle buyurmaktadır:

“Şu dolunayı hiçbir sıkıntı çekmeden gördüğünüz gibi rabbinizi de (ahirette) göreceksiniz.”¹²⁶

Ayrıca Ehl-i Sünnet âlimleri arasında bu konuda herhangi bir görüş ayrılığı söz konusu değildir.¹²⁷

2.5. Hâricîliğin Temel Görüşleri

2.5.1. Siyasî Görüşleri

a. Halife ancak Müslümanların çoğunluğunun katıldığı özgür ve hür bir seçimle olur. Halife adâleti yerine getirdiği, şeriatın hükümlerini tatbik ettiği, günden uzak durduğu ve (doğru yoldan) sapmadığı müddetçe halifeliği devam eder. Şayet doğru yoldan sapacak olursa azledilmesi veya öldürülmesi vaciptir.¹²⁸

b. Hilâfet, başkalarının dediği gibi Kureyş’e has bir şey değildir. Kureyşli olmayan bir kimse de halife olabilir. Herkes bu konuda eşittir. Hatta onlar, halife şeriata muhalefet eder ve haktan saparsa azledilmesi veya katledilmesi kolay olsun diye Kureyşli olmayan birisinin halife olmasını tercih ederler. Çünkü bu durumda asabiyet sebebiyle halifeyi koruyacak aşiret veya grup bulunmaz. Bu kaideye binâen içlerinden Kureyşli olmadığı halde Abdullah b. Vehb er-Râsî’yi halife olarak seçip onu mü’minlerin emiri diye isimlendirmişlerdir.¹²⁹

c. Hâricîlerin Necedât fırkasına göre, insanların aralarında birbirlerine karşı adâletle davranmaları mümkün olursa bir imamın tayin edilmesine ihtiyaç yoktur. İnsanların birbirlerine karşı âdil olmaları ancak kendilerini doğruya sevk edecek bir imamla mümkün olursa, bu durumda bir imam tayin etmenin câiz olacağı belirtilmiştir. Onlar imam tayin etmenin şeriatın emrettiği bir şey olmadığını, bunun câiz şeyler kabilinden olduğunu ifade etmişlerdir.¹³⁰

2.5.2. İtikadî Görüşleri

a. Hâricîler, büyük günah işleyen kimselerin kâfir olduğunu iddia etmişlerdir. Hatta onlara göre bir kimse görüşünde hata etse ve bu hatası onu doğruya muhalefet etmeye götürürse, bu hatayı günah kabul ederler. Bundan dolayı tahkimi kendi isteğiyle kabul etmemesine rağmen Hz. Ali’yi tekfir etmişlerdir. Şayet tahkimi kendi isteğiyle

¹²³ En’am, 6/103.

¹²⁴ Fığlalı, “İbâziyye’nin Siyasî ve İtikadî Görüşleri”, s. 342.

¹²⁵ Kıyamet, 75/22-23.

¹²⁶ Bkz. Buhârî, Mevâkîtü’s-Salah, 16; Müslim, Kitabü’l-Mesacid, 633; İbn Mâce, Mukaddime, 13.

¹²⁷ Bu konuda daha detaylı bilgi için Dârekutnî’nin “*Ru’yetullahi Azze ve Celle*” eserine ve Harun Akdemir’in “*Taberi’ye Göre Ru’yetullah Meselesi*” isimli makalesine bakılabilir.

¹²⁸ Ebû Zehra, Muhammed, *Tarihu’l-Mezhebi’l-İslâmiyye fi’s-Siyaseti ve’l-Akaidi ve Tarihi’l-Mezhebi’l-İslâmiyye*, s. 61, Dâru’l-Fikri’l-Arabî, Kâhire, ts.

¹²⁹ Ebû Zehra, Muhammed, a.g.e., s. 61.

¹³⁰ Ebû Zehra, Muhammed, a.g.e., s. 61.

tercih ettiği kabul edilse bile Hz. Ali hakkında söylenecek söz, -tahkimin doğru olmadığı düşünüldüğünde- onun yaptığı bir içtihat ve içtihadında hata etmiştir. Onların Hz. Ali'yi tekfir etmede aceleci davranmaları, “içtihadında hata eden kimse dinden çıkar” görüşünü benimsediklerini göstermektedir. Kendi içtihatları neticesinde bir meselede Hz. Ali'ye muhalefet eden Talha b. Ubeydullah, (ö. 36/656) Zübeyr b. Avvam (ö. 36/656) ve bunların dışında önde gelen sahabilerin durumu da aynıdır.¹³¹

b. Hâricîler tevhid konusunda Mutezile ile aynı görüştedirler. Buna göre Allah Teâlâ birdir, benzeri yoktur, O semî'dir, basîrdir. Yine Allah Teâlâ cisim, (vücut, beden) suret, et, kan, şahıs, cevher, araz olmadığı gibi renk, tat, koku, dokunma, sıcaklık, yaşlık, kuruluk, uzunluk, genişlik, derinlik, toplanma, ayrılma gibi özelliklere sahip değildir. Allah Teâlâ hareket etmez, bir yere yerleşmez, parçalara ayrılmaz, boyutları, organları ve cüzleri yoktur, yön sahibi değildir. Dolayısıyla O'nun için alt, üst, sağ, sol, ön, arka düşünülemez. Hiçbir mekân onu kuşatamaz. Zaman onun üzerinde câri olmaz. O'nun hakkında dokunma, uzlet, bir mekâna hulûl etme (inip yerleşme) câiz değildir. Mahlûkatın hâdis (sonradan var olan şeyler) olduğuna delalet eden sıfatlarından herhangi birisiyle vasıflanması düşünülemez. O, doğmamıştır, doğrulmamıştır. Hisler O'nu idrak edemez. Hiçbir şekilde mahlûkata benzemez. İnsanların hatırına gelen şeylerin tamamından münezzehtir. Ezelîdir, mahlûkat var olmadan önce de mevcuttur. Kadîmdir ve O'ndan başka kadîm yoktur. O'ndan başka hiçbir ilah yoktur, mülkünde ortağı yoktur. Yarattığı şeylerde O'nun için zorluk veya kolaylık düşünülemez. Sevinç, lezzet, elem, yokluk, bir şeyden âciz olmak ve herhangi bir şeyde noksanlık O'nun için câiz değildir. Kadınlara dokunmaktan, arkadaş ve oğul edinmekten münezzehtir.

Bu zikredilen hususlar Ehl-i Sünnetin, Mutezile'nin, Hâricîlerin bütün fırkalarının, Şîa ve Mürcie'den bir grubun da tevhid hakkındaki görüşleridir.¹³² Bu yönüyle Hâricîler, Ehl-i Sünnetle aynı görüşte birleşmektedir.

2.5.3. Ahlakî Görüşleri

Hâricîlerin ahlakî davranışlarının temeli takva ve şecaate dayanmaktadır. İbadetlerde süreklilik, dünyaya meylecteme, sürekli Kur'an okuma, teşvik edici ve sakındırıcı naslara hassasiyetle tabi olma onların en bâriz özellikleridir. Hz. Ali, Abdullah b. Abbas'ı Hâricîlere gönderdiğinde onların çokça secde etmeleri sebebiyle alınlarında secde izi olduğunu, secde ederken yere değen diz ve dirseklerinin nasır tutmuş olduklarını görmüştü. Ayrıca İslâm fırkaları içerisinde zühd, cesaret, sıkıntılara katlanma, inancı uğruna fedakârlık ve mücadele etmekten bıkmama gibi özellikler, Hâricîlerin önde gelen vasıflarıdır.¹³³ Genel olarak bakıldığında Hâricîlerin bu konularda Ehl-i Sünnetle aynı düşüncede olduğu söylenebilir.

2.5.4. Fıkâhî Görüşleri

a. Hâricîlerin bir kısmı kendi kız torunlarıyla evlenmeyi câiz görmüşlerdir.¹³⁴ Yine bazı Hâricî fırkalarına göre bir kimse kuyu başında bile olsa teyemmüm yapması câizdir.¹³⁵

b. Hâricîlerin Necedât fırkasının içki içen kimseye uygulanan had cezasını tatbik edip etmeme konusunda farklı görüşler zikredilmiştir. Bağdâdî'nin naklettiğine göre

¹³¹ Ebû Zehra, Muhammed, a.g.e., s. 61.

¹³² Eş'arî, a.g.e., I, 236.

¹³³ Fığlalı, “Hâricîler”, *DİA*, XVI, 173.

¹³⁴ Muhammed, Ebû Zehv, *el-Hadîs ve'l-Muhaddisîn*, s. 86. Riyâd, 1404/1984.

¹³⁵ Ebû Zehv, a.g.e., s. 86.

Necedât fırkası, içki içen kimseye had cezasının uygulamamıştır.¹³⁶ Fakat Şehristânî bu görüşe karşı çıkarak Necedât fırkasının içki içen kimseye had cezasını çok katı bir şekilde tatbik ettiğini belirtmiştir.¹³⁷

c. Hâricîlerin bir kısmı da haccın yılın bütün aylarında yapılabileceğini iddia etmişlerdir.¹³⁸

d. Hâricîlerin Ezârika fırkası zina eden evli ve hür erkek ile kadının recmedilmesini kabul etmemişlerdir.¹³⁹ Zira onlara göre zina eden kimsenin recmedileceğine dair Kur'an'da bir hüküm yoktur.¹⁴⁰

e. Yine Ezârika'ya göre hayızlı bir kadın namazını kılıp orucunu tutmalıdır.¹⁴¹

f. Ezârika, hırsızlık konusunda nisap miktarı dikkate alınmaksızın çalınan şeyin miktarı az veya çok olsun hırsızın elinin kesilmesi gerektiğini belirtmektedir.¹⁴²

¹³⁶ Bağdâdî, a.g.e., s. 83.

¹³⁷ Şehristânî, a.g.e., s. 119.

¹³⁸ Ebû Zehv, a.g.e., s. 86.

¹³⁹ Bağdâdî, a.g.e., s. 79; Eş'arî, a.g.e., 173.

¹⁴⁰ Şehristânî, a.g.e., 115.

¹⁴¹ Şeybe, Abdülkadir, *Çağdaş Dünya Dinleri*, (Çev. Osman Cilacı), s. 162, Beyan Yay., İstanbul, 1995.

¹⁴² Bağdâdî, a.g.e., 79-80.

3. ANA HATLARIYLA HÂRİCÎLER VE HADİS

Bu bölüm tezimizin ana omurgasını oluşturmaktadır. Zira çalışmamız esas itibariyle Hâricîlerin hadis ilmindeki yerini genel hatlarıyla tespit etmeyi amaçlamaktadır. Dolayısıyla bu bölümde kısaca hadis ve sünnet kavramlarına işaret edip Hâricîlerin hadis ilminde ve rivâyetinde çok önemli bir yeri olan sahabeye bakışını ortaya koymaya çalışacak ve onların hadis rivâyetindeki yerine temas edeceğiz. Daha sonra Hâricîlerin hadis uydurma faaliyetlerindeki rolüne, Hâricî hadis râvilerine, Ehl-i hadisin Hâricîlere bakışına ve onlardan hadis alıp almadıklarına değinmeye çalışacağız.

3.1.Hadis Kelimesinin Lugavî ve Istilahî Anlamı

3.1.1. Lugavî Anlamı

Hadis kelimesi lugat bakımından kadîmin (eskinin) zıddı cedîd (yeni) anlamına geldiği gibi aynı zamanda haber anlamına da gelmektedir.¹⁴³ Nitekim şu ayet-i kerimde söz ve haber anlamında kullanılmıştır:

“Demek ki sen, onlar bu söze (Kur’an’a) inanmazlarsa arkalarından üzülerək adeta kendini tüketeceksin.”¹⁴⁴

Ayrıca bu kelimedden türeyen bazı fiiller, haber vermek ve nakletmek gibi anlamlarda kullanılmaktadır.¹⁴⁵ Nitekim şu ayette bu kelimedden türeyen fiil “haber ver” ve “tebliğ et” anlamında kullanılmıştır: “Rabbinin nimetine gelince; işte onu anlat.”¹⁴⁶

3.1.2. Istilahî Anlamı

Hadis, Kirmanî, Tîbî ve onlara muvafakat edenlere göre “Hz. Peygamber (s.a.v.)’e nispet edilen söz, fiil, takrir, yaratılışla veya ahlakla ilgili olan şeylerdir”. Buna göre mevkuf ve maktu’ rivâyetler bu tarifin içerisine girmemektedir.¹⁴⁷ Nitekim Ebû Hureyre’nin Hz. Peygamber’e (s.a.v.) sorduğu bir soru üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından verilen cevapta hadis kelimesi bu anlamda kullanılmıştır. Ebû Hureyre “Ey Allah’ın Rasûlü! Kıyamet günü senin şefaatine nâil olacak en mutlu kişi kimdir, diye sorduğunda Rasûlüllah (s.a.v.) şöyle cevap vermiştir: “Senin hadise karşı hırslı olduğunı bildiğim için bu hadis hakkında hiç kimsenin bana senden önce soru sormayacağını tahmin etmişim. Kıyamert günü şefaatime nâil olacak en mutlu kişi tüm kalbiyle veya içten “Lâ ilâhe illallah” diyen kimsedir.”¹⁴⁸

Cumhura göre ise mevkuf ve maktu’ rivâyetler de hadistir ve onlara göre haber ile hadis aynı anlamdadır. İbni Hacer de *Nüzhet’ü’n-Nazar* isimli eserinde hadis ile haberin eş anlamlı olduğunu söylemiştir. Yine bir görüşe göre hadis Peygamberimiz’den (s.a.v.) gelen rivâyetlere, haber ise Peygamberimiz’in (s.a.v.) dışındaki kimselerden gelen rivâyetlere denilmektedir. Bu sebeple tarih ve benzeri ilimlerle meşgul olanlara ahbârî, sünneti nebevî ile meşgul olanlara muhaddis denilir.¹⁴⁹

¹⁴³ Firûzâbâdî, *el-Bahru’l-Muhît*, s. 167, Müessesetü’r-Risâle, (thk. Muhammed Nuaym el), Dimeşk, 1436/2010; İbrahim Mustafa, Hâmid Abdulkâdir, Ahmed Hasen ez-Zeyyât ve Muhammed Ali en-Neccâr, *el-Mu’cemü’l-Vasît*, s. 160, Çağrı Yay., İstanbul, 1989. Ayrıca hadis kelimesinin anlamları için bkz. Aydınli, Abdullah, s. 63, Timaş Yay., İsyambul 1987.

¹⁴⁴ Kehf, 54/6.

¹⁴⁵ Koçyiğit, Hadis Istılahları, s. 123, A.Ü.İ.F. Yay., Ankara, 1980.

¹⁴⁶ Duha, 93/11.

¹⁴⁷ Itr, Nureddin, *Menhecü’n-Nakd fi Ulumi’l-Hadis*, s. 26, Dar’ul-Fikr, Dimeşk, 1432/2011. Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz. Celaleddin es-Suyutî, *Tedribü’r-Râvî fi Şerhi Takrîbi’n-Nevâvî* (thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâriyâbî), Mektebetü’l-Kevser, I, 29, Beyrut, 1415.

¹⁴⁸ Buhârî, İlm, 33; Rikâk, 51.

¹⁴⁹ Askalanî, İbn Hacer, *Nüzhetü’n-Nazar*, (thk. Nureddin Itr), s. 41. Matbaatü’s-Sabah, Dimeşk, 2000,

Son olarak hadis lafzıyla aynı anlamda kullanılan sünnet kavramına işaret etmek faydalı olacaktır. Sünnet kelimesi lugatta yol, iyi veya kötü alışkanlık haline gelmiş olan davranışlar demektir. Sünnet kavramı, ıstilahî olarak farklı ilim dallarına göre değişik şekillerde tanımlanmıştır. Amaçları Hz. Peygamber'den nakledilen her şeyi tespit etmek olan muhaddislere göre sünnet hadisle eş anlamlıdır.¹⁵⁰

3.2. Hâricîlerin Sahabeye Bakışı

Şüphesiz ki doğru bir sünnet/hadis anlayışı, sahabenin doğru anlaşılmasından geçmektedir. Dolayısıyla sahabeye bakışımız doğrudan sünnete/hadise bakışımızı tesir etmektedir. Bu itibarla Hâricîlerin sünnet/hadise bakışını doğru anlayabilmek için sahabe hakkındaki görüşlerini belirtmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Zira Hâricîleri Ehl-i Sünnetten ayıran en önemli yönlerinden birisi, sahabe telakkileridir.

Konuya başlamadan önce sahabenin tanımına yer vermek istiyoruz. Sahabenin âlimler tarafından farklı tanımları yapılmakla beraber konumuzla doğrudan alakalı olmadığı için detaylara girmeden muhaddislerin çoğunluğu tarafından kabul edilen İbn Hacer'in tarifini vermekle yetineceğiz.

İbn Hacer *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahabe* isimli eserinde sahabiyi şöyle tanımlar:

“Sahabî, mü'min olarak Hz. Peygamber'le (s.a.v.) karşılaşmış Müslüman olarak vefat eden kişidir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'le (s.a.v.) birlikteliği az veya çok olan, ondan hadis rivâyet eden veya etmeyen, onunla savaşa katılan ya da katılmayan onu bir kere görüp de kendisiyle oturmayan, âmâ olmak gibi sebepten dolayı onu göremeyen kimseler de onunla karşılaşan kişilerin içerisine dâhildir”¹⁵¹ İbn Hacer'in yaptığı tariften anlaşıldığına göre Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında yaşayıp onu göremeyen kimseler sahabî değildir.

Ehl-i hadisın geneli tarafından kabul edilen sahabenin bu tanımından sonra Hâricîlerin sahabeye bakışına geçmek istiyoruz. Bu bölümde Hâricîlerin sahabe telakkilerini dört halife hakkındaki görüşleri, Cemel ve Sıffin savaşına katılan sahabe ile ilgili görüşleri ve diğer sahabe hakkındaki görüşleri olmak üzere üç başlık altında ele almaya çalışacağız.

3.2.1. Dört Halife Hakkındaki Görüşleri

Hâricîler, Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'in halifeliğini kabul etmekle Şîa'dan ayrılmaktadır. Hâricîlere göre, Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'in halifeliklerinin meşru oluşunda hiçbir şüphe bulunmamaktadır. Onlar, bu iki halifenin hilâfetlerinin Müslümanların isteği doğrultusunda oluştuğuna ve vefat edene kadar Allah'ın emri üzere olduklarına inanmaktadırlar. Onların bu inancı Ehl-i Sünnetin inancıyla örtüşmektedir.¹⁵²

Hâricîler, ilk iki halife hakkında her ne kadar doğru görüşe sahip olsalar da daha sonraki iki halife hakkında haktan uzaklaşıp Hz. Osman hakkında bir takım yanlış fikirler ileri sürmüşler ve halkın Hz. Osman'a karşı çıktığı olayların olduğu zamanda onun hilâfetini kabul etmemişlerdir. Ayrıca tahkim hâdisesinden sonra Hz. Ali'nin hilâfetini de reddetmişlerdir.¹⁵³

¹⁵⁰ Yücel, Ahmet, *Hadis Usûlü*, s. 38, M.Ü. İFAV Yay., İstanbul, 2011, Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz. Celâleddin es-Suyutî, a.g.e., I, 29.

¹⁵¹ Askalânî, İbn Hacer, *El-İsâbe fî Temyizi's-Sahabe* (thk. Âdil Ahmed, Abdulmevcûd ve Ali Muhammed Muavvid), I, 158, Beyrut, 1415, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

¹⁵² İbn Ali, Nâsır, a.g.e., s. 1157.

¹⁵³ İbn Ali, Nâsır, a.g.e., s. 1157.

Hâricîlerin Hz. Ali'yi, iki hakemi, Sıffin ve Cemel savaşına katılan sahabileri tekfir ettikten sonra bu olaylarla ilgisi bulunmayan Hz. Osman'ı tekfir etmelerinin sebebi neydi? Bazı kaynaklarda Hz. Osman, Allah'ın indirdiği şeyle hükmetmediği için Hâricîler'in onu tekfir ettiği ifade edilmiştir.¹⁵⁴ Şehristânî'ye göre ise bunun nedeni Hz. Osman'ın halifeliği zamanında meydana gelen olaylardır.¹⁵⁵ Watt'a göre ise, Hz. Osman idaresinde vazife yapan meşhur bir kişinin işlediği suça karşılık ona ceza vermediği için Hâricîler tarafından tekfir edilmiştir. Hatta Hz. Osman'ın öldürülmesi zorunluluk haline gelmiştir.¹⁵⁶

Kâmil Çakın'ın da ifade ettiği gibi Hz. Osman'ın tekfir edilmesini yukarıda zikredilen sebeplerden daha ziyade önceki dönemlerde aramak gerekir. Öncelikle şunu ifade edelim ki, Hâricîlerin büyük bir kısmı bedevîlerden meydana gelmekteydi ve Hz. Ebûbekir'in halifeliğinin ilk yıllarında yalancı peygamberlere karşı yapılan savaşlarda mağlup olan ordunun içerisinde bulunan kimselerdi. Dolayısıyla içlerindeki İslâm karşıtlığı sürekli gizli kalmış, Sıffin savaşındaki tahkim hâdisesiyle beraber ortaya çıkmıştır. Ayrıca Hz. Osman'ı şehit edenlerin arasında Hâricîler'in bulunduğunu da göz önünde bulundurmak gerekir. Kısaca söylemek gerekirse bedevî tabiata sahip olan Hâricîlerin bu faaliyetleri "bedevîliğin medeniliğe isyanı" olarak değerlendirilebilir.¹⁵⁷

Burada şuna da işaret etmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Hz. Osman'ın şehit edilmesinin gerçek sebebi akrabalarını devlet işlerinde görevlendirmesi olsaydı kendisinden sonra hilâfet makamına geçen Hz. Ali'nin devlet işlerinde kendi akrabalarına görev vermemesi gerekirdi.¹⁵⁸ Ancak Hz. Ali'nin de ana ve baba tarafından akrabalarını devlet işlerinde vazifelendirdiği görülmektedir. Örneğin amca çocukları Abdullah b. Abbas ve Ubeydullah b. Abbas'ı, Kusem b. Abbas ile Sümame b. Abbas'ı, kız kardeşi Ümmü Hâni'nin oğlu Muhammed b. Ebû Bekir'i çeşitli görevlere getirmiş ve hatta Şiîlerin iddialarına göre hilâfeti oğullarına bırakmıştı.¹⁵⁹

Ayrıca Şehristânî Hâricîlerin "Hz. Ali ve Hz. Osman'dan beri"¹⁶⁰ olduklarını, Muhakkime fırkasının Hz. Ali'yi tekfir edip lanet ettiğini, Hz. Osman'a, Cemel ve Sıffin savaşına katılan sahabeye dil uzattıklarını belirtmiştir.¹⁶¹

Netice itibarıyla Hâricîler Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'in halifeliklerini kabul etseler de Hz. Osman ve Hz. Ali'yi tekfir ederek Ehl-i Sünnetten ayrılmışlardır.

3.2.2. Cemel ve Sıffin Savaşına Katılan Sahabe İle İlgili Görüşleri

Hâricî fırkalar içerisinde sahabeyi en sert ve en ağır şekilde tekfir edenler Ezarika'dır. Şehristânî Hâricîlerin Ezarika fırkası hakkında şunları söylemektedir:

"Hâricîler, Hz. Osman'ı, Hz. Talha'yı, Hz. Zübeyr'i, Hz. Âişe'yi, Hz. Abdullah b. Abbas'ı ve onlarla beraber diğer Müslümanları tekfir edip cehennemde ebedî kalacaklarını belirtmektedirler."¹⁶²

¹⁵⁴ Çağatay, Neşet- Çubukçu, İbrahim Âgah, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, s. 36, A.Ü.İ.F. Yay., Ankara, 1985,

¹⁵⁵ Şehristânî, a.g.e., s.110-111.

¹⁵⁶ Watt, W. Montgomery, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Süreci*, s. 9 vd. (Çev. Ethem tuhi Fırlı), Sarkaç Yay., İstanbul, 2013.

¹⁵⁷ Çakın, Kâmil, *İlk Hicri Asırlarda Hadis Etrafındaki Şüpheler ve Hadis İnkârcılığı*, s. 238-239 A.Ü.İ.F.D., Ankara, 1990.

¹⁵⁸ Koçyiğit, Talat, *Hadis Tarihi*, s. 108, TDV, Ankara, 2014.

¹⁵⁹ ez-Zehbî, Ebû Abdullah, *el-Müntekâ min Minhâci's-Sünne*, (thk. Muhibbuddîn el-Hatîb), s. 382, y.y., Kâhire, 1374.

¹⁶⁰ Şehristânî, a.g.e., s.107.

¹⁶¹ Şehristânî, a.g.e., s.109.

¹⁶² Şehristânî, a.g.e., s.115.

Bağdadî de Ebû'l-Hasen el-Eşari'den "Haricîleri bir araya getiren görüş, Hz. Osman, Hz. Ali, cemel ashabı, iki hakem (Ebû Musa el-Eşarî ve Amr b. Âs), iki hakemden birine razı olan kimseleri tekfir etmeleridir" görüşünü nakletmiştir.¹⁶³

İbni Teymiyye (ö. 728/1328) Hâricîler ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

"İlk üç halife zamanında Hâricîler, istikamet üzereydiler. Hz. Ali'nin hilâfeti döneminde ümmet ayrılığa düşünce doğru yoldan saptılar. Böylece onlar Hz. Ali'ye karşı çıkıp onu, Hz. Muaviye'yi ve ona dost olanları tekfir ettiler. Bunun üzerine iki gruptan hakka en layık olan Hz. Ali de onlarla savaşmıştır."¹⁶⁴

3.2.3. Diğer Sahabe Hakkındaki Görüşleri

Mustafa el-'Azamî'nin naklettiğine göre Hâricîler, sünneti bir teşrî' kaynağı olarak kabul etmişlerdir. Ancak özellikle tahkim olayından sonra bazı sahabîlerden nakledilen rivâyetleri kabul etmedikleri belirtilmiştir.¹⁶⁵ Mustafa es-Sıbâî de Hâricîlerin fitneden (Hz. Osman'ın şehit edilmesinden) önce sahabenin tamamını âdil kabul edip sonra Hz. Ali'yi, Hz. Osman'ı, Cemel savaşına katılanları, iki hakemi, tahkime rıza gösterenleri, iki hakemin veya birinin doğruya isabet ettiğini kabul edenleri tekfir etmeleri sebebiyle tahkimden sonra sahabenin cumhurunun hadislerini reddettiklerini ve onların güvenilir bulmadıklarını söylemiştir.¹⁶⁶ Fakat Hâricîlerin tamamı için bunun doğru olduğu söylenemez. Zira bazı Hâricî müelliflerin kitaplarına bakıldığında Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Âişe (ö. 58/678), Ebû Hureyre (ö. 58/678), Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) ve başka sahabîlerden hadis nakletmişlerdir.¹⁶⁷

Mesela İbâzî bir hadisçi olan Rabî b. Habib'in Hz. Âişe'den rivâyet ettiği bir hadise göre Hz. Âişe şöyle demiştir: Hâris b. Hişâm Rasûlullah'a (s.a.v.) "Ya Rasûlallah! Vahiy sana nasıl gelir" diye sorunca Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: Bazen çingirak sesine benzeyen bir sesle gelir. Bu vahiy bana en ağır olandır. Dediğini bellediğim halde melek benden ayrılır. Bazen de melek bana insan suretinde görünür ve benimle konuşur. Ben de söylediğini bellerim." Hz. Âişe dedi ki: Şüphesiz şiddetli soğuk bir günde onun üzerine vahyin indiğini görmüştüm. Vahiy ondan ayrıldığında mübarek şakakları ter akıtıyordu.¹⁶⁸

Yine Rabî b. Habib'in Ebû Hureyre 'den (r.a.) rivâyet ettiği bir hadis şöyledir: Ebû Hureyre şöyle dedi: Rasûlullah (s.a.v.) ile beraber yürüyordum. Allah'ın Rasûlü bir adamın "De ki: Allah tektir..."¹⁶⁹ ayetini okuduğunu işitince "Vacip oldu" buyurdu. Ben de: Ne (vacip oldu) "Ya Rasûlallah" dedim. Hz. Peygamber (s.a.v.): "Cennet" buyurdu. Ebû hureyre dedi ki: Adama gidipte ona bunu müjdelemek istedim. Sonra Rasûlullah (s.a.v.) ile beraber öğle yemeğini yiyememekten korktum ve onunla öğle yemeği yemeyi tercih ettim. Daha sonra adamın yanına gittiğimde onu yerinden ayrılmış olarak buldum.¹⁷⁰

¹⁶³ Bağdadî, a.g.e., s. 72.

¹⁶⁴ İbn Teymiyye, *Mecmu'ul Fetâvâ*, (Cem' ve Tertip Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım), XIV, 89. Medine, 1425/2004.

¹⁶⁵ el-Azamî, Muhammed Mustafa, *Dirâsât fî'l-Hadisi'n-Nebevî*, I, 22, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1400/1980.

¹⁶⁶ es-Sıbâî, *Mustafa, es-Sünnetü ve Mekânetühâ fî't Teşrî'l-İslâmî*, s. 150-151, el-Mektebetü'l-İslâmî, ts., y.y.

¹⁶⁷ Bkz. el-Vercelânî, Ebû Yakub Yusuf b. İbrahim, *Kitâbü't-Tertîb fî's-Sahîhi min Hadisi'r-Rasûl*, Mektebetü Meskat, Umân, 2003.

¹⁶⁸ Vercelânî, *Kitâbü't-Tertîb*, İptidâü'l-vahy, 3 nolu hadis.

¹⁶⁹ İhlas, 112/1.

¹⁷⁰ Vercelânî, a.g.e., Zikru'l-Kur'an, 10 nolu hadis.

Hâricîlerin Hz. Osman, Hz. Ali, Cemal ve Sıffin savaşına katılan sahabeyi tekfir etmeleri kabul edilebilir bir durum değildir. Zira Allah Teâlâ Kur'an'ı Kerim'de Rıdvan bey'atına katılanlar için "And olsun ki Allah, o ağacın altında sana bîat ederlerken inananlardan razı oldu"¹⁷¹ buyurmuştur. Dolayısıyla Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Talha, ve Hz. Zübeyr'in cennet halkından olmaları gerekir. Çünkü Allah'ın kulundan razı olması, o kulunun iman üzere öleceğini bilmesiyle mümkün olduğuna göre ağacın altında Hz. Peygamber'e (s.a.v.) bîat edenlerin de bu vasfa haiz olmaları gerekir. Hz. Ali, Talha, Zübeyr de bu kişilerdendir. Hz. Osman ise o gün esir olduğu için onun elinin yerine Hz. Peygamber (s.a.v.) kendi elini koyarak bey'at etmiştir. Böylece bu dört kişiyi tekfir edenlerin görüşlerinin batıl olduğu ortaya çıkmaktadır.¹⁷²

Ayrıca gerek Kur'an'ı Kerim'de gerekse Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadislerinde sahabeyi öven, onları tezkiye eden ve onların adâletine işaret eden birçok söz vardır.

Kur'an'ı kerimede umumî ve hususî olarak Allah Teâlâ birçok ayette sahabeyi kiramı övmüştür. Bu ayetlerden bir kısmı şunlardır:

1. "Böylece sizler insanlara bir şahit (ve örnek) olasınız ve Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi orta ümmet yaptık..."¹⁷³ Bu ayet-i kerimede ki hitap kıyamete kadar gelecek olan ümmeti Muhammed'in tamamını kapsamaktadır. Fakat Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ashâbı, ümmetin diğer fertlerine göre bu ayet-i kerimenin kapsamına dâhil olma konusunda öncelik hakkına sahiptirler. Zira onlar ayet-i kerime nazil olduğunda bu hitabın kendilerine yöneltildiği ilk kişilerdir.¹⁷⁴

2. "Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten meneder ve Allah'a iman edersiniz..."¹⁷⁵

Allahü Teâlâ, bu ayet-i kerimede emr-i bil ma'ruf nehy-i ani'l-münker vazifesini yerine getirmeleri sebebiyle ümmet-i Muhammed'in insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmet olduğunu beyan etmiştir. Hiç şüphe yok ki sahabe-i kiram ümmet-i Muhammed içerisinde bu ayet-i kerimenin kapsamına girmeye ve en hayırlı ümmet olma vasfını kazanmaya en layık kimselerdir. Zira onlar bu ayete muhatap olan ilk kişilerdir.¹⁷⁶ Hatîb el-Bağdadi (ö. 463/1071), bu ayet-i kerimeyi zikrettikten sonra şöyle söylemektedir: "Bu lafız her ne kadar umumi olsa da bununla kastedilen mânâ hususîdir. Hatta bir görüşe göre bu lafız sadece sahabe hakkında vârid olmuştur".¹⁷⁷

Hz. Peygamber de (s.a.v.) birçok hadisinde sahabe-i kiramı övmüş ve onların yüksek mertebelerini beyan etmiştir. Bu hadislerden bir kısmı şöyledir:

a. Ebû Bürde'nin babasından rivâyet ettiği bir hadise göre; Peygamberimiz (s.a.v.) beraber namaz kıldık ve : "Yatsıyı kılana kadar otursaydık" deyip oturmaya başladık. Daha sonra Peygamberimiz (s.a.v.) yanımıza gelip (Siz hâlâ burada mısınız?) buyurdu. Biz de dedik ki: "Ya Rasûlallah seninle akşam namazını kıldık. Sonra da seninle beraber yatsıyı kılmak için oturalım dedik." Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.v.) "İyi yaptınız" buyurdu. Râvi der ki: Rasûlullah (s.a.v.) başını gökyüzüne kaldırdı. -ki Peygamberimiz (s.a.v.) başını gökyüzüne çokça kaldırıyordu.- Sonra Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Yıldızlar gökyüzünün güvenliğidir. Onlar gittiğinde va'd olunan şeyler semaya gelir. Ben de ümmetimin emniyetiyim. Ben gittiğimde va'd

¹⁷¹ Fetih, 48/18.

¹⁷² Bağdadî, a.g.e., s. 87-88.

¹⁷³ Bakara, 2/183.

¹⁷⁴ İbn Ali, Nâsır, a.g.e., s. 55.

¹⁷⁵ Ali İmran, 3/110.

¹⁷⁶ İbn Ali, Nâsır, a.g.e., s. 58.

¹⁷⁷ Bağdadî, el- Hatîb, *el-Kifâye fi İlmi'l-Rivâye*, (thk. Eş-Şeyh Zekeriya Umeyrat), s. 46, Beyrut, 2006, Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye.

olunan şeyler ahabıma gelir. Ahabım ümmetimin emniyetidir. Onlar gittiğinde va'd olunan şeyler ümmetime gelir.”¹⁷⁸

İmam Nevevî (ö. 676/1277), bu hadisi şerh ederken şunları nakletmektedir: “Hadisin mânâsı şudur: Yıldızlar var olmaya devam ettiği müddetçe gökyüzü de var olmaya devam eder. Yıldızların ışığı sönüp de kıyamette saçıldığında gökyüzü zayıflar ve yarılr. Peygamberimiz’in (s.a.v.) “Ben ahabımın emniyetiyim. Ben gittiğimde ahabıma va'd olunan şeyler gelir” sözünün mânâsı, yani onların başına fitneler, savaşlar, bazı Arapların dinden dönmeleri, kalplerin ihtilafı ve bunun dışında Rasûlüllah’ın (s.a.v.) açıkça haber verdiği başka şeylerin meydana gelmesidir. Zaten bunların tamamı da gerçekleşmiştir. “Ahabım ümmetimin emniyetidir. Ahabım gittiğinde ümmetime va'd olunan şeyler gelir” sözünün anlamı şudur: Yani dinde olmayan bid’atların ortaya çıkması, Mekke ve Medine’nin bozulması, Rumların ve onların dışındaki kimselerin ortaya çıkması, v.s. anlamındadır. Bunların tamamı Rasûlüllah’ın (s.a.v.) mucizelerindedir.”¹⁷⁹

b. Buhari ve Müslim’in rivâyet ettiği başka bir hadiste Rasûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Asırların en hayırlısı benim asrımdır. Sonra onu onları takip edenler, sonra onları takip edenlerdir.” Hadisin râvisi İmran b. Husayn (ö. 52/672) der ki: Rasûlüllah (s.a.v.) kendi asrıdan sonra iki mi yoksa üç asır mı zikretti bilmiyorum.¹⁸⁰

c. Yine Buhari’nin rivâyet ettiği bir hadiste Rasûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: “Ahabıma sövmeyin. Zira sizden birisi uhud dağı kadar altın infak etse, onların bir müddüne ve onun yarısına da ulaşamaz.”¹⁸¹

Ehl-i Sünnet âlimleri bu ayet ve hadislerle dayanarak genel itibariyle ister fitne olayına karışsın ister karışmasın, sahabenin tamamını âdil kabul edip onları cerh ve ta’dil dışında bırakmışlardır. Bu ayet ve hadislerin sahabenin adâletine işaret ettiği konusunda İslâm âlimlerinin icma ettiği nakledilmiştir. Zira İbn Abdilberr (ö. 463/1071), Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), İbn Salah (ö. 643/1244), Nevevî (ö. 676/1277) gibi bazı âlimler bu konuda icma olduğunu zikretmişlerdir.¹⁸²

3.3. Hâricîler ve Hadis Rivâyeti

Öncelikle şunu ifade edelim ki; ilk Hâricîler Hz. Peygamber’den nakledilen sahih sünneti gereği gibi anlamadan Kur’an okuyan bedevi kimselerdi. İçlerinde çok fazla fakih kimse olmadığı gibi İbn Mes’ud (ö. 32/652-53), Ömer, Ali, Âişe, Ebû Musa, Muaz b. Cebel (ö. 17/638), Ebû’d Derda (ö. 32/652 [?]), Selman (ö. 36/656 [?]), Zeyd, İbn Abbas ve İbn Ömer’in (r. anhüm) görüşünü kabul edenlerden de pek kimse yoktu. Bu nedenle çok basit şeylerden dolayı birbirlerini tekfir etmişlerdir. Bu durum da onların ilimlerinin ne kadar az, cehaletlerinin de ne kadar çok olduğunu göstermektedir.¹⁸³

Genel olarak Hâricîlerin hadis bilgilerinin yetersizliği ve diğer Müslümanları haksız yere itham etmeleri, fikhî görüşlerinin İslâm’ın hükümlerine aykırı olmasına, hatta Kur’an’ın bazı hükümlerine aykırı fetvalar vermelerine sebep olmuştur. Zira Hâricîler’in bir kısmı kuyu başında bile teyemmüme cevaz vermişler, bir kısmı da haccın bütün aylarda yapılabileceğini söylemişlerdir. Bazıları ise savaşta askerlerin yanında bulunmalar bile çocukları ve kadınları öldürmeyi mubah saymışlar, kişinin

¹⁷⁸ Müslim, Fedâilü’s-Sahabe, 207.

¹⁷⁹ İmam Nevevî, *Şerhu Sahih-i Müslim*, XVI, 83, Dâru İhya’it-Türâs, Beyrut, h.1392.

¹⁸⁰ Buhari, Şehâdât, 9; Müslim, Fedâilü’s-Sahabe, 214.

¹⁸¹ Buhârî, Fedâilü’s-Sahabe, 5; Müslim, Fedâilü’s-sahabe, 221.

¹⁸² Aşıkutlu, Emin, *Hadiste Ricâl Tenkidi*, s. 39-40, M.Ü. İFAV, İstanbul, 1997.

¹⁸³ İbn Hazm, *el-Fasl*, IV, 121, Mektebetü’l-Alem’il-İslâmiyye, ts.

kendi kız torununyla evlenmesini câiz görmüşlerdir. Bu zikredilenler yukarıda bahsi geçen Hâricî grupların hadis bilgisinden ne kadar yoksun olduklarını ve Kur'an'ı bile gereği gibi anlamadıklarını göstermektedir.¹⁸⁴

Şüphesiz ki Hâricîlerin bu durumu onların hadis rivâyetini de etkilemiştir. Onların yanlış görüşlerinin çoğu, diğer Müslümanların cumhurunun rivâyetlerini (özellikle fitne hâdisesinden sonra sahabenin naklettiği rivâyetleri) güvenilir kabul etmemelerinden kaynaklanmaktadır. Kendilerine göre kâfir olan kişilerden dinlerini nasıl öğrenecekler ki? Onlar çoğunlukla kendi imamlarının rivâyetlerine güveniyorlardı. Hâlbuki kendi imamları Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetini hakkıyla bilmeyen ve Kur'an'ın hükümlerini gereği gibi anlamaktan âciz kimselerdi. Ancak az da olsa Hâricîler içerisinde fakih mertebesine ulaşan ve hadis nakleden râviler bulunmaktadır. Hatta Buharî (ö. 256/810) gibi bazı muhaddisler bunlara itimat ederek onlardan hadis rivâyet etmişlerdir. Mesela Buharî, Hâricî olan İmran b. Hittân tarikiyle gelen hadisi kabul etmiştir. Bazı Hâricî râvilerin rivâyetlerine güvenilmesinin bir sebebi de, onların yalan söyleyen kimsenin küfrü yönünde hüküm vermeleridir. Zira Hâricîlere göre büyük günah işleyen kimse kâfir olur, yalan söylemek de büyük günahlardandır.¹⁸⁵

3.3.1. Hâricîler ve Hadis Uydurma

İslâm tarihinde üçüncü halife Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle başlayan siyâsî karışıklıklar, kısa bir süre sonra farklı fırkaların ortaya çıkmasına neden olduğu gibi, bu fırkaların, düşüncelerini teyit etmek amacıyla muhtelif konularda hadis uydurmalarına da sebep olmuştur. Fakat bu hadis uydurma faaliyeti hadis ilminin gelişip olgunlaşmasını sağlamış, bunun neticesinde muhaddisler, ortaya koydukları kriterlerle sahih hadisleri, zayıf ve uydurma olanlarından ayırt etmeyi büyük bir titizlikle başarmışlardır.¹⁸⁶

Daha önce zikrettiğimiz gibi Hâricîler, yalan söyleyen kimseyi tekfir etmelerine rağmen onlardan bazılarının, görüşlerini desteklemek ve taraftar kazanmak amacıyla Hz. Peygamber adına yalan uydurdıkları söylenmiştir.¹⁸⁷ Nitekim İbnü'l-Cevzî (v. 597/1201) *Kitabü'l-Mevdûât*'ında İbn Lehîa'dan (ö. 174/790) şöyle bir haber nakletmektedir: "Yaptığına pişman olup tövbe eden bir Hâricî şeyhinin şöyle dediğini işittim: "Bu hadisler dindir. Öyleyse dininizi kimden aldığınıza iyi bakın. Zira biz bir işi kabul ettiğimizde onu hadis şekline sokarız."¹⁸⁸ Babanzade Ahmet Naîm de *Tecrid-i Sarih* tercümesinde Hâricîlerin hem kendi lehlerine hem de muhalifleri aleyhinde hadis uydurduğu fikrini benimsemiştir.¹⁸⁹ Ayrıca Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/813-14), arz hadisi diye bilinen, hadislerin Kur'an'a göre değerlendirilmesini isteyen rivâyeti de Hâricîlerin ve Zındıkların uydurduğunu zikretmiştir.¹⁹⁰ Arz hadisine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) "Size benden bir hadis gelirse, onu Allah'ın kitabına arz edin. Eğer Allah'ın kitabına muvâfik olursa onu ben söylemişimdir." buyurmuştur.¹⁹¹

¹⁸⁴ Ebû Zehv, Muhammed, *el-Hadis ve'l-Muhaddisün*, s. 86. Riyâd, 1404/1984.

¹⁸⁵ Ebû Zehv, Muhammed, a.g.e., s. 86.

¹⁸⁶ Koçyiğit, Talat, *Mevzu Hadislerin Zuhuru*, A.Ü.İ.F.D., s. 68, Ankara, 197

¹⁸⁷ Ebû Zehv, Muhammed, a.g.e., s. 87.

¹⁸⁸ İbnü'l Cevzi, *el-Mevdûât*, (thk. Abdurrahman Muhammed Osman), I, 38-39. Kâhire, 1403/1983; Hatîb el-Bağdadî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *el-Kifaye fi İlmi'l-Rivâye*, s. 123, Haydarâbâd, 1358.

¹⁸⁹ Naîm, Babanzade Ahmed, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi*, I, 290, Ankara, 1976, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.

¹⁹⁰ es-Sıbaî, a.g.e., s. 99

¹⁹¹ Benzer bir rivâyetin değerlendirmesi için bkz. el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed Abdü'l-Hâdî el-Cerrâhî, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlû'l-İlbâs*, (thk. Abdülhamid b. Ahmed b. Yusuf b. Hindâvî), ts., I, 99, 1420/2000, el-Mektebetü'l-Asriyye.

Muhaddislerin ifade ettiği gibi arz hadisi Hz. Peygamber (s.a.v.) adına uydurulmuştur.¹⁹²

Ancak Hâricîlerin tamamının hadis uydurduklarını kesin olarak söylemek pek mümkün gözükmemektedir. Çünkü birçok hadis kaynağında müştereken nakledilen İbn Lehîa'ya ait rivâyetten başka onların hadis uydurduklarına dair başka bir kaynak bulunmadığı söylenmiştir.¹⁹³ Bununla beraber bazı muhaddisler Hâricî râvilerden hadis nakletmişlerdir. Mesela Buhârî, Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve Yahya b. Maîn (ö. 233/848) Hâricî bir râvi olan İbn Abbas'ın azatlısı İkrime'den hadis almışlardır.¹⁹⁴

Ayrıca İbn Lehîa, kendisinden nakilde bulunduğu kişiden “şeyh” diye bahsetmesine rağmen aynı ifadeler diğer rivâyetlerde bir Râfizî şeyhinden¹⁹⁵ ya da bid'atından vazgeçmiş kimseden¹⁹⁶ nakledilmiştir. İbn Lehîa'dan nakledilen bu rivâyet doğru kabul edilse bile Hâricîlere nispet edilen hadis uydurma işi dar bir çerçeve ile sınırlı olup, Hâricîlerin tamamı için söylenemez.¹⁹⁷ Diğer taraftan Hâricîlerin yalan söylemeyi büyük günahlardan saymaları ve bazı muhaddislerce rivâyetlerinin kabul edilmesi de Hâricîlerin bütünü için kesin olarak hadis uydurduklarını söylememiz hususunda bizi ihtiyatlı davranmaya sevk etmektedir. Talat Koçyiğit'in de ifade ettiği gibi Hâricîlerin büyük günah işleyen kimseyi kâfir kabul etmesi onları hadis uydurmaktan alıkoyacağında şüphe yoktur. Zira yalan söylemek de büyük günahlardandır.¹⁹⁸ Nitekim İbn Teymiyye, bir Rafizî'ye cevap verirken Hâricîlerle ilgili şunu söylemiştir: “Biz Hâricîlerin sizden daha şerli olduklarını bilmemize rağmen onları doğruyu araştıran kimseler olarak gördüğümüz için yalan konuştuklarını söyleyemiyoruz”¹⁹⁹

Muhammed el-Accâc da nakledilen bu rivâyet dışında²⁰⁰ Hâricîlerin hadis uydurduğuna delalet edecek bir delilin bulunmadığını ifade ederek;

“...Hâricîlerin hadis uydurduğunu ifade eden İbn Lehîa'dan nakledilen rivâyetin kaynağına bakmak gerekir. İlk haber Hâricî şeyhlerinden birinin itirafına göre onların hadis uydurduğuna delalet etmektedir. Ancak biz bu şeyhin kim olduğunu bilmiyoruz...Tercih edilen görüşe göre zikredilen şeyhin kim olduğu bilinmediği için bu haberlerin zayıf olduğudur.”²⁰¹

İbâzî bir yazar olan Ebû Said Muhammed el-Kalhâtî de Hz. Peygamber'den (s.a.v.): “Ümmetimden dalâlete düşen iki hakem (Amr b. Âs ve Ebû Musa el-Eşarî) çıkacaktır; onlar, kendilerine tâbi olanların da dalâlete sapmalarına sebep olacaklardır” rivâyetini nakletmektedir.²⁰² Ayrıca Kalhâtî, Nehrevan savaşında Hz. Peygamber'in cennet ehlinde biri olarak şehadet ettiği Hurkus b. Zühayr'in öldürüldüğünü iddia

¹⁹² Muhammed b. Muhammed b. Ebû Şehbe, *Difâ' anis 'Sünne*, s.17, Mektebetü's-Sünne, y.y.

¹⁹³ Kandemir, Yaşar, *Mevzu Hadisler*, s. 33, İstanbul, 2009, M.Ü. İFAV Yay.

¹⁹⁴ Ed-Dimeşkî, Abdulhâdî, *Tabakâtu'l-Ulemâ'il-Hadîs*, (thk. Bûsî Ekrem-İbrahim ez-Zeybek), I, 168, Beyrut, 1417/1996, Müessesetü'r-Risâle, 2. Baskı.

¹⁹⁵ İbnü'l Cevzi, a.g.e., s. 39.

¹⁹⁶ Hatîb el-Bağdadî, a.g.e., s. 123; İbn Cevzî, a.g.e., s. 38. Bu rivâyeti İbn Cevzî başka bir tarihte Abudullah b. Zeyd el-Mukri'den (ö. 104/722)'den nakletmektedir.

¹⁹⁷ El-Ömerî, Ekrem Ziya, *Buhus fî Tarihi's-Sünneti'l-Müşerrefe*, s. 24-25, Medine, ts., Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem.

¹⁹⁸ Koçyiğit, Talat, *Hadis Tarihi*, s. 109, TDV, Ankara, 2014.

¹⁹⁹ El-Accâc, Muhammed, *es-Sünnetü Kable't-Tedvin*, s. 204-205, Kâhire, 1383/1963.

²⁰⁰ Aynı mânâya gelen farklı iki nakilde daha bulunmaktadır.

²⁰¹ el-Accâc, Muhammed, a.g.e., s. 204-205.

²⁰² Kafafî, Muhammed, “*Ebû Said Muhammed b. Said al-Azdî al-Kalhâtî'ye Göre, Hâricîliğin Doğuşu*”, çev. Ethem Ruhi Fığlalı, sayı 18, s.184, A.Ü.İ.F.D., Ankara, 1972.

etmektedir.²⁰³ Ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla Kalhatî'den başka bu hadisleri nakleden bir kimse bulunmamaktadır. Bu iki rivâyet de az da olsa bir kısım Hâricîlerin hadis uydurabileceği izlenimi vermektedir.

Bazı Hâricî râvilerin hadis uydurdukları doğru kabul edilse bile onların Şiîler kadar çok hadis uydurdukları söylenemez. Bunun sebepleri ise şöyle ifade edilebilir:

a. Hâricîlere göre yalan söyleyen kimse kâfir olur. Bu düşünce, Hâricîlerin Hz. Peygamber adına hadis uydurmalarına büyük oranda engel olmuştur.

b. Hâricîler, bedevî ve kaba insanlar oldukları için, Şiîlerin arasına sızıp çokça hadis uyduran (İranlılar ve Yahudiler gibi) yabancı milletlerin fertlerini kabul etmeye elverişli değillerdi.

c. Hâricîler, düşmanlarıyla savaşırken sadece silahlarına, güçlerine ve cesaretlerine güveniyorlardı. Şiî'lerin kullandığı "takıyye"yi pek fazla bilmeyen kimselerdi. Düşmanlarını hafife aldıkları için yalan söylemeye kalkışmıyorlardı. Çünkü onlara göre yalan söyleyen kâfirdir. Onlar düşmanlarına karşı hileye başvuruyorlar ve kılıçtan başka bir şey kullanmıyorlardı.²⁰⁴

Netice itibariyle bu anlatılanlardan şu iki önemli sonuç ortaya çıkmaktadır. Birincisi genel olarak Hâricîlerin büyük günah işleyen kimseyi kâfir kabul etmeleri, onları büyük oranda hadis uydurmaktan engellemiştir. İkincisi de el-Acâc'ın da zikrettiği usul kaidesi (râvinin cehaleti) gereğince İbn Lehîa'dan nakledilen bu rivâyetlerin şüpheli hale gelmesidir. Ayrıca Hâricîlerin dinlerine olan bağlılıkları ve ibadete düşkün olmaları da çoğunlukla onları hadis uydurmaktan engelleyeceği belirtilmiştir.²⁰⁵

Durum ne olursa olsun Hâricîlerin hadis uydurma konusundaki rolü sınırlıdır. Aynı şekilde onların büyük günah işleyen kimseler hakkındaki inancı göz önüne alındığında kendilerine nispet edilen hadis uydurma işinin de dar bir çerçevede olduğu görülür. Dolayısıyla yukarıda zikredilen rivâyetler ışığında genel itibariyle Hâricîlerin hadis uydurmaktan uzak durdukları söylenebilir de kimi zaman bazı Hâricî râvilerin kendi görüşlerine aykırı hareket ederek hadis uydurdukları söylenebilir.

Öte yandan bazı kaynaklarda Hâricîlerin aleyhinde hadis uydurulduğu belirtilmiştir. Zehebî *Mîzân'ül-İ'tidal* isimli eserinde Abdülmecîd b. Abdülaziz b. Ebi Ruvvâd- İbn Cüreyc- Atâ- İbn Abbas tarikiyle şu hadisi nakletmektedir:

"Kaderiyye kâfirdirler, Şîa helak olmuştur, Harûriyye (Hâricîler) bid'at ehl-i kimselerdir, Mürcie'den hariç hiç kimseyi hak üzere bilmiyoruz." Zehebî, bu hadis naklettikten sonra onun uydurma olduğunu ifade etmiştir.²⁰⁶

İbn'ül-Cevzî de *el-Mevduât* adlı kitabında Muhammed b. Ruzeyn- Ebû Abbâd ez-Zâhid- Muhalled b. Huseyn- Hişam b. Hassan- Hasen- Hz. Enes tarikiyle Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet edilen şu hadise yer vermiştir: "Mürcie, Kaderiyye, Revâfız ve Havâric'ten tevhid söküp atılır. Onlar Allah'a kâfir olarak kavuşurlar ve cehennemde ebedî olarak kalırlar." İbn'ül-Cevzî bu hadisi naklettikten sonra onun Hz. Peygamber (s.a.v.) adına uydurulduğuna işaret etmiştir. İbn Hibban da hadisin senedindeki Muhammed b. Yahya Ruzeyn'in hadis uydurduğunu, Ebû Abbâd'ın ise

²⁰³ Kafafi, Muhammed, "Ebû Said Muhammed b. Said al-Azdi al- Kalhatî'ye Göre, Hâriciliğin Doğuşu", çev. Ethem Ruhi Fırlı, sayı 18, s.191.

²⁰⁴ Ebû Zehv, Muhammed, a.g.e., s. 87.

²⁰⁵ Çakın, Kâmil, "İlk Hicri Asırlarda Hadis Etrafındaki Şüpheler ve Hadis İnkârcılığı", s. 244-245, A.Ü.İ.F.D., Ankara, 1990.

²⁰⁶ Zehebî, *Mîzân'ül-İ'tidal*, II, 648.

hadisiyle ihticâc edilmeyen bir râvi olduğunu ifade etmiştir.²⁰⁷ Mâverdî'nin temriz sigasıyla²⁰⁸ naklettiği bir hadiste Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şöyle dediği nakledilmiştir: "Şehit için iki nur vardır. Hâricîlerin öldürdüğü kimse için on nur vardır." Kitabın muhakkiki Fuâd Abdülmun'im Ahmed'e göre bu hadis mevzudur.²⁰⁹

3.3.2. Hâricîlerin Kabul Ettiği Rivâyetlerin Alanı

Kaynaklarımızda Hâricîlerin durumu hakkında birbirinden farklı değerlendirmeler bulunmaktadır. Onların çölde yaşayan, okuma-yazma ve sanat gibi medenî durumlardan yoksun olduğunu, dinî konularda derinlemesine bilgilere sahip olmadıklarını, yalnızca bazı ferdî yönlendirmelerle hareket ettiklerini söyleyenler olduğu gibi bunun zıddını düşünenler de vardır.²¹⁰

Hâricîlerin tamamının neredeyse bütün rivâyetleri reddettikleri şeklindeki değerlendirmelere temkinli yaklaşmak gerektiği ifade edilmiştir.²¹¹ Zira onların kendilerine nakledilen bazı hadisleri kabul ettiklerine dair deliller bulunmaktadır. Bu delillerden bazıları şunlardır:

a. Hâricîlerin kendisine bîat ettiği kimselerden olan Abdullah b. Vehb, tahkimi kabul edenleri tekfir ederken zikrettiği gerekçelerden birisi de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetine uyulmamasıdır.²¹²

b. İbâzîlerin önde gelen hadisçilerinden biri olan Rebi' b. Habib sahih hadisleri bir araya getirmeyi amaçladığı ve günümüze kadar ulaşan *el-Câmiu's-Sahîh* adlı eserinde Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Âişe, Ebû Hureyre, Enes b. Mâlik (r.a. anhüm) gibi sahabenin önde gelen kişilerinden rivâyette bulunmuştur.²¹³

c. İbn Kuteybe (ö. 276/889) de *Te'vi'lu Muhtelifi'l-Hadis* isimli eserinde Hâricîlerin kendi görüşlerini desteklemek için "Kılıçlarımızı kuşanın, sonra onları (muhaliflerinizi) yok edin.", "Ümmetim içerisinde devamlı hakka yardımcı olacak bir grup olmaya devam edecektir. Hiçbir muhalifin muhalefeti onlara zarar vermez.", "Kim malını korurken öldürülürse o şehittir." gibi bazı hadislerle istidlâl ettiklerini nakleder.²¹⁴ Şehristânî de onların "Zina eden, mü'min olarak zina etmez." hadisiyle istidlâl ettiklerini nakletmektedir.²¹⁵

d. Daha önce ifade ettiğimiz gibi Buhârî gibi muhaddisler İmran b. Hittân ve bazı Hâricîlerin rivâyetlerine güvenerek onlardan hadis nakletmişlerdir.²¹⁶

Zikredilen bu rivâyetler ve değerlendirmeler, Hâricîlerin sahabenin tamamını tekfir ettikleri ve dolayısıyla hadislerin bütünü reddettikleri şeklinde bir görüş ortaya koymamızı engellemektedir. Fakat onların çoğunlukla fitne hâdiselerine karışmamış olan râvilerin rivâyetlerini kabul ettiklerini söylemek yanlış olmayacaktır.²¹⁷

²⁰⁷ İbn'ül-Cevzî, *el-Mevdûât*, I, 278, (thk. Abdurrahman Muhammed Osman), Medine, 1386/1966.

Ayrıca bkz. es-Suyutî, *el-Leali'il-Masnû'a fi'l-Ehâdisi'l-Mevdû'a*, I, 241, (thk. Ebû Abdurrahman Salâh b. Muhammed b. Uveyda), Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1417/1996.

²⁰⁸ Hadisin hocadan muteber bir yolla alınmış olduğuna kesinlikle delalet etmeyen ve çoğunlukla meçhul fiillerle yapılmış olan edâ sîgası. Bkz. Aydın, a.g.e., s. 154.

²⁰⁹ Mâverdî, *Nasihatü'l-Mülük*, (thk. Fuâd Abdülmun'im Ahmed), s. 326, İskenderiyye, 1988.

²¹⁰ Koçkuzu, Ali Osman, *Rivâyet İlimlerinde Haber-i Vâhidlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden Değeri*, s. 212, Ensar Yay., İstanbul, 2014.

²¹¹ Yıldırım, Enbiya, *Hadis Meseleleri*, s. 41, Rağbet Yay., İstanbul, 2013.

²¹² Yıldırım, a.g.e., s. 42.

²¹³ A'zamî, a.g.e., I, 23. Bu eser hakkında ileride daha detaylı bilgi verilecektir.

²¹⁴ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed ed-Dîneverî, *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadis*, s. 42-43, 1430/2009, y.y.

²¹⁵ Şehristânî, a.g.e., I, 130.

²¹⁶ Koçkuzu, a.g.e., s. 213. Örnek bir rivâyet için bkz. Buhârî, *Libâs*, 25.

²¹⁷ Yıldırım, a.g.e., s. 42-43.

Çağdaş araştırmacılarından Muhammed Yusuf Musa'nın naklettiğine göre Hâricîlerin fıkıh bilginleri ve müftüleri, bir problem anında kendilerine başvuracakları ilim adamları vardır. Hâricîler, sünneti kabul etme hususunda rivâyetlerin kendi liderleri vasıtasıyla gelmesini şart koşmuş ve diğer Müslümanların naklettiklerine güvenmemişlerdir.²¹⁸

Öte yandan Bağdâdî, Hâricîlerin sünneti kabul edip etmemeleri hususunda şu bilgileri vermektedir:

“Hâricîler, icmanın ve hüküm ifade eden sünnetlerin hucbiyetini kabul etmemişler ve şer’i hükümlerde Kur’an’ın dışında başka bir delil yoktur görüşünü benimsemişlerdir. Bundan dolayı Kur’an’da olmadığı için recm cezasını ve mestler üzerine meshi kabul etmemişlerdir. Ayrıca Kur’an’da hırsızın elinin kesilmesi ile ilgili emrin mutlak olması sebebiyle çalınan malın miktarı ister az ister çok olsun, hırsızın elinin kesilmesi gerektiğini söylemişler ve elin kesilmesi için gerekli olan nisap miktarı ile ilgili rivâyetleri reddetmişlerdir. Bu zikredilenler onların çoğunluğunun görüşüdür.”²¹⁹ Yine İbn Kuteybe’nin naklettiğine göre Hâricîler, evli bir erkeğin hanımının üzerine hala ve teyzesi ile evlenebileceğini iddia etmişlerdir. Bunu haram kılan hadisleri²²⁰ Nisa suresinin 23-24 ayetlerine aykırı görürler.²²¹ Ayrıca Kur’an’da olmadığı gerekçesiyle sefaati reddetmişlerdir.²²²

Sonuç itibarıyla kaynaklar, Hâricîler hakkında farklı bilgiler vermektedir. Bazı kaynaklar onların sadece Kur’an’daki hükümleri teyit eden hadisleri kabul ettiğini, Kur’an’da olmayıp hüküm ifade eden hadisleri kabul etmediklerini zikrederken, diğer bazı kaynaklar ise onların hadisleri kullandıklarını nakletmiştir. Dolayısıyla daha önce zikrettiğimiz gibi Hâricîlerin hadisi/sünneti tamamıyla reddettiğini söylemek zordur. Belki de burada zikredilecek en mutedil ihtimal, haddi aşan bazı Hâricî grupların rivâyetlerin tamamını reddetmiş olduğudur.²²³

Bu konunun daha iyi anlaşılması için Hâricîlerle muhaddisler arasındaki ihtilaf sebeplerini kısaca tespit etmeye çalışacağız.

3.3.3. Hâricîler İle Muhaddisler Arasındaki İhtilafın Temel Sebepleri

Hadislerin kabulü noktasında muhaddisler ile Hâricîler arasındaki ihtilafı dikkatle inceleyen kimse, iki grubun birbirini cerh etmesindeki en önemli sebeplerin aşağıda zikredilen hususlar olduğunun farkına varır:

²¹⁸ Koçkuzu, a.g.e., s. 212. Karşılaştığımız Muhammed Yusuf, Tarihu'l-Fıkhî'l-İslâmî, s. 145.

²¹⁹ el-Bağdâdî, Abdülkâhir, *Kitâbu Usûli'd-Dîn*, s. 19, Matbaatü'd-Devlet, İstanbul, 1346/1928, y.y.

²²⁰ Buhârî, Nikâh, 27; Müslim, Nikâh, 4.

²²¹ İbn Kuteybe, a.g.e., s. 369. Nisa suresinin 23-24 ayetlerinin meâli şöyledir: “Size şunlarla evlenmek haram kılındı: Analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeş kızları, kız kardeş kızları, sizi emziren sütanneleriniz, süt kız kardeşleriniz, karılarınızın anneleri, kendileriyle zifafa girdiğiniz karılarınızdan olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız, -eğer anneleri ile zifafa girmemişseniz onlarla evlenmeniz size bir günah yoktur- öz oğullarınızın karıları, iki kız kardeşi (nikâh altında) bir araya getirmezsiniz. Ancak geçenler (önceden yapılan bu tür evlilikler) başka. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir. (Savaş esiri olarak) sahip olduklarınız hariç, evli kadınlar (da size) haram kılındı. (Bunlar) üzerinize Allah'ın emri olarak yazılmıştır. Bunların dışında kalanlar ise, iffetli yaşamak ve zina etmemek şartıyla mallarınızla (mehirlerini verip) istemeniz size helâl kılındı. Onlardan (nikâhlanıp) faydalanmanıza karşılık sabit bir hak olarak kendilerine mehirlerini verin. Mehir belirlendikten sonra, onunla ilgili olarak uzlaştığınız şeyler konusunda size günah yoktur. Şüphesiz ki Allah (her şeyi) hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”

²²² Koçkuzu, a.g.e., s. 213.

²²³ Yıldırım, a.g.e., s. 46-47.

1. İtikat konusunda ihtilaf: Her grup muhalifini fisk ile itham ettiği için kendisinin hak üzere, karşıdakinin ise bâtil üzere olduğuna inanmaktadır. Hatta akide konusundaki tartışmanın etkisiyle birbirlerini küfür ile itham etmişlerdir.

Hiç şüphe yok ki Müslüman olmak, takva sahibi olmak, fiska düşüren ve kişiliği zedeleyen şeyleri terk etmek, rivâyetin kabul edilmesinin şartlarındandır. Bunlar da adâleti güçlendiren en önemli vasıflardır. Muhalifin nazarında adâletin olmaması hadisin rivâyet edilmesine engel teşkil eder.

2. Sahabeye bakış: Muhaddisler sahabenin tamamını âdil kabul edip onların hepsinden hadis alınabileceği ve bütün rivâyetlerine güvenileceği görüşündedir. Bu konuda fitne hâdiselerine iştirak eden ve etmeyen sahabiler arasında fark yoktur. Daha önce belirtildiği gibi Hâricîlerin çoğunluğu özellikle fitne hâdisesinden sonra sahabenin adâletine dil uzatıp onları tekfir ettikleri için onlardan gelen haberleri kabul etmezler.

Sahabeye dil uzatıp onların adâleti hakkında ileri geri konuşmak son derece tehlikeli bir iştir. Zira bu dinin aslını kökünden sökmek anlamına gelir. Özellikle de dinin ikinci kaynağı şüphe altında kalmış olur. Çünkü onlar dini Rasûlüllah'tan (s.a.v.) nakletmişlerdir. Dolayısıyla muhaddisler sahabeye dil uzatan, onlara söven kimselerden hadis nakletme konusunda son derece ihtiyatlı hareket etmişlerdir.

3.4. Hâricîlerin Hadis Kaynakları ve Müellifleri

İslâm tarihinin erken dönemlerinden itibaren Hâricîler ile ilgili pek çok eser yazılmıştır. Ancak İbn Nedim'in (ö. 385/995) de dediği gibi bu eserlerin pek çoğu günümüze ulaşmamıştır.²²⁴ Tespit edebildiğimiz kadarıyla çoğunluğu Hâricî müellifler tarafından yazılan bazı hadis eserleri şunlardır:

3.4.1. Ebû Mihnef ve *Kitâbu Hadisî'l-Ezârîka*

Hâricîlerle ilgili erken dönemde eser veren müelliflerden biri Ebû Mihnef Lût b. Yahya'dır (ö. 157/774). *Kitâbu Sıffîn*, *Kitâbu Makteli Ali* eserlerinin yanında konumuzla ilgili olarak da *Kitâbu Hadisî'l-Ezârîka* isimli eseri vardır.²²⁵ Hakkında çok fazla bilgi sahibi olamadığımız Ebû Mihnef'in büyük dedesi Mihnef b. Süleym sahabî olup Hz. Peygamber'den (s.a.v.) hadis rivâyet etmiş ve Sıffîn savaşında Hz. Ali'nin yanında yer almıştır. Cerh ve ta'dil âlimleri onun hakkında *ليس بئقفة ضعيف* gibi ifadeler kullanarak rivâyet ettiği hadislerle güvenilemeyeceğini belirtmişlerdir.²²⁶ Başka eserleri gibi bu eserinin de günümüze ulaşamadığı anlaşılmaktadır.²²⁷

3.4.2. İbn Ömer el-Ezdî el-Basrî er-Rabî b. Habib ve *el-Câmiu's-Sahîh (Müsned)*

H. II. Asırdan günümüze ulaşan hadis eserlerinden birisi de Rabî b. Habib (ö. 175-180)'in *el-Câmiu's-Sahîh* isimli eseridir. İbâziye mezhebinin en temel hadis kaynağı olan bu eserde özellikle mezhep tarafından makbul görülen rivâyetler yer almaktadır. Rabî b. Habib bu eserinde, hem hocası Ebû Ubeyde'nin hem de onun hocası Câbir b. Zeyd (ö. 93/711)'in yanında bulunan hadisleri bize nakletmiştir. Rivâyetlerdeki senet zinciri genellikle Ebû Ubeyde-Câbir b. Zeyd-İbni Abbas-Hz. Peygamber şeklindedir. Bu açıdan Rabî b. Habib, hocalarının kitaplarının râvisi konumundadır.²²⁸

²²⁴ İbn Nedîm, Ebû'l Ferac Muhammed b. İshak, *el-Fihrist*, s. 258, Beyrut, ts.

²²⁵ İbn Nedîm, a.g.e., s. 136.

²²⁶ Ebû Zekerîya, İbn Maîn, *Târihu İbn Maîn*, (thk. Ahmed Muhammed Nur Yusuf), III, 366, ts; Darekutnî, *Kitabu'd-Duafâ ve'l-Metrukîn*, I, 19, ts.

²²⁷ Başaran, Selman, "Ebû Mihnef", *DİA*, X, 188-189, 1994.

²²⁸ Erul, Bünyamin, "Hicrî II. Asırda Rivâyet Üslubu (III) er-Rabî b. Habib ve Rivâyet-Dirayet Açısından el-Câmi'i", A.Ü.İ.F.D., XLIV/2, s.44, Ankara, 2003.

el-Câmiu's-Sahîh, mezhep mensuplarınca rivâyet bakımından hadis kitaplarının en sahihi, isnadının âlî olması itibariyle senet bakımından da en üstünü kabul edilmiştir. Onlara göre eserdeki râvilerin tamamı ilim, verâ, adâlet, zabt ve siyanet ile meşhur olmuştur. Bu nedenle Rabî b. Habib'in muttasıl rivâyetleri gibi mürsel rivâyetleri ve "belağ" sigasıyla naklettiği munkatı' rivâyetler de onlara göre sahih hükmündedir. Hatta onlar bu eseri Kur'an'dan sonra en sahih kitap kabul ederler.²²⁹

Toplam dört cüzden meydana gelen bu eserdeki konular ile bap ve hadis sayısı şöyledir:

1. cüz: Niyet, vahiy, Kur'an, ilim, ümmet, velâyet, rüya, gibi farklı konuların sıralanmasıyla meydana gelen mukaddime sayılabilecek isimsiz bir bölümle başlamakta ve ardından sırasıyla tahâret, salât, savm ve zekât adı verilen bölümleri içermektedir. Ayrıca bu cüz 63 bab ve 391 hadisten oluşmaktadır.

2. cüz: Hac, cihâd, cenâiz, ezkâr, nikâh, talâk, buyû, ahkâm, eşribe, eymân bölümlerinden oluşmakta olup 57 bab ve 351 hadis içermektedir.

3. cüz: Rabî b. Habib'in özellikle itikadî konularda tartıştığı kimselere karşı delil olarak kullandığı rivâyetler ve çoğunluğu bazı ayetlerin tefsiri mahiyetindeki 37 bap ve 142 hadisten oluşmaktadır.

4. cüz: 121 hadisten oluşan bu cüz üç kısımdır.

a. Ebû Sufyan Mahbûb b. er-Rahîl'in Rabî b. Habib'ten rivâyet ettiği hadisler. (19 tane).

b. Rüstemî devletinin üçüncü yöneticisi Eflah b. Abdulvehhâb (ö. 240/854)'ın Ebû Gânim Bişr Gânim el-Horasânî'den aldığı ve Ebû Yezîd el-Havârezmî'ye ait siyer hakkındaki telifinden naklettiği rivâyetler. (21 tane)

c. Son bölüm de ise, Câbir b. Zeyd'in doğrudan Hz. Peygamber'den (s.a.v.) rivâyet ettiği mürsel olarak gelen, kitaptaki başlıkta ise "isnadı kopuk" anlamına gelen 81 "maktû" rivâyetten oluşmaktadır. Ancak kitabın 3. ve 4. cüzü *Müsned*'in aslından olmayıp, daha sonra kitabı tertip eden Ebû Ya'kub Yusuf b. İbrahim b. Meyyâd el-Vercilânî (ö. 570/1174) tarafından kitaba sonradan eklenmiştir.²³⁰

Fuat Sezgin'in "hacimli ve pek çok fasıllar ihtiva eden câmî bir eser"²³¹ diye bahsettiği Rabî b. Habib'in bu eseri Müsned türünde yani sahabî râvilerine göre yazılmış ve müellif 45 sahabîden gelen hadisleri toplamıştır. İçerisinde ilaveler hariç 742 hadis bulunmakta ve senet açısından bu hadislerin 542'si muttasıl; 77'si Câbir'in mürselleri; 26'sı Ebû Ubeyde'nin mürselleri; 97'si de munkatı' hadislerdir. Bu taksime göre bu eserde bulunan mürsel ve munkatı' hadislerin toplamı 200 hadistir. Ayrıca eserdeki hadislerin çoğunluğu da merfu hadislerdir.²³²

3.4.3. İmam Ebû Gânim el-Horasânî ve *el-Müdevvene*

Rabî b. Habib'in talebesi olan Ebû Gânim el-Horasânî (ö. 200-220/815-835) tarafından yazılmış olan bu eser, aslında bir fıkıh kitabı olmakla birlikte müellif, hüküm çıkarmada faydalandığı hadisleri senetleriyle birlikte zikrettiği için bu eser de hadis kaynakları içerisinde değerlendirilmiştir. Eserde bulunan hadislerin 140'ı merfu hadis, 245'i mevkuf hadis, 1907'si İbâziye mezhebinin görüşleri ve 40'ı da diğer mezheplerin görüşlerinden oluşmaktadır. Eserde bulunan 140 hadisin 21'i muttasıl, 18'i mürsel, 16'sı munkatı', 66'sı mu'dal ve 19'u ise muallaktır. İbâzî âlimlerin görüşlerini bir araya

²²⁹ Yıldırım, a.g.m., s. 44.

²³⁰ Erul, a.g.m., s. 43.

²³¹ Sezgin, Fuat, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, A.Ü.İ.F.D., s. 43, İstanbul, 1956.

²³² Bakan, Tevhit, "İbadiler ve Hadis", *EKEV Akademi Dergisi*, XX, s. 237, Erzurum, 2004.

getirmek maksadıyla soru cevap şeklinde yazılmış olan bu eser 1404/1984'de Umân Sultanlığı'nda basılmıştır.²³³

3.4.4. İmam Câbir b. Zeyd ve *Dîvânî*

Hacimli bir eser olduğu, fakat kaybolduğu ifade edilen ve içerisinde pek çok hadisin olabileceği ve iç savaşlar sebebiyle günümüze ulaşmadığı belirtilen bu eser hakkında fazla bilgiye sahip değiliz.²³⁴

3.4.5. Rabî b. Habib ve *Ba'dul-Ehâdîsî'n-Nebeviyye ve't-Âsâri'l-Merviyye*

Vercilânî tarafından Rabî b. Habib'in telif ettiği *el-Câmiu's-Sahih*'in III. cüzüne eklenen bu rivâyetlerin aslında el-Câmis'us-Sahih ile ilgisi yoktur.²³⁵

3.4.6. Ebû Muhammed Nureddin Abdullah b. Hamid b. Sellûm es-Sâlimî ve *Şerhu el-Câmiu's-Sahih*

Umânî tarihçi ve İbâzî âlimi olan Ebû Muhammed Nureddin Abdullah b. Hamid b. Sellûm es-Sâlimî (ö. 1914) tarafından kaleme alınan bu eser Rabî b. Habib'in *el-Câmiu's-Sahih* diye bilinen müsnedi üzerine yapılmış bir şerh çalışmadır.²³⁶

3.5. Hâricî Hadis Râvileri

Konuya giriş yapmadan önce muhaddislerin bid'at sahibi kimselerden hadis alınıp alınmayacağı konusundaki görüşlerine yer vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Zira bu bilindiği takdirde muhaddislerin niçin Hâricî râvilerden hadis aldığı ya da almadığı daha iyi anlaşılacaktır.

Hadis ilminde bid'at sahibi kimseler iki kısma ayrılmaktadır. Birinci kısım kâfir olduklarına hükmedilen kimselerdir. Bunlar zarurât-ı diniyyeden olan bir şeyi reddedenlerdir. Hz. Ali'nin ilah olduğunu söyleyen Ğulât-ı Şîa gibi. Sehâvî (ö. 902/1497), *Fethu'l-Muğîs* isimli eserinde bütün muhaddislerin bu kişilerin rivâyetini kabul etmediğini belirtmiştir. Çünkü rivâyetin kabul edilmesi için Müslüman olmak şarttır.²³⁷

Nitekim İbn Salah'ın (ö. 643/1245) kabul edip İmam Nevevî'nin de muvafakat ederek naklettiğine göre bid'atı sebebiyle küfre düşen kimsenin hadisiyle ihticâc edilemeyeceği konusunda muhaddislerin tamamının ittifakı vardır.²³⁸

Çağdaş hadisçilerden Ahmed Muhammed Şakir (1892-1958) de bid'atı küfrü gerektiren râvilerin rivâyetlerinin reddedileceğini belirtmiş ve İbn Hibban'da (ö. 354/965) bu konuda ittifak olduğunu söyleyerek: "İmamlarımızın tamamına göre böyle bir râvinin rivâyetiyle ihticâc etmek caiz değildir. Bu hususta onlar arasında herhangi bir ihtilaf bilmiyorum"²³⁹ demiştir.

İkinci kısım ise bid'atı küfrü gerektirmeyen râvilerdir. Onlar bir takım te'villere dayanarak dinde olmayan bazı işleri ihdas etmişlerdir. Bu te'vil ister bir mânâyâ hamledilebilir olsun isterse zorlama bir te'vil olsun, arada fark yoktur.²⁴⁰

²³³ Bakan, a.g.m., s. 238.

²³⁴ Bakan, a.g.m., s. 238.

²³⁵ Erul, Bünyamin, "Rabî b. Habib", *DİA*, XXXIV, 494-495. 2007.

²³⁶ Öz, Mustafa, "Sâlimî", *DİA*, XXXVI, 50, 2009.

²³⁷ Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs Şerhu Elfiyeti'l-Hadis*, II, 72 Mektebetü's-Sünne, Mısır, 1424/2003.

²³⁸ Nevevî, *et-Takrîb ve't-Teysir li Marifeti'l-Beşir'in-Nezir fi Usuli'l-Hadis* (Takdim, Ta'lik, Tahkik Muhammed Osman el-Haşî), Dar'ul-Kütüb'il-Arabî, Beyrut, 1405/1485.

²³⁹ Ebû'l-Fida İsmail b. Ömer b. Kesîr el-Kuraşî el-Basrî ed-Dimeşkî, *İhtisarü Ulumi'l-Hadis*, s. 94, Beyrut, ts., Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.

²⁴⁰ el-Ömerî, Muhammed Ali Kasım, *Dirâsât fi Menheci'n-Nakdi inde'l-Muhaddisîn*, s. 387, Ürdün, 1420/2000.

Muhaddisler bid'atı küfrü gerektirmeyen râvilerden hadis alınıp alınamayacağı hususunda ihtilaf edip üç farklı görüş ortaya koymuşlardır.

a. Nasları te'vil ederek fâsık olsalar bile rivâyetleri kabul edilir. Hatîb el-Bağdâdî'nin bir kısım ilim ehlinen naklettiği bu görüşü savunanlar düşüncelerini şöyle gerekçelendirmişlerdir: Hevâ ehli, inandıkları fikrin dinde öyle olduğuna itikat ederek ısrar etmeksizin nasları te'vil etmiştir. İnadından ve kasden küfre düşen kâfir ile nasları te'vil etmeksizin fiska düşen fâsık ise böyle değildir.²⁴¹

Nitekim İzz b. Abdisselâm (ö. 660/1262) onlardan hadis rivâyetinin kabulünü şahitliğe kıyas ederek şöyle delillendirmiştir:

“Heva ehlinin şahitliği reddedilmez. Çünkü Ehl-i Sünnet onların şahitliğine güvenileceğini söylemektedir. Şahitliğin ve rivâyetin kabul şartı doğrudur. Bu da (bir kısım) heva ehlinde bulunmaktadır.”²⁴² Yahya b. Saîd (ö. 198/813), İbn Mehdi (ö. 198/813) ve İbn Medînî (ö. 234/848) de bu görüşü benimsemiştir. İbn Medînî konuyla ilgili “Şayet Kaderî olduğu için Basralıları, Şîî olduğu için Kûfelileri terketmiş olsaydım kitaplar kaybolup giderdi.”²⁴³ Ancak Bid'at ehlinin rivâyetlerinin mutlak olarak kabul edilmesi doğru değildir.²⁴⁴

b. Bid'atçı râvilerin rivâyetleri kabul edilemez. Görüşlerini güçlendirmek için yalan söylemeyi helâl saymaları ile saymamaları veya kendi bid'atlarına çağırımları ile çağırılmaları arasında fark yoktur. Bu fikri benimseyenler fikirlerini iki şeyle desteklemişlerdir:

Birincisi, bid'atları sebebiyle fâsık olmalarıdır.²⁴⁵ Te'vil edilen küfür ile te'vil edilmeyen küfür eşit olduğu gibi te'vil edilen fiska ile te'vil edilmeyen fiska da birdir. Bu görüşün de kabul edilmesi ma'kul değildir. Zira kâfir ve nasları te'vil etmeyen fâsık, küfre ve fiska ancak kasten ve inadından düşmüştür. Fakat nasları te'vil eden fâsık ise savunduğu fikrin dinde öyle olduğuna itikat ettiği için fiska düşmüştür.²⁴⁶

İkincisi, bid'at sahibi kimselerin rivâyetini kabul etmek, onların görüşünün yayılmasına yardımcı olmak anlamına gelmektedir.²⁴⁷ Ancak muhaddislerin çoğunluğu bu görüşü benimsememiştir. Hadis imamlarının kitapları özellikle mezhebinin propagandasını yapmayan Hâricî ve Şîî olan râvilerin rivâyetleriyle doludur.²⁴⁸ Hatta bazı muhaddisler mezhebinin propagandasını yapan Hâricî ve Mürçîî râvilerden hadis nakletmiştir. Mesela Buhârî, İmrân b. Hittân ve İbrahim b. Tahmân'dan hadis rivâyet etmiştir.²⁴⁹

c. Bid'at sahibi kimsenin hadisinin alınıp alınamayacağı ile ilgili tafsilat vardır. Bu görüşü benimseyen âlimlere göre bid'atçı kimselerin hadisinin alınması hususunda temel kriter, o kimsenin Havâric, Şîa veya başka bir mezhepten olması değil, bilakis bid'atinde aşırı gidip ona davet etme ve yalanı helâl sayma gibi o râvinin taşıdığı düşüncelerdir. Bu fikirler kimde bulunursa terk edilir, bulunmazsa terk edilmez.²⁵⁰

²⁴¹ İsbâvî, İdris Asker Hasen, *er-Ruvâtü'l-Müttehimüne bi Bid'ati'l-Havâric ve Merviyâtühüm fi Sahihi'l-Buhârî Dirâseten Nakdiyyeten*, s. 74. Irak Üniversitesi Dergisi (69-104), Irak, 2009.

²⁴² El-Bağdâdî, Hatîb, a.g.e., s. 124.

²⁴³ El-Bağdâdî, Hatîb, a.g.e., s. 124-125.

²⁴⁴ El-İsbâvî, İdris Asker Hasen, a.g.m., s. 74.

²⁴⁵ İbn Salah, Takıyyüddîn Osman b. Abdirrahman, *Marîfetü Envâi Ulûmi'l-Hadis* (thk. Abdullatîf el-Hemîm), s. 228-229, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002/1423.

²⁴⁶ İsbâvî, a.g.m., s. 75.

²⁴⁷ Sehâvî, a.g.e., II, 64.

²⁴⁸ Sehâvî, a.g.e. 63.

²⁴⁹ İsbâvî, a.g.m. s. 75.

²⁵⁰ El-Ömerî, Muhammed Ali Kasım, a.g.e., s. 389,

Hatîb el-Bağdâdî de ehli ilimden bir grubun, yalan söylemeyi helâl saymayan kimselerin hadislerini kabul ettiğini belirtmiştir.²⁵¹ Yine Suyutî (ö. 911/1505) şöyle bir görüş nakletmektedir: “İster mezhebinin propagandasını yapsın ister yapmasın, bid’atçı râvî mezhebine destek olma hususunda yalan söylemeyi helâl saymayan kimselerden olursa hadisiyle ihticâc edilir. Eğer yalan söylemeyi helâl sayarsa rivâyeti kabul edilmez.”²⁵²

Suyutî’nin naklettiği bu görüş aynı zamanda Buhârî’nin benimsediği görüştür. Zira o mezhebinin dâîliğini yaptığı halde doğrulukla tanınan İmrân b. Hittân el-Hâricî ve İbrâhim b. Tahmân el-Mürçî gibi râvilerden hadis nakletmiştir. Bununla birlikte Buhârî, bid’atçı râvilerden mezheplerini destekleyecek hadisler nakletmemiştir.²⁵³

Suyutî *Tedribü’r-Râvî* isimli eserinde Buhârî ve Müslim’in Hâricî râvilerden hadis aldığını belirtmiş ve şu isimleri saymıştır:

3.5.1. İmrân b. Hittân es-Sedûsî (ö. 84/703): Hâricîlerin önde gelen şairlerinden olan İmrân b. Hittân, Emevîlere karşı yürütülen hareketin öncülüğünü yapmıştır. Bu nedenle Haccâc onu yakalamaya çalışmış, o da Emevîlerin ajanlarından kurtulmak için hangi kabilenin bulunduğu bölgeye gitmişse nesep bakımından onlara yakın olduğunu söylemiş ve nihayet Kûfe civarında vefat etmiştir. Şiirlerinde hâkim olan konu, Hâricî fikrini benimseyen ve daha sonra kendisiyle evlendiği amcasının kızı Cemre’dir. Amcasının kızıyla evlenmeden önce Hâricî olmayan İmrân b. Hittân, onu bağlı bulunduğu mezhebinden vazgeçirmek ümidiyle evlenmiş, ancak daha sonra kendisi Hâricî olmuştur. İmrân, şiirlerine dramatik bir boyut kazandırmıştır. Şiirlerinde Cemre sebebiyle yaşama isteğini dile getiren İmrân’ın Hâricîlerin fikirlerine uygun olarak şehitlik için ölümü arzulaması çelişki teşkil etmiştir. Şairliğinin yanı sıra toplulukları harekete geçirecek derecede hatip olan İmrân, duygularının oluşmasında ve psikolojik mücadelesinde Hâricî liderlerinden Ebû Bilal Mirdâs b. Üdeyye’nin büyük etkisi olmuştur.²⁵⁴

Ebû Musa el-Eş’arî, Abdullah b. Ömer, Hz. Âişe gibi bazı sahabilerden hadis rivâyet etmiştir. Muhammed b. Sîrin (ö. 110/729), Yahya b. Ebi Kesir (ö. 129/747), Sâlih b. Serc eş-Şennî, Muharib b. Dessâr kendisinden hadis rivâyet etmişlerdir.²⁵⁵ Aynı zamanda Buhârî *Sahîh’inde* ondan hadis nakletmiştir.²⁵⁶ Mesela Buhârî’nin İmran b. Hittân’dan naklettiği bir hadise göre İmrân, Hz. Âişe’ye ipeğin giyilmesinden sorunca “Git İbn Abbas’a sor” dedi. İmrân da: “İbn Abbas’a sordum. O da şöyle cevap verdi: İbn Ömer’e sordum o da ‘Bana Ebû Hafs (yani Ömer b. Hattâb) haber verdi ki, Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: ‘İpeği ancak ahirette hiçbir payı olmayan kimseler giyer.’ Bunun üzerine ben de ‘Doğru söyledi. Ebû Hafs Resûlullah (s.a.v.) adına yalan söylemez’ dedim.”²⁵⁷

Ayrıca İbn Hibban da “*es-Sikât*” isimli eserinde İmran’ın Hâricîlik mezhebine meylettğini zikretmiştir.²⁵⁸ Ebû’l Hasan el-İclî (ö. 261/875), İmran b. Hittân’ı “tâbiî ve

²⁵¹ El-Bağdâdî, Hatîb, a.g.e, s. 124.

²⁵² Suyutî, a.g.e., I, 384.

²⁵³ İsvâvî, a.g.e., s. 76.

²⁵⁴ Azmî es-Sâlihî-Mustafa Öz, “*Hariciler*”, *DİA*, XVI, 177-178, 1997.

²⁵⁵ Ebû Kâsim, Ali b. Hasan b. Hibetullah b. Abdullah eş-Şâfiî, *Târihu Medineti Dimesk* (thk. Muhibbüddîn Ebû Saîd Ömer b. Gurame el-Ömerî), XLIII, 485-486, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1995; Buhârî, *Târihu’l-Kebîr* (thk. Seyyid Hâşim en-Nedvî), VI, 413, Dâru’l-Fikr, ts.

²⁵⁶ El-Bâcî, Süleyman b. Halef b. S’ad Ebû’l Velîd, *et-Ta’dilu ve’t-Tecrîh limen Harrace lehü el-Buhârî fi’l-Câmi’is-Sahih*, (thk. Ebû Lübâbe Hüseyin), III, 1011, y.y., Riyad, 1406/1986; Dâru’l-Lîva, 1395/1975,

²⁵⁷ Buhârî, Libâs, 26.

²⁵⁸ El-Büstî, İbn Hibbân, *es-Sikât* (thk. Seyyid Şerafüddîn Ahmed), V, 222, ts., Dâru’l-Fikr.

sika” diye nitelendirmiştir.²⁵⁹ Ebû Dâvud (ö. 275/889) ise “Ehl-i heva içerisinde Hâricîlerin hadisinden daha sahih olan hiçbir hadis görmedim” dedikten sonra İmran b. Hittân ve başka kişileri zikretmiştir.²⁶⁰ Katâde (ö. 117/735) de hadis konusunda onun itham edilmediğini belirtmiştir.²⁶¹ Kısaca ifade etmek gerekirse kaynaklarda İmran b. Hittân’ın sika olduğu ve Hâricî olmasının dışında hakkında herhangi bir cerh ifadesinin kullanılmadığı söylenebilir.

3.5.2. İbni Abbas’ın kölesi İkrime el-Berberî (ö. 105/723): Aslen Mağripli ve Berberî olup Hâşimî ve Kureşî nisbesiyle de anılır.²⁶² Künyesi Ebû Abdullah olan İkrime, İbn Abbas, Ebû Hureyre, Hasan b. Ali (ö. 49/669) ve Hz. Âişe’den hadis rivâyet etmiştir. İlminin çok olmasına rağmen hadisiyle ihticâc edilemeyeceği belirtilmiş ve muhaddislerin onun hakkında bir takım olumsuz değerlendirmelerde bulunduğu nakledilmiştir.²⁶³ Bazı kaynaklarda kadîm ulemanın çoğunluğunun onun hadisiyle ihticâc ettiği söylenmiştir.²⁶⁴ Abdurrahman b. Ebi Hâtim (ö. 327/938) babasına İkrime’yi sorunca onun sika olduğunu ve hadisiyle ihticâc edileceğini söylemiştir. Yine babasına İkrime’nin mi yoksa Saîd b. Cübeyr’in (ö. 94/713 [?]) mi tefsir ilmini daha iyi bildiğini sorduğunda “İbn Abbas’ın ashabı İkrime’nin çoluk çocuğudur” cevabını vermiştir. Yahya b. Maîn (ö. 233/848), onun Sufriyye mezhebini kabul ettiğini, Mus’ab b. Abdillâh da Hâricî olduğunu nakletmiştir.²⁶⁵ İkrime’den İbrahim en-Nehâî (ö. 96/714), Şa’bî (ö. 104/722), Katade b. Diame, İbn Şihab ez-Zührî (ö. 124/742), Amr b. Dînar (ö. 126/744 [?]), Âsım b. Behdele (ö. 127/745), Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/749) ve A’mes (ö. 148/765) gibi yetmişten fazla tâbiîn âlimi olmak üzere değişik beldeleden 300 kişi rivâyette bulunmuştur. Abdullah b. Abbas, İkrime’nin ilmî olarak yetiştiğini görünce onu halka fetva vermekle vazifelendirmiştir.²⁶⁶

Kısaca ifade etmek gerekirse İkrime’nin hadis ilmindeki yeri konusunda farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Eyyûb es-Sahtiyânî, Yahya b. Maîn, Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890), Nesâî (ö. 303/915), Ebû’l-Hasen el-İclî gibi hadis bilginleri onun sika olduğunu ifade ederken, Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) de rivâyet ettiği hadislerle ihticâc edileceğini söylemiş; Buhârî de hem kendi çevresinde hem de arkadaşları arasında hadislerine herkesin güvendiğini zikretmiştir. Bununla birlikte İmam Mâlik’in (ö. 179/795) onu sika kabul etmediği ve ondan hadis alınamayacağı, Yahya b. Saîd el-Ensârî ve Muhammed b. Sîrîn’in de onun hakkında yalancı dediği nakledilmiştir. Fakat Ebû Hâtim er-Râzî’ye göre bu iki şahsın İkrime’yi bu şekilde vasıflamaları onun sika olmadığından değil, bazı görüşlerini benimsemediklerinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca İbn Hibban ve İbn Adî (ö. 365/976) de hadis bilginlerinin şüphe etmeksizin ondan hadis rivâyet ettiklerini, sahih hadisleri bir araya getiren müelliflerin onun rivâyet ettiği hadisleri eserlerinde naklettiklerini zikretmişlerdir. Zehebî, onun ilimdeki mevkisini belirttikten sonra hafızası yüzünden değil de bazı düşünceleri nedeniyle tenkit edildiğini, Hâricîlerin görüşlerini kabul etmekle itham edildiğini söylemiştir.²⁶⁷

²⁵⁹ İclî, Ebû’l Hasan, “*Marifetü’s-Sikât*” (thk. Abdu’lâlîm Abdu’lazîm el-Büstevî), II, 188, Mektebtü’l-Dâr, 1405/1985.

²⁶⁰ Askalânî, İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, XXIV, 127, Hindistan h.1326.

²⁶¹ Askalânî, İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, XXIV, 127.

²⁶² Altukulaç, Tayyar, “*İkrime el-Berberî*”, *DİA*, XXII, 40, 2000.

²⁶³ Ebû Kâsim, Ali b. Hasan b. Hibetullah b. Abdullah eş-Şâfiî a.g.e., XLI, 76, ts.

²⁶⁴ El-Hâkim, Ebû Ahmed, *el-Esâmî ve’l-Künâ* (Yusuf b. Muhammed ed-Dahîl), V, 278, Dâru’l-Ğurabâ el-Eseriyye, Medine, 1994.

²⁶⁵ el-Bâcî, a.g.e., III, 1023.

²⁶⁶ Altukulaç, a.g.m., s. 41.

²⁶⁷ Altukulaç, a.g.m., s. 41.

3.5.3. el-Velîd b. Kesîr Ebû Muhammed el-Mahzûmî: (ö. 151/768).²⁶⁸ Süfyan b. Uyeyne (ö. 198/814), Ebû Üsâme, İsa b. Yunus (ö. 187/803) ve İbrahim b. S'ad (ö. 183/799) ondan hadis rivâyet etmiştir.²⁶⁹ Ayrıca Dahhâk b. Osman'dan (ö. 180/797) hadis dinlemiş, Abdullah b. Saîd el-Eşce'dan rivâyette bulunmuştur.²⁷⁰ İbn Hibban da onu sika râvilere yer verdiği "*es-Sikât*" isimli eserinde zikretmiştir.²⁷¹ Süfyan b. Uyeyne onun hakkında sadûk, Yahya b. Maîn sika ifadesini kullanmıştır. İbrahim b. S'ad ise onun sika olduğunu ve meğazi ilmine düşkün olup bu ilimde kendisine uyulan bir kimse olduğunu belirtmiştir.²⁷² İsa b. Yunus ve Ebû Dâvud da onu sika diye vasıflandırmış, ayrıca Ebû Dâvud onun İbâzî olduğunu zikretmiştir. Sâcî de onu sadûk diye nitelendirmiştir.²⁷³

Sonuç itibarıyla Velîd b. Kesîr genel olarak cerh ve ta'dil uleması tarafından sika olarak vasıflanmış, bazı âlimler ise saduk olduğunu söylemiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bazı kaynaklarda İbâzî olduğu ifade edilmekle beraber hakkında herhangi bir cerh ifadesi kullanılmamıştır.

Süyutî'nin zikrettiği bu isimler dışında tespit edebildiğimiz diğer Hâricî râviler şunlardır:

3.5.4. Ebû Hasan el-'Arec: Hakkında bilgi bulunamadı.

3.5.5. Ebû Amr Rabî' b. Habîb el-Ezdî (ö. 180-796 [?]): Aslen Umânî olan Rabî' b. Zeyd, gençlik dönemlerinde Basra'ya gidip orada uzun bir süre kalmıştır. Basralıların bazıları tarafından âli isnadları olan takva sahibi bir muhaddis olarak değerlendirilmiştir. Sünnî hadisçiler arasında pek tanınmayıp cerh ve ta'dil kitaplarında kendisinden pek bahsedilmediği için yeterince bilinmemiştir. Yöneticilerin baskı yapması, zalim hükümdarlara yakınlık göstermemesi, kendi talebelerinin dışında başkalarıyla görüşmeyip uzlet içinde yaşamayı tercih etmesi, İbâziyye'nin Hâricîlerin bir kolu kabul edilmesi ve bu mezheple ilgili kaynakların az olması onun pek fazla tanınmamasında etkili olduğu söylenebilir.²⁷⁴

Basra'da kaldığı dönemde ömrünün son zamanlarını yaşayan Câbir b. Zeyd (ö. 93/711-712)'den az da olsa hadis dinlediği nakledilmiştir. Ebû Ubeyde'nin derslerine katılıp önde gelen talebelerinden biri olmuş²⁷⁵ ve hocasının ölümünden sonra onun yerine Basra İbâzilerinin başına geçmiştir.²⁷⁶ Zirikli (1893-1976) *el-A'lâm* isimli eserinde onun hadis âlimi, İbâzî ve Basralı ve hicri ikinci asrın önde gelen simalarından biri olduğunu belirtmiştir.²⁷⁷ Ayrıca Saîd b. Mesruk el-Kannûbî, Rabî b. Habîb'in adâletli bir kimse olduğunu ifade etmiştir.²⁷⁸

²⁶⁸ Suyutî, Celâleddin, *Tedribü'r-Râvî* (thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâziyânî), I, s. 389-390, Mektebetü'l-Kevser, ts.

²⁶⁹ Esbehânî, Ahmed b. Ali b. Mencûveyh, *Ricâlü Sahîhi Müslim* (Abdullah el-Leysî), II, 299, Dâru'l-Marife, Beyrut, 1407.

²⁷⁰ Buhârî, Muhammed b. İsmail, *et-Târhu'l-Kebîr*, (thk. Seyyid Hâşim en-Nedvî), VIII, 152, Dâru'l-Fikr.

²⁷¹ el-Büstî, İbn Hibbân, *es-Sikât* (thk. Seyyid Şerafüddî Ahmed), VII, 548, Dâru'l-Fikr, y.y., 1395/1975,

²⁷² İbn Ebi Hâtim, Abdurrahman, *el-Cerhu ve't-Ta'dil*, IX, 14, Dâru İhya'it-Türâs, Beyrut, 1952.

²⁷³ Askalânî, İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, XLV, 49, Hindistan h.1326.

²⁷⁴ Erul, Bünyamin, "*Rebî' b. Habîb*", *DİA*, XXXIV, 495-495, 2007.

²⁷⁵ Erul, Bünyamin, "*Hicrî II. Asırda Rivâyet Üslubu (III) er-Rabî b. Habîb ve Rivâyet-Dirayet Açısından el-Câmi'i*", A.Ü.İ.F.D., XLIV/2, Ank. 2003, s. 30.

²⁷⁶ Fiğlalı, Ethem Ruhi, "*İbâziyye*", *DİA*, XIX, 256, 1999.

²⁷⁷ Zirikli, Hayruddîn, *el-A'lâm*, III, 14, Dâru'l-İlm, Beyrut, 2002.

²⁷⁸ Kannubî, Saîd b. Mesrûk, *el-İmam Rabî' b. Habîb, Mekânetühü ve Müsnedühü*, s. 61-77, y.y., Umân, 1995.

3.5.6. Câbir b. Zeyd (ö. 93/711-12): İbn Abbas'tan hadis dinlemiştir. Kendisinden Amr b. Dînâr ve Katade b. Diâme hadis rivâyet etmiştir. Aynı zamanda Câbir, Müslim'in kendisinden hadis aldığı kimselerdendir.²⁷⁹ İbn Ömer ve Ebû Hureyre'den de hadis nakletmiştir.²⁸⁰ Buhârî, gusül ve başka bahislerde ondan hadis rivâyet etmiş, Ebû Zür'a er-Râzî ile Yahya b. Maîn onun sika olduğunu belirtmiştir. Mesela Buhârî'nin Câbir b. Zeyd-Abdullah b. Abbas tarikiyle rivâyete ettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Hz. Meymûne (ö. 51/671) aynı kaptan yıkanarlardı.²⁸¹

Ayrıca İbn Abbas'ın onun hakkında: "Eğer Basra halkı Câbir b. Zeyd'in sözünü kabul etmiş olsalardı ilim bakımından Allah'ın kitabı hakkında bilgilerini arttırlardı"²⁸² dediği nakledilmiştir. İbn Hibban onu "*es-Sikât*"ında zikretmiş, onun aslen Umân'ın Cevf kasabasından olup daha sonra Basra'nın Ezd bölgesinde ikamet ettiğini, Allah'ın kitabını en iyi bilen fakih bir kimse olduğunu ifade etmiştir.²⁸³ Yine İbn Ebi Hâtim'in bildirdiğine göre İbn Abbas onu "âlimlerden biri" diye nitelendirmiştir.²⁸⁴ Câbir b. Zeyd, Hâricîlerin bir kolu sayılan İbâzîlerin önde gelen isimlerinden biri kabul edilmesine rağmen²⁸⁵ bazı kaynaklarda İbâzîlerin onu sahiplendiği; fakat Câbir b. Zeyd'in bunu kabul etmediği nakledilmiştir.²⁸⁶ Rivâyetleri Kütüb-i sitte de yer alan Câbir b. Zeyd, Kureyş kabilesinden olmayan kişilerin de halife seçilebileceğini söylemiştir.²⁸⁷

3.5.7. İsmail b. Semî Ebû Muhammed el-Hanefî el-Kûfi: İbn Hacer, onun Hâricî olduğunu tasrih etmiştir.²⁸⁸ Zehebî, Yahya el-Kattan'dan onun Hâricîlerin Sufriyye fırkasına mensup olduğu için bazıları tarafından terk edildiğini nakletmiştir.²⁸⁹ Bazı kaynaklarda ise Hâricîlerin Beyhesiyye²⁹⁰ fırkasına mensup olduğu söylenmiş ve mezhebinden dolayı aleyhinde konuşulmuştur.²⁹¹ İbn Nümejr (ö. 234/849) ve İclî onun sika olduğunu söylemiştir.²⁹² Ebû Hâtim el-Büstî de onu sika kimseler içinde saymıştır.²⁹³ Kendisinden Şu'be (ö. 160/776), Sevrî, İsrâîl, Ebû İshak el-Fezârî (ö. 188/804 [?]), Hafs b. Gıyas (ö. 194/810) hadis rivâyet etmiştir. Onun hakkında Yahya b. Maîn²⁹⁴ ve İbn Ebi Meryem'in (ö. 173/789) sika dediği nakledilmiştir. Nesâî ise onu "Leyse bihi be's" (hadisinde sıkıntı yok) diye vasıflandırmıştır.²⁹⁵ Ahmed b. Hanbel'in

²⁷⁹ Esbehânî, Ahmed b. Ali b. Mencûveyh, a.g.e, I, 115.

²⁸⁰ İbn Mâkûle, Ali b. Hibetullah b. Ebi Nasr, *el-İkmâl fî Raf'ıl-İrtiyâb ani'l Mü'telifi ve'l-Muhtelifi fî'l-Esmâi ve'l-Künâ*, V, 58, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1411.

²⁸¹ Buhârî, Gusül, 3.

²⁸² el-Bâcî, Süleyman b. Halef b. S'ad Ebû'l Velfid, a.g.e., I, 457.

²⁸³ el-Büstî, İbn Hibbân, a.g.e., IV, 102.

²⁸⁴ İbn Ebi Hâtim, Abdurrahman, *el-Cerhu ve't-Ta'dîl*, II, 294, Dâru İhya'it-Türâs, Beyrut, 1952.

²⁸⁵ Çakan, İsmail Lütî, *Câbir b. Zeyd, DİA*, VI, 538, 1992.

²⁸⁶ İbn Ebi Hâtim, Abdurrahman, a.g.e., II, 294; el-Büstî, İbn Hibbân, a.g.e., IV, 101.

²⁸⁷ Çakan, a.g.m., VI, 538.

²⁸⁸ Askalânî, İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân* (thk. Abdulfettâh Ebû Gudde), IX, 260, Mekteb'ül-Metbûati'l-İslâmiyye, ts.

²⁸⁹ Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl* (Ali Muhammed, el- Becârî), I, 233, Dâru'l-Marife, Beyrut, ts.

²⁹⁰ Ebû Beyhes Heysam b. Cabir'e (ö. 94/713) nisbetle bu adı alan firkaya göre iman ilim, ikrar ve amelden meydana gelir. Dolayısıyla bir kimse Allah'ı, peygamberlerini, Hz. Muhammed'in tebligatını bilip ikrar etmedikçe ayrıca ilahi emir ve yasakları yerine getirmedikçe müslüman sayılmaz. (Fığlalı, "*Hâricîler*", *DİA*, XVI, 172, 1997.)

²⁹¹ Alâuddîn Moğoltay b. Kalîc el-Hanefî, *İkmâlü Tehzibü'l-Kemal* (Ebû Abdurrahman Âdil b. Muhammed-Ebû Muhammed Üsâme b. İbrahim), II, 178, el-Fârûku'l-Hadis, 1422/2001, y.y.

²⁹² Alâuddîn Moğoltay b. Kalîc el-Hanefî, a.g.e., II, 178.

²⁹³ Alâuddîn Moğoltay b. Kalîc el-Hanefî, a.g.e., II, 178-179.

²⁹⁴ İbn Ebi Hâtim, Abdurrahman, *el-Cerhu ve't-Ta'dîl*, II, 172, Dâru İhya'it-Türâs, Beyrut, 1271/1952,

²⁹⁵ Askalânî, İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, III, 298, Hindistan, h.1326.

oğlu Abdullah babasına İsmail b. Semî'i sormuş, Ahmed b. Hanbel de "salih" diye cevap vermiştir.²⁹⁶

Yukarıda nakledilen bilgiler ışığında İsmail b. Semî hakkında sika, salih, me'mun, leyse bihi be's gibi ta'dil ifadeleri kullanılmakla birlikte Hâricî olmasından dolayı bazı muhaddisler tarafından tenkit edildiği söylenebilir.

3.5.8. el-Yemân b. Rebâb: Dârekutnî (ö. 385/995), onun Hâricî olup zayıf bir râvi olduğunu belirtmekle birlikte²⁹⁷ kendisi hakkında kaynaklarda çok fazla bilgiye rastlayamadık.

3.5.9. Ali b. Harmele: Kaynaklarda hakkında çok fazla bilgi bulamadığımız Ali b. Harmele, Harun Reşid'in halifeliği zamanında Bağdat'ta başkadılık görevinde bulunmuştur. İmam Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve İmam Ebû Yusuf'un (ö. 182/798) ahabından olup Ebû Yusuf'tan hadis rivâyet etmiş, kendisinden de Ali b. Miknef el-Kûfî hadis rivâyet etmiştir. Ayrıca kendisinin "salih" hadis ve haberler rivâyet ettiği, ilimde önde gelen simalardan biri olduğu ve kendisinden birçok kişinin ilim tahsil ettiği belirtilmiştir.²⁹⁸ İbn Hibban'ın zikrettiğine göre Kûfe halkından olup Kûfeliler kendisinden rivâyette bulunmuştur. Tâbînden rivâyetleri vardır.²⁹⁹

3.5.10. el-Fadl b. İsa er-Rukkâşî: Vâiz bir kimse olan Rukkâşî, amcası Yezîd b. Ebân'dan hadis rivâyet etmiş, kendisinden de Süfyan es-Sevrî (ö. 161/778), Süleyman b. Mu'temir, İsmail b. Hakîm el-Huzâî hadis rivâyet etmiştir. Kaderiyye mezhebine mensup olmakla itham edilmiştir. Süfyan b. Uyeyne'ye ondan sorulunca "لا شيء"³⁰⁰ ifadesini kullanmıştır. Ahmed b. Hanbel de onun "zayıf" olduğunu söylemiş, Ebû Zür'a' da onu "منكر الحديث"³⁰¹ (makbul olmayan hadisler rivâyet eder) diye vasıflandırmıştır.³⁰² Ukaylî (ö. 322/934), *ed-Duafâ*'nda Sellâm b. Ebi Mutî'den şöyle bir nakilde bulunmaktadır: "Rukkâşî, dilsiz olarak doğmuş olsaydı kendisi için daha hayırlı olurdu." Yine Süfyan b. Uyeyne onun Kaderî olduğunu ve kendisinden hadis rivâyet edilmeye ehil olmadığını belirtmiştir.³⁰³ Zehebî de onun zayıf bir râvi olduğunda ittifak edildiğini ifade etmiştir.³⁰⁴ Ebû Davud da hadisinin yazılamayacağını zikretmiştir.³⁰⁵

3.5.11. Ebû Harun el-Abdî (ö. 134): Ebû Saîd el-Hudrî'den hadis rivâyet etmiştir. Hammâd b. Zeyd onun "kezzâb" olduğunu zikretmiştir. Nesâî de onu "متروك الحديث" diye vasıflandırmıştır. Dârekutnî de renkten renge giren bir kimse olduğunu, kimi zaman Şîî, kimi zaman da Hâricî görüldüğünü söylemiştir. İbn Hibban, Ebû Sâîd'den

²⁹⁶ İbn Hanbel, Ahmed, *el-İlelü ve Marifetü'r-Ricâl* (thk. Vasıyyullah İbn Muhammed Abbâs), II, 501, 1408/1988.

²⁹⁷ Askalânî, İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, (thk. Abdulfettâh Ebû Gudde), VIII, 546, Mektebü'l-Metbûâtî'l-İslâmiyye, ts.

²⁹⁸ Bağdâdî, Ahmed b. Ali Ebû Bekir, *Târihu Bağdat*, XI, 415, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

²⁹⁹ el-Büstî, İbn Hibbân, a.g.e., VII, 213.

³⁰⁰ Müteahhirun cerh ve ta'dil ulemasına göre ikinci dereceden bir cerh ifadesidir. bkz. Emin Aşıkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi, Cerh ve Ta'dil İlmi*, s. 180, M.Ü. İFAV, İstanbul, 1997.

³⁰¹ Müteahhirun cerh ve ta'dil ulemasına göre ikinci dereceden bir cerh ifadesidir. bkz. Aşıkutlu, a.g.e., s. 180.

³⁰² İbn Ebi Hâtim, a.g.e., VI, 64.

³⁰³ Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Musa b. Hammâd, *ed-Duafâ*, III, 442, Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, Beyrut, 1404/1984.

³⁰⁴ Zehebî, *el-Muğnî fi'd-Duafâ* (neşre hazırlayan Abdullah b. İbrahim el-Ensârî), II, 104, İdâretü İhyai'l-İslâmî, Katar, ts.

³⁰⁵ el-Yemenî, es-Sâidî, Safiyyudîn, *Hulâsatü Tezhibü Tezhibü'l-Kemâl fi Esmâ'r-Ricâl* (Abdulfettâh Ebû Gudde), s. 309, Mektebü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, Beyrut, 1416.

ona ait olmayan hadisleri rivâyet ettiğini nakletmiştir.³⁰⁶ İbn Hacer asıl isminin İmâre b. Cüveyn olduğunu, ancak künyesiyle meşhur olup “metruk”³⁰⁷ bir râvi olduğunu ifade etmiştir.³⁰⁸ Bazı kaynaklarda ise “müfteri” diye vasıflandırılmıştır.³⁰⁹ Buhârî de onu *ed-Duafâ* isimli eserinde zikretmiştir.³¹⁰ Yine Hammad b. Zeyd onun hakkında “Sabah bir şey, akşam başka bir şey rivâyet ediyor” demiştir.³¹¹ İbn Hibban da onun Râfîzî olduğunu belirtmiştir.³¹²

İbn Hacer de *Fethu'l-Bârî* mukaddimesinde Buhârî'nin hadis aldığı Hâricî râvileri sayarken şu isimleri zikretmektedir:

3.5.12. Sevr b. Zeyd ed-Dîfî: İmam Mâlik'in hocalarındandır. Yahya b. Maîn, Ebû Zür'a, Nesâî ve bunların dışında başka kişiler onu tevsik etmiştir. İbn Abdilber de onun için “Saduktur, hiç kimse onu itham etmemiştir. Hâricîlerin görüşüne nispet edilmiş olup Kaderî olduğu zikredilmiştir. Ancak herhangi bir kimseyi bu görüşlerden birisine davet etmemiştir” demiştir. Ayrıca İbn Hacer, Zehebî'den naklen, İbn el-Burkî'nin onu Kaderî olmakla itham ettiğini, belki de İbn Burkî'nin onu Sevr b. Yezîd el-Hımsî ile karıştırmış olabileceğini nakletmiştir. İbn Hacer ise İbn Burkî'nin onu Kaderî olmakla itham edip başka bir râvi ile karıştırmadığını belirtmiştir. Sadece onunla ilgili İmam Mâlik'ten şöyle bir olay nakletmektedir: İmam Mâlik'e Dâvud b. Husayn, Sevr b. Zeyd gibi Kaderî kimselerden nasıl hadis rivâyet ettiği sorulunca “Gökyüzünden yere düşmek onlara yalan söylemekten daha kolay gelirdi” diye cevap vermiştir.³¹³

3.5.13. Dâvud b. Husayn el-Medenî: Yahya b. Maîn, İbn Sa'd, İclî, İbn İshâk, Ahmed b. Sâlih el-Mısrî ve Nesâî onu tevsik etmiş, Ebû Hâtim ise onun için “Kavî değildir. Şayet Mâlik ondan rivâyet etmeseydi hadisi terkedilirdi” demiştir. Cûzecânî, hadisinin övülmediğini, Sâcî onun münkerü'l-hadis olup Hâricî olmakla itham edildiğini, İbn Hibbân da mezhebinin propagandasını yapmadığını nakletmiştir. İbn Adiy ise onun hakkında “sâlihu'l-hadis” ifadesini kullanmıştır.³¹⁴

Sonuç itibarıyla hakkında farklı değerlendirmeler yapılmış olsa da önde gelen cerh ve ta'dil âlimlerinin onu tevsik ettiği görülmektedir.

3.6. Hakkında Bilgi Tespit Edilemeyen Diğer Hâricî Râviler

Yukarıda zikredilen kişilerin dışında Şehristânî'nin Hâricî ricâli içerisinde saydığı bir takım kimseler daha vardır ki, kaynaklarda onlarla ilgili ya herhangi bir bilgiye rastlayamadık ya da aynı isimde birkaç kişi olduğu için kimliklerini tam olarak tespit edemedik. Bu kişiler şunlardır:

1. Abdullah b. Yezîd
2. Muhammed b. Harb
3. Yahya b. Kâmil Ebâdî
4. Habîb b. Hadre

³⁰⁶ İbn Cevzî, Ebû'l Ferac, *ed-Duafâ ve'l-Metrukîn* (thk. Abdullah el-Kâdî), II, 203, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1406.

³⁰⁷ Mûteahhirun cerh ve ta'dil ulemasına göre üçüncü dereceden bir cerh ifadesidir. bkz. Aşıkutlu, a.g.e., s. 180.

³⁰⁸ Askalânî, İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib* (neşre hazırlayan Muhammed Avvame), I, 408, Dâru'r-Raşîd, Suriye, 1406/1986.

³⁰⁹ el-Cûzecânî, Ebû İshak, *Ahvalü'r-Ricâl* (thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmirâî), s. 97, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1405.

³¹⁰ Buhârî, Muhammed b. İsmail, *ed-Duafâ*, s. 110, Mektebetü İbn Abbas, 1426/2005.

³¹¹ Ukaylî, a.g.e., III, 313.

³¹² el-Büstî, İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, (thk. Mahmud İbrahim Zâyid), II, 106, Dâru'l-Va'y, ts.

³¹³ Askalânî, İbn Hacer, *Hedyü's-Sârî Mukaddimetü Fethi'l-Bârî*, I, 1035-1036.

³¹⁴ Askalânî, İbn Hacer, *Hedyü's-Sârî Mukaddimetü Fethi'l-Bârî*, I, 1055-1056.

5. Dahhâk b. Kays
6. Cehm b. Safvân
7. Ebû Mervân Gaylân b. Müslim
8. Muhammed b. İsa Burgûs
9. Külsûm b. Habîb el-Mühellebî
10. Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh Şebîb el-Basrî
11. Salih b. Kubbe b. Sabîh b. Amr
12. Mü'nes b. İmrân el-Basrî
13. Ebû Abdillâh b. Mesleme
14. Ebû Zekeriyya Yahya b. Esfâh
15. Ebû'l Hasen Muhammed b. Müslim es-Salihî
16. Ebû Muhammed Abdullâh b. Hamed b. Hasen el-Halidî
17. Muhammed b. Sadaka
18. Ebû'l Huseyn Ali b. Zeyd el-Ebâdî
19. Ebû Abdillâh Muhammed b. Kirâm
20. Külsûm b. Habîb el-Basrî³¹⁵

3.7. Hâricîlerin Temel Görüşlerinin Hadisler Işığında Değerlendirilmesi

Bu bölümde Hâricîlerin bir kısım siyasî, itikadî ve amelî görüşleri ele alınacaktır. Onların bu görüşlerinin hadislerle muvafık olup olmadığı üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

3.7.1. Bazı İtikadî ve Siyasî Görüşlerinin Değerlendirilmesi

a. İtikadî Görüşleri

Büyük günah işleyenlerin durumu: Hâricîlere göre büyük günah işleyen kimse kâfirdir ve cehennemde ebedî kalacaktır. Hâricîlerin bu konuda görüş birliği içinde olduğu söylenebilir.³¹⁶ Zira onlara göre amel imanının bir cüzüdür. Ancak bu görüşün doğru olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira sahih hadislerde Hz. Peygamber (s.a.v.), hırsızlık ve zina yapmak gibi büyük günah işleyen kimselerin bile mü'min olduklarını ve iman üzere ölmeleri halinde cennete gireceklerini söylemiştir.³¹⁷ Başka bir hadis-i şerifte de Hz. Peygamber (s.a.v.) kelime-i tevhîd-i söyleyen kimsenin Müslüman kabul edilmesi ve iman etme konusunda ikrarın önemini vurgulayarak "Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur ve Muhammed Allah'ın elçisi deyinmeye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum. Bunu söyledikleri zaman kanlarını ve mallarını benden korumuş olurlar. Ancak İslâmın hakkı ile olması müstesna. (Yani İslâm'da mâli veya bedenî bir ceza gerektiren bir iş yaptıklarında kısas gereği aynı cezaya çarptırılırlar.) Onların hesabı ise Allah'a aittir."³¹⁸ Ayrıca başka bir hadiste Rasûlullah (s.a.v.), bir mü'mini küfürle itham etmenin son derece sakıncalı olduğunu ifade ederek "Kim bir mü'mine Ey kâfir derse bu söz ikisinden birine geri döner"³¹⁹ buyurmuştur.

Öte yandan Kur'an'ı Kerim'deki ayetlere bakıldığında adam öldürmek gibi büyük günah işleyen kimselere kısas cezası uygulanması gerektiği ifade edildiği halde onlardan "mü'min" diye bahsedilmiş ve "iman" vasfı kaldırılmamıştır.³²⁰ Başka bir ayette ise Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e (s.a.v.) mü'min erkek ve mü'min kadınların

³¹⁵ Şehristânî, a.g.e., 135.

³¹⁶ Tunç, Cihad, "Kelim İlminde Büyük Günah Meselesi", A.Ü.İ.F.D., XXIII, 328, Ankara, 1978.

³¹⁷ Buharî, Cenâiz, 1; Müslim, İman, 153.

³¹⁸ Buharî, Zekât, 1; Müslim, İman, 32; İbn Mâce, Fiten 1; Ebû Dâvud, Zekât 3.

³¹⁹ Buharî, Edep 73; Müslim, İman, 111-112.

³²⁰ Bakara 2/178; Hucurât 49/9.

günahları için bağışlanma dilemesi istenmektedir.³²¹ Eğer günah işlemek kişiyi küfre sokmuş olsaydı onlar için bağışlanma dilemenin bir anlamı olmazdı. Zira Allah Teâlâ şirk dışındaki günahları bağışlayabileceğini bildirmiştir.³²²

Peygamberler İle İlgili Görüşleri: Hâricîlerin Ezrakiler kolu peygamberler hakkında çok çirkin ifadeler kullanarak onların hem peygamberlikten önce hem de peygamberlikten sonra kâfir olabileceklerini savunmuşlardır.³²³ Bu görüşün bâtil olduğu aşikârdır. Zira peygamberlerin kâfir olabileceklerini iddia etmek peygamberlik vazifesine ve tevhit ilkesine aykırıdır. Ayrıca peygamberlerde bulunan vasıflardan biri de ismettir. Kelam literatüründe ismet “peygamberlerin günah işlemekten korunması” mânâsında terim haline gelmiş bir kavramdır.³²⁴ Râgıb el-İsfehânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği), peygamberlerin ismet sıfatını “Allah’ın temiz bir fitrat sahibi kılması, bedensel üstünlük vermesi, yardımıyla desteklemesi ve ayaklarını (hak) üzere sabit kılması, üzerlerine güven duygusu indirmesi, hayırlı işlere muvaffak kılması” şeklinde tarif etmiştir.³²⁵ Hz. Peygamber de (s.a.v.) masum kelimesinin “Allah tarafından korunan kimse” anlamında olduğunu ifade etmiştir.³²⁶ Fahreddin Râzî de (ö.606/1210) Hz. İbrahim, Hz. Ya’kub ve Hz. İsmail’in ihlaslı ve seçilmiş kimseler kılındığını ifade eden ayet ile³²⁷ Allah Teâlâ’nın mutlak olarak peygamberlerin hayırlı olduğuna hükmettiğini, bunun da hayırlı ve güzel işlerin tamamını kapsadığını ve peygamberlerin ismet sıfatına delil teşkil ettiğini ifade etmiştir.³²⁸

Kabir azabı: Hâricîlerin çoğunluğu kabir azabını kabul etmemekle sünnete muhalefet etmişlerdir.³²⁹ Zira hadis-i şeriflerde belirtildiği gibi Hz. Peygamber (s.a.v.) kabir azabından Allah’a sığınmıştır. Buhârî’nin Hz. Âişe’den rivâyet ettiği bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber’in (s.a.v.) namazda iken şu duayı yaptığı nakledilmiştir: “Ey Allah’ım! Şüphesiz ki ben kabir azabından, mesih deccâlın fitnesinden, hayatın ve ölümün fitnesinden sana sığınırım...”³³⁰ Yine Müslim’in Ebû Hureyre’den rivâyet ettiği bir hadis-i şerifte Resûlullah (s.a.v.) “Sizden biri tahiyatı okuduğunda şöyle diyerek dört şeyden Allah’a sığınsın: Ey Allah’ım! Cehennem azabından, kabir azabından, hayatın ve ölümün fitnesinden, mesih deccâlın şerrinden sana sığınırım”³³¹ buyurmuştur.

Cennet ve Cehennem: İbn Hazm’ın naklettiğine göre yine Hâricîlerden bir grup, cennet ve cehennemin şu anda mevcut olmadığını söylemiştir. Ancak Müslümanların cumhuru ise cennet ve cehennemin yaratılmış olup şu anda mevcut olduğu görüşünü benimsemişlerdir.³³² Cennet ve cehennemin şu anda var olmadığını iddia edenlerin dayandığı delillerden birisi Hz. Peygamber (s.a.v.)’in bazı amelleri yapanlar için cennette ağaç dikileceğini ifade eden hadis-i şerifidir.³³³ Onların itimat ettiği delillerden birisi de Kur’an’ı Kerim’de yer alan Firavun’un hanımının yaptığı şu duadır: “Rabbim!

³²¹ Muhammed 47/19.

³²² Nisa 4/48.

³²³ Şeybe, Abdülkadir, *Çağdaş Dünya Dinleri*, (Çev. Osman Cilacı), s. 162, İstanbul, 1995.

³²⁴ Bulut, Mehmet, “İsmet”, *DİA*, XXIII, 134, 2001.

³²⁵ el-İsfehânî, Ragıb, *el-Müfredât fî Ğaribi’l-Kurân* (thk. Safvan Adnan ed-Dâvudî), s. 570, Beyrut, 1412, Dâru’l-Kalem.

³²⁶ Buhârî, Kader, 8; Ahkâm, 42.

³²⁷ Sa’d 38/45-47.

³²⁸ er-Râzî, Fahreddin, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXVI, 400, Beyrut, 1420, Dâru İhyai’t-Türâsi’l-Arabî.

³²⁹ Eş’arî, a.g.e., s. 206.

³³⁰ Buhârî, Ezan, 149.

³³¹ Müslim, Mesâcid, 128. Benzer rivâyetler için bkz. Dârimî, Salât, 187; Tirmizî, Deavât, 87; Nesâî, Dua, (h. No 1984); Sahihî İbn Huzeyme, Salât, 229.

³³² İbn Hazm, a.g.e., IV, 68.

³³³ İbn Mâce, Edep, 56; Bezzâr, Müsned, 2191. Hadis.

Katında benim için cennette bir ev yap...”³³⁴ Dolayısıyla onlara göre eğer cennet yaratılmış olsaydı cennette ağaç dikilmesi ve bir ev bina edilmesi için dua etmenin bir anlamı kalmazdı.³³⁵

Hâlbuki Allah Teâlâ cenneti, yeryüzünü yarattığı gibi içinde hiçbir şey olmaksızın yaratmış, daha sonra orada kulların yaptığı amellere göre dilediği binaları var etmiştir. Cennet ve cehennem yaratılmış olduğunun delili, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in İsrâ gecesini cenneti ve altıncı kat semada sidretü’l-müntehayı gördüğünü haber vermesidir.³³⁶ Nitekim Allah Teâlâ da şöyle buyurmaktadır: “Onun (sidretü’l müntehanın) yanında cennetü’l me’va bulunmaktadır.”³³⁷ Allah Teâlâ kıyamet günü mü’minlerin oraya gireceğini haber vermektedir. Zira Allah Teâlâ “İman edip salih amel işleyenlere gelince, onlar için yapmakta olduklarına karşılık olarak me’va cennetleri vardır” buyurmaktadır.³³⁸ Dolayısıyla bundan sonra hiçbir kimsenin “Cennetü’l me’va, ahirette mü’minlerin gireceği ebedi cennetten farklı bir cennettir” demesi doğru değildir. Yine Hz. Peygamber (s.a.v.), İsrâ gecesini gökyüzünün her bir katında peygamberlerle görüşmüştür.³³⁹ Aynı şekilde Hz. Peygamber (s.a.v.), üzerinde Allah’ın arşı bulunan ve kendisinden istememizi emrettiği firdevsin, cennetin en yüksek makamı olduğunu haber vermiştir. Arş ise cennetten sonra yaratılmıştır. Dolayısıyla cennet de mahlûktur. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v.), cehennemine rabbine şikâyetinde bulunduğunu ve Allah’ın da ona iki nefesle izin verdiğini ve bizim dünyada iken görmüş olduğumuz en şiddetli soğuk ve sıcakın cehennemine bu iki nefesi olduğunu belirtmiştir.³⁴⁰ Dolayısıyla Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bu hadis-i şerifinden yola çıkarak cehennemine şu anda yaratılmış olduğunu söyleyebiliriz.

Şefaati: Yine Hâricîler, cehenneme giren kimsenin bir daha oradan çıkamayacağını iddia ederek şefaati inkâr etmiş, böylece bu konuda Ehl-i Sünnete muhalif olmuşlardır. Şefaati kabul etmeyenler şu ayet-i kerimeleri delil olarak kullanmışlardır:

“Artık şefaati edenlerin şefaati onlara fayda vermez.”³⁴¹

“O gün ki; kimse kimseye Mâlik olamaz. Emir o gün Allah’a aittir.”³⁴²

“Öyle bir günden sakının ki, o gün hiç kimse bir başkası adına bir şey ödeyemez. Hiçbir kimseden herhangi bir şefaati kabul edilmez, fidye alınmaz. Onlara yardım da edilmez.”³⁴³

“Ey iman edenler! Hiçbir alışverişin, hiçbir dostluğun ve hiçbir şefaatin olmadığı kıyamet günü gelmeden önce, size rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcayın. İnkâr edenler ise zalimlerin ta kendileridir.”³⁴⁴

“Kimsenin kimse namına bir şey ödemeyeceği, hiç kimseden fidye alınmayacağı, kimseye şefaatin yarar sağlamayacağı ve hiç kimsenin hiçbir taraftan yardım göremeyeceği günden sakının.”³⁴⁵

³³⁴ Tahrîm 66/11.

³³⁵ İbn Hazm, a.g.e., IV, 68.

³³⁶ Buhârî, 1; Müslim, İman, 162;

³³⁷ Necm 53/15.

³³⁸ Secde 32/19.

³³⁹ Buhârî, Bed’ül-Halk, 6; Müslim, İman, 162; Nesâî, Farû’s-salah, İbn Huzeyme, Sahih, 301.

³⁴⁰ İbn Mâce, Ta’bi’r-ru’ya, 37. İbn Hibbân, Sahih, İhbaru Nebi (s.a.v.) an Menakibi’s-sahabe, 6. Ayrıca bkz. İbn Hazm, a.g.e., IV, 68.

³⁴¹ Müddessir, 74/48.

³⁴² İnfitar, 82/19.

³⁴³ Bakara, 2/48.

³⁴⁴ Bakara, 2/254.

³⁴⁵ Bakara, 2/123.

Öncelikle şunu ifade edelim ki, şefaata ile ilgili gerek Kur'an'da gerekse hadislerde zikredilen naslardan sadece bir kısmıyla yetinilmesi doğru değildir. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) açıklamaları olmaksızın Kur'an ayetleriyle sınırlı kalınması da ma'kul değildir. Zira Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e (s.a.v.) insanlara, kendilerine indirilene beyan etmesi için zikri indirmiş³⁴⁶ ve Kur'an'ı Kerim'de Allah Teâlâ şefaatin varlığını açıkça belirtmiştir. Nitekim Allah Teâlâ "Rahman'ın katında söz almış olanlardan başkaları şefaata hakkına sahip olmayacaklardır"³⁴⁷ ve "O gün Rahman'ın izin verdiği ve sözünden razı olduğu kimseden başkasının şefaati fayda vermez"³⁴⁸ buyurmuştur. Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın kendi katında razı olduğu kimselerin şefaatinin fayda vereceği aşikârdır. Âdemoğlunun en şerefli Hz. Peygamber (s.a.v.) olduğu için şefaata etmeye en fazla layık olan da odur. Hiç şüphe yok ki, Allah Teâlâ'nın nefyettiği şefaata, varlığını beyan ettiği şefaatten farklıdır. Allah Teâlâ'nın nefyettiği şefaata cehennemde ebedî kalacak olan kâfirler içindir. Hadis-i şeriflerde de bildirildiği gibi Allah Teâlâ'nın bildirdiği şefaata ise, hem kendisinden razı kimseler olduğu hem de günahkâr Müslümanlar içindir.³⁴⁹

Şefaata ile ilgili olarak Hz. Peygamber'den (s.a.v.) pek çok hadis nakledilmiştir. İmam Buhârî'nin Ebû Hureyre'den naklettiği bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber (s.a.v.): "Her peygamberin kabul olunmuş bir duası vardır. Ben ise bu duamı ahirette ümmetime şefaata olarak kullanmak için saklamak istiyorum."³⁵⁰ Yine İbn Mâce'nin *Sünen'inde* Ebû Hureyre'den rivâyet ettiği bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber (s.a.v.), Allah'a ortak koşmadan ölen kimselere şefaatinin ulaşacağını belirtmiştir.³⁵¹ Başka bir hadis-i şerifinde ise Hz. Peygamber (s.a.v.), şefaatinin ümmetinden büyük günah işleyen kimseler için olduğunu ifade etmiştir.³⁵²

Kısaca ifade etmek gerekirse şefaata konusu hem Kur'an'ı Kerim'de hem de hadis-i şeriflerde üzerinde önemle durulan konulardan birisidir. Mu'tezile ve Hâricîlerde olduğu gibi şefaata konusunda iddia edilen yanlış fikirlerin özellikle cahiliye devrindeki müşriklerin şefaata konusundaki yanlış inançlarına Kur'an tarafından yapılan itirazların tam olarak ayırt edilememesinden kaynaklandığı söylenebilir. Onların bu konudaki yanlış inançları hem kendilerini hem de başka insanları etkilediği için özellikle Mekkî surelerde şefaata konusu geniş bir şekilde ele alınmış ve bu düşünceleri nedeniyle şiddetli eleştirilere maruz kalmışlardır. Dolayısıyla putlardan şefaata talep etmenin sadece bir aldanmadan ibaret olduğunu ifade eden ayetler müşrikler tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmıştır.³⁵³

Kur'an'ı Kerim müşriklerin şefaata inancının yanlış olduğuna değinmekle kalmamış, şefaatin sınırlarının nasıl olması gerektiğini zikretmiştir. Öyleyse Kur'an'ı Kerim'deki şefaata ile ilgili ayetlerin hangi bağlamda olduğunu iyi tespit etmek gerekir. Şayet bu yapılırsa Allah'ın izin verdiği kimselerin şefaata edeceği açıkça anlaşılmış olur. Dolayısıyla iman vasfına sahip olmayan kimselerin peygamberin akrabası bile olsalar asla onlara şefaata edilmeyecektir. Öte yandan diğer ayetler göz önünde bulundurulduğunda mü'minlerin şefaata hakkını elde edeceğini söyleyebiliriz. Ayrıca

³⁴⁶ Nahl 16/44.

³⁴⁷ Meryem, 19/87.

³⁴⁸ Taha 20/109. Ayrıca ilgili ayetler için bkz. Sebe, 34/23; Bakara, 2/255; Zuhuruf, 43/86; Yunus, 10/3.

³⁴⁹ İbn Hazm, a.g.e., IV, 53 vd.

³⁵⁰ Buhârî, Dualar, I; Müslim, İman, 198; İmam Mâlik, Muvatta, II, 297, (233 nolu hadis); Ahmed b. Hanbel, III, 152; Dârimî, Rikâk, 85.

³⁵¹ İbn Mâce, Rûya Tâbiri, 37.

³⁵² İbn Mâce, Rûya Tâbiri, 37; Ebû Dâvud, Sünnet, 23.

³⁵³ Kesler, M. Muhammed, "Kur'an'ı Kerim ve Hadislerde Şefaata İnanç", Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, s. 151-152, Ankara, 2004, yıl 5, sayı 13.

şefaitle alakalı hadislere bakıldığında melekler, peygamberler, mü'minler, âlimler, şehitler, kılınan namazlar, tutulan oruçlar ve yapılan bütün hayırlar şefaathane olacaktır.³⁵⁴

b. Siyasî Görüşleri

el-Emru bi'l-ma'rûf ve'n-nehyu ani'l münker: Hâricîlerin sünnete muhalif olan görüşlerinden birisi de "el-emru bi'l-ma'rûf ve'n-nehyu ani'l münker" ilkesinin uygulanması ile ilgilidir. Hâricîler, "el-emru bi'l-ma'ruf ve'n-nehyu ani'l-münker" ilkesinin tatbiki hususunda da Ehl-i Sünnete muhalefet etmişlerdir. Hâricîlerin bu prensibi uygulayış tarzı, diğer İslâm mezheplerinden çok farklıdır. İçinde buldukları kabileler arasında devamlı savaş ve kan davalarının olması ve son derece zor hayat şartları içinde yaşamış olmaları, onların sert, katı ve savaşçı bir kimliğe sahip olmasına yol açmıştır. Hatta bu tahammülsüzlüklerini birçok kez kendi aralarında tatbik ederek pek çok fırkaya ayrılmışlardır.³⁵⁵ Ayrıca Hâricîler, cahilliklerinin sonucu olarak "el-emru bi'l-ma'rûf ve'n-nehyu ani'l" münker prensibini uygularken çelişkiyâ düşmüşlerdir. Zira kendi fikirlerinde olmayan Müslümanlara karşı çok sert ve katı davranırken, sünnet-i nebeviyeyi muhafaza etme düşüncesiyle ehl-i kitaba aynı sertliği gösterememişlerdir.³⁵⁶ Onlar gerçek anlamda Allah'a imanını sadece kendilerinin yaptığı gibi olması gerektiğine inandıkları için diğer Müslümanların tekrar imânâ davet edilmesinin gerekli olduğu, kabul etmediklerinde ise öldürülmelerinin kaçınılmaz olduğunu iddia etmişler ve ellerinden geldiğince bu düşüncelerini gerçekleştirmişlerdir.³⁵⁷ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "Sizden biri bir kötülük gördüğünde onu eliyle düzeltsin, buna gücü yetmezse diliyle düzeltsin, buna da gücü yetmezse kalbiyle buğz etsin. Bu ise imanını en zayıf derecesidir"³⁵⁸ hadisine göre gücü yeten her Müslüman bu ilkenin yerine getirilmesinden sorumludur. Ayrıca İslâm'ın en önemli esaslarından biri olan ve İslâm ümmetini ortak bir paydada toplayan bu prensibin ihmal edilmesi din ve devlet hayatında onarılması çok zor olan bir takım felakete neden olmaktadır.³⁵⁹

Ehl-i Sünnet uleması toplumda haksızlık, fitne ve fesadın önüne geçmek adına el-emru bi'l-ma'rûf ve'n-nehyu ani'l-münker faaliyetlerinde müeyyideli fiilî müdahaleler sadece resmî kurumlara bırakıldığını, bireylerin ve sivil teşkilatların yetkisinin ise eğitime, yönlendirme ve ikaz gibi uzlaştırıcı faaliyetler ve iyiliğin yaygınlaşmasına zemin hazırlamak olduğunu vurgulamışlardır. Bir de bu tür faaliyetler ehil kişiler tarafından yerine getirilmelidir.³⁶⁰ Hâricîlere göre devletin en önemli vasfı adâlet olduğu için devlet başkanının ilk işi el-emru bi'l-ma'rûf ve'n-nehyu ani'l münker ilkesini uygulamaktır.³⁶¹ Hatta İbâziye fırkası içerisinde "Azzabe" denilen meclisin görevi bu prensibi tatbik etmektir.³⁶²

İmâmet Meselesi: İmâmet meselesi, Hâricîlerin siyasî görüşlerinden birisini teşkil etmektedir. Daha önce de zikrettiğimiz gibi Hâricîler hilâfetin Kureyş'e ait bir hak olduğunu kabul etmeyip bu konuda herkesin eşit olduğunu belirtmişlerdir. Dolayısıyla

³⁵⁴ Kesler, a.g.m., s. 152.

³⁵⁵ Dalkıran, a.g.m., s. 205-206.

³⁵⁶ Dalkıran, a.g.m., s. 206.

³⁵⁷ Bulut, Halil İbrahim, "Dini Şiddetin Fikri Arka Planı Olarak Hâricîlik ve Günümüze Yansımaları", s. 47.

³⁵⁸ Müslim, İman, 78; Ebû Dâvud, Salât, 247.

³⁵⁹ Çağrı, Mustafa, "Emir bi'l-Ma'ruf Nehiy ani'l-Münker", DİA, XI, 139, 1995.

³⁶⁰ Çağrı, a.g.m., s. 141.

³⁶¹ Fırlı, "Hâricîler", DİA, s. 172.

³⁶² Hizmetli, Sabri, "İbadilikte Azzâbe", s. 291, A.Ü.İ.F.D., XXIX, 1987.

Kureyş'in dışındaki herhangi bir kabileden ya da Araplardan olmayan kişilerin de halife olabileceğini savunmuşlardır. Hatta onlar halife şeriatı muhalif davrandığında azli veya katli daha kolay olsun diye halifenin Kureyş'in dışından birisinin olmasını tercih ederler.³⁶³

Hâricîlere göre ümmet adâleti hâkim kılmaya ve Allah'ın hükümlerini uygulamaya karar verir ve bu hususta görüş birliğine varırlarsa imam tayin edilmesine ihtiyaç kalmaz ve onun tayini vacip olmaz. Hâricîlerin bu düşüncesinin arka planında yatan sebep, hükümdarlık ve onun yol açtığı kibir, gurur ve dünyanın lezzetlerine dalma gibi şeriatın tasvip etmediği işlerden kaçınmaktır. Şeriat ise kibir ve zulüm gibi işleri hoş görmeyip bunlardan sakınmaya çağırır. Ancak Hâricîlerin bu görüşü kabul edilebilir değildir. Zira şeriat bizatihi hükümdarlığı kötölememiş, kaynağını hükümdarlıktan alan zulmü ve dünya lezzetlerinden faydalanmayı yermiştir. Dolayısıyla şeriat hükümdarlığı kötülüğe âlet etmeyi yasaklamış ve onu terk etmeye davet etmemiştir. Hatta Hz. Davud ve Hz. Süleyman'a başka hiç kimseye verilmeyen hükümdarlık verilmişti.³⁶⁴

Ayrıca Ehl-i Sünnet âlimleri sahih hadis-i şeriflere dayanarak hilâfetin Kureyş'e ait olduğu görüşünü benimsemişlerdir.³⁶⁵ İbn Hacer de *Fethu'l-Bâri* isimli eserinde sahabenin bu konuda ittifak ettiğini belirttikten sonra ilim ehlinin çoğunluğunun bu görüşü benimsediğini zikretmiştir. Bazı fırkalar da hilâfet hakkının Kureyş'ten bazı gruplara ait olması gerektiğini söylemiştir. İbn Hazm, bu görüşe karşı çıkarak bu fırkalardan hiçbirinin delili olmadığını ifade etmiştir. Yine İbn Hacer, Kadî İyaz'dan (ö. 544/1149) naklen halifenin Kureyş'ten olması gerektiğine dair âlimlerin tamamının aynı görüşte olduğunu ve ulemanın bu meselede icma ettiğini, seleften bu konuda hiç kimsenin farklı bir görüş ortaya koymadığını, bu konuda Hâricîlerin ve onlara muvafakat eden Mu'tezile'nin görüşüne itibar edilemeyeceğini nakletmiştir.³⁶⁶ İmam Nevevî de konuyla ilgili hadislerin açık bir şekilde hilâfetin Kureyş'e ait olduğunu, onlardan başkasına verilmesinin câiz olmadığını, sahabe ve daha sonraki dönemlerde bu konuda icma olduğunu ve İbn Hacer'in Kâdî İyaz'dan naklettiği rivâyeti zikretmiştir. Ayrıca Nevevî Sakife günü Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'in bu hadisi delil getirdiklerini hiç kimsenin buna karşı çıkmadığını sözlerine eklemiştir.³⁶⁷

3.7.2. Bazı Fıkî Görüşlerinin Değerlendirilmesi

Daha önce de zikrettiğimiz gibi Hâricîlerin büyük bir kısmının hadis bilmemeleri ve diğer Müslümanları (özellikle fitne olayından sonra sahabeyi) itham edip hadis almamaları sebebiyle onların fikhî görüşleri İslâmî hükümlere, hatta bazen Kur'an'ın hükümlerine muhalif görüşler benimsemelerine sebep olmuştur.³⁶⁸ Mesela Hâricîlerin Ezrakîler fırkası zina eden evli ve hür erkek ile kadının recmedilmesini kabul etmemişlerdir.³⁶⁹ Çünkü onlara göre zina eden kimsenin recmedileceğine dair Kur'an'da bir hüküm yoktur.³⁷⁰

Hâlbuki Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde recm cezasının tatbik edildiğine şahit olmaktayız. Câbir b. Abdullah'tan rivâyet edildiğine göre Eslem kabilesinden bir adam Rasûlüllah'a (s.a.v.) geldi, zina yaptığını söyledi ve dört kere aleyhinde şahitlik yaptı.

³⁶³ Ebû Zehra, Muhammed, a.g.e., s. 61.

³⁶⁴ İbn Haldun, a.g.e., 487.

³⁶⁵ Buhârî, Ahkâm, 4; Müslim, İmâre, 1-10.

³⁶⁶ Askalânî, İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri bi Şerhi Sahih-i'l-Buhârî*, (ta'lik Abdurrahman b. Nâsır el-Berrâk), XVI, 619-620.

³⁶⁷ İmam Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahih-i Müslim b. Haccâc*, XII, 200, y.y., 1349/1430.

³⁶⁸ Muhammed, Ebû Zehv, a.g.e., s. 86.

³⁶⁹ Bağdâdî, a.g.e., s. 79; Eş'arî 173.

³⁷⁰ Şehristânî, a.g.e., 115.

Bunun üzerine Rasûlullah'ın (s.a.v.) emriyle adam recmedildi. Ayrıca bu adam evli ve hür bir kimseydi.³⁷¹ Yine Ebû Hureyre'den rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) mescidde iken bir adam gelip Rasûlullah'a (s.a.v.) seslendi ve "Ya Rasûlallah ben zina ettim" dedi. Adam dört kere bunu tekrarlayınca kadar ondan yüz çevirdi. Adam dört defa aleyhine şahitlik yapınca Rasûlullah (s.a.v.) onu çağırды ve "Baban deli mi?" diye sordu. Adam "Hayır" diye cevap verdi. Daha sonra Rasûlullah (s.a.v.) "Hür ve evli misin" diye sordu. Adam "Evet" deyince "Bunu götürün ve recmedin" buyurdu.³⁷²

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra sahabe döneminde de recm cezasının uygulandığını görüyoruz. Hz. Ali cuma günü bir kadına recm cezasını uyguladıktan sonra "Bu kadını Rasûlullah'ın sünnetiyle recmettim" dediği rivâyet edilmiştir.³⁷³ Yine Buhârî'nin Şeybânî'den rivâyet ettiğine göre Abdullah b. Ebî Evfâ (ö. 86/705)'ya Rasûlullah'ın (s.a.v.) recmi uygulayıp uygulamadığı sorulunca o da "Evet" cevabını vermiştir.³⁷⁴ Hz. Ömer de sonraki dönemlerde recm ile ilgili Kur'an'da bir hüküm bulunmadığını iddia ederek bu cezayı kabul etmeyenlerin ortaya çıkabileceğinden korktuğu ve "Rasûlullah recmetti. Biz de ondan sonra recmettik" dediği rivâyet edilmiştir.³⁷⁵

Ayrıca Ezrakîlere göre hayızlı bir kadın namazını kılıp orucunu tutmalıdır.³⁷⁶ Bu görüşün de bâtil olduğu aşikârdır. Zira Müslim'in Hz. Âişe'den rivâyet ettiği bir hadis-i şerifte bir kadın ona hayızlı günlerinde kılamadığı namazları kaza edip etmeyeceğini sorunca Hz. Âişe ona "Harûriyyeli misin" diye sordu. Kadın "Hayır" diye cevap verince Hz. Âişe şöyle cevap verdi "Biz hayızlı olduğumuzda orucu kaza etmekle emrolunduk. Namazı kaza etmekle emrolunmadık."³⁷⁷ Ayrıca Allah Teâlâ da Kur'an'ı Kerim'de kadının âdet halini eziyet olarak nitelendirmiş,³⁷⁸ kadınlara bir takım kolaylıklar sağlamıştır.

Yine Ezrakîler hırsızlıkta nisap miktarına itibar etmeyip çalınan şeyin miktarı ister az ister çok olsun hırsızın elinin kesilmesi gerektiğini söylerler.³⁷⁹ Onlar bu konuda Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sahih olarak nakledilen ve Kur'an'da umumî lafızla gelmiş olan ayeti³⁸⁰ tahsis eden hadisleri reddetmişlerdir. Bu hadislerle göre çalınan malın kıymeti bir dinarın dörtte birinden daha az ise had cezası tatbik edilmez. Zira Hz. Âişe'den rivâyet edilen hadis-i şerifte Hz. Peygamber (s.a.v.), kıymeti bir dinarın dörtte biri ya da daha fazla olan malın çalınması durumunda elin kesileceğini belirtmiştir.³⁸¹ Yine başka bir rivâyette Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında kalkan veya zırh kıymetinde bir şey çalındığında el kesme cezasının uygulandığı nakledilmiştir.³⁸²

Hâricîlerden bir kısmı da kuyu başında bile olsa teyemmüm yapmayı câiz görmüştür.³⁸³ Bu görüşün de yanlış olduğu açıktır. Onlar bu konuda hem ayete hem de hadislerle aykırı görüş beyan etmişlerdir. Zira Allah Teâlâ "...Eğer hasta olursanız veya yolculukta iseniz veya biriniz tuvaletten gelmişse veya kadınlara dokunmuşsanız

³⁷¹ Buhârî, Kitabü'l-Muhâribîn, 7. Benzer bir rivâyet için bkz. Müslim, Hudud, 28.

³⁷² Buhârî, Kitabü'l-Muhâribîn, 7; Müslim, Hudud, 16.

³⁷³ Buhârî, Kitabü'l-Muhâribîn, 7.

³⁷⁴ Buhârî, Kitabü'l-Muhâribîn, 7.

³⁷⁵ Buhârî, Kitabü'l-Muhâribîn, 16; Müslim, Hudud, 1690. Başka bir rivâyet için bkz. Dârimî, Sünen, I, 10 (64. hadis).

³⁷⁶ Şeybe, a.g.e., 162.

³⁷⁷ Müslim, Hayz, 335.

³⁷⁸ Bakara 2/222.

³⁷⁹ Bağdâdî, a.g.e., 79-80.

³⁸⁰ Mâide 5/38.

³⁸¹ Buhârî, Hudud, 13; Müslim, Hudud, 1.

³⁸² Buhârî, Hudud, 13.

³⁸³ Muhammed, Ebû Zehv, a.g.e.,s. 86.

(onlarla cinsel ilişkide bulunmuşsanız) da su bulamadıysanız, o zaman da temiz bir toprağa teyemmüm edin...” buyurmuştur.³⁸⁴ Dolayısıyla teyemmüm ancak suyun olmadığı veya olsa bile kullanma imkânı olmadığı zaman câiz olur. Aynı şekilde bu durum hadis-i şeriflerde de açıkça görülmektedir. Buhârî'nin İmran b. Husayn'den rivâyet ettiği bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber (s.a.v.), cemaatten ayrılıp tek başına namaz kılan bir adam görünce ona niçin cemaatle namaz kılmadığını sordu. Adam “Ya Rasûlallah! Cünüp oldum ve su da yok” deyince Hz. Peygamber (s.a.v.) “Temiz bir toprakla teyemmüm et. Şüphesiz bu sana yeter”³⁸⁵ buyurmuştur.

Yine Hâricîlerden bir kısmı kendi kız torunlarıyla evlenmeyi câiz görmüşlerdir.³⁸⁶ Onların bu görüşü makul değildir. Çünkü kişinin kendi torunu ile evlenmesi sünnete aykırıdır. Zira hadislerde kişinin kendi torunu ile evlenmesi kesin bir şekilde yasaklanmıştır. İbn Abbas'tan rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: “Nesep sebebiyle kişinin yedi kişi ile evlenmesi haramdır. Aynı şekilde akrabalık sebebiyle de yedi kişi ile evlenmesi haramdır.”³⁸⁷

Bağdâdî'nin bildirdiğine göre Hâricîlerin Necedât fırkası içki içen kimseye uygulanan had cezasını kabul etmemiştir.³⁸⁸ Hâlbuki Hz. Peygamber (s.a.v.), zamanında içki içen kimseye 40 değnek had cezası tatbik etmiştir.³⁸⁹ Hz. Ömer de bu cezayı 80 değnek olarak uygulamıştır.³⁹⁰ Ancak Şehristânî Necedât fırkasının içki içen kimseye had cezasını çok katı bir şekilde uyguladığını söyleyerek bu görüşe karşı çıkmıştır.³⁹¹

Hâricîlerin bir kısmı da haccın yılın bütün aylarında yapılabileceğini iddia etmişlerdir. Onların bu görüşü de naslara aykırıdır. Allah Teâlâ Kur'an'ı Kerim'de haccın belirli aylarda yapılacağını belirtmiştir.³⁹² Ayrıca Abdullah b. Ömer'den rivâyet edilen bir hadiste haccın Şevvâl, Zilkâde ve Zilhicce'nin ilk on gününde yapılacağı zikredilmiştir.³⁹³

Son olarak Hâricîlerin fırkalara ayrılmasının en önemli nedenlerinden biri olan hurûc ve kuûd meselesine değinerek bu konuya son vermek istiyoruz. Hâricîlerin bir kısmı kendilerine göre “dâr-ı küfür” kabul edilen yerden çıkıp hicret etmeyi zorunlu görürken, bir kısmı da ikâmet edilen yerden hicret etmenin faziletini kabul etmekle beraber zaruretten dolayı bunu terk etmenin câiz olduğunu belirtmişlerdir.³⁹⁴

Kısaca ifade etmek gerekirse yukarıda zikredilen misallerden anlaşılacağı üzere Hâricîlerin birçok konuda sünnete muhalif davrandıkları görülmekte, hatta kimi zaman Kur'an ayetlerine aykırı görüşleri bile müşahede edilmektedir.

3.8. Ehl-i Sünnet Âlimlerinin Hâricîler Hakkındaki Görüşleri

Ehl-i Sünnet ulemasının Hâricîler ile ilgili görüşlerine yer vermeden önce Hz. Ali'nin onlar hakkında söylemiş olduğu sözlere değinmek istiyoruz.

Hz. Ali, Nehrevan savaşında kendisiyle savaşmış olan Hâricîlerin müşrik olup olmadığı sorulduğunda onların şirk içerisinde olmadığını, münafık olup olmadığı sorulduğunda ise münafıkların Allah'ı az zikrettiğini, dolayısıyla onların münafık da

³⁸⁴ Mâide 5/6.

³⁸⁵ Buhârî, Teyemmüm, 9; Ayrıca bkz. İbn Hibbân, Sahih, *Şürutus-Salah*, (1709. Hadis)

³⁸⁶ Ebû Zehv, a.g.e., s. 86.

³⁸⁷ Buhârî, Nikâh, 25.

³⁸⁸ Bağdâdî, a.g.e., s. 83.

³⁸⁹ Buhârî, Hudud, 2-4.

³⁹⁰ Müslim, Hudud, 35-36.

³⁹¹ Şehristânî, a.g.e., s. 119.

³⁹² Bakara 2/197.

³⁹³ Buhârî, Hac, 33.

³⁹⁴ Azmî es-Sâlihi-Mustafa Öz, a.g.m., s. 177.

olmadığını belirterek “Onlar bize karşı taşkınlık yapan kardeşlerimizdir. Bize karşı taşkınlık yaptıkları için onlarla savaştık” demiştir.³⁹⁵

Bu itibarla Hâricîler hakkında inceleme yapan insaf sahibi bir araştırmacının tekfir konusunda onların tamamı hakkında genel bir hüküm vermemesi gerekir. Zira birçok Ehl-i Sünnet âlimi mutlak olarak Hâricîleri tekfir etmemiştir. Nitekim İbn Hacer, İbn Battal’ın (ö. 449/1057) “Ehl-i Sünnetin cumhuru Hâricîlerin İslâm’dan çıkmadığını söylemiştir” dediğini nakletmiştir.³⁹⁶

Hattâbî (ö. 388/998) de Hâricîler hakkında “İslâm âlimleri, Müslüman fırkalar içerisinde Hâricîlerin sapkın bir fırka olduğunda ittifak etmişlerdir. Onlarla nikâhlanmaya ve kestiklerini yemeye cevaz vermişlerdir. Ayrıca onlar İslâm’ın aslına sarıldıkları sürece onların tekfir edilemeyeceğini ifade etmişlerdir” demektedir.³⁹⁷ Yine İbn Hacer, Hâricîler ile ilgili olarak şunları nakletmiştir: “Ehl-i Sünnetin usûl âlimlerinin çoğunluğu Hâricîlerin fasık olduğunu, kelime-i şهادeti söyledikleri ve İslâm’ın rükunlarına devam ettikleri için İslâm’ın hükümlerinin onlar hakkında geçerli olduğunu, yanlış te’vile dayanarak Müslümanları tekfir etmeleri sebebiyle fıska nispet edildiklerini belirtmişlerdir. Bu te’vil onları muhaliflerinin kanlarını ve mallarını mübah saymaya ve onlar hakkında küfür ve şirk ile hüküm vermeye sevk etmiştir.”³⁹⁸

Kâdî İyaz, İmam Mâlik ve ashabının Hâricîleri tekfir etmeyip, bilakis ehli bid’atten kabul ettiğini, onlara tövbe teklif edileceğini ve eğer kabul etmezlerse öldürüleceğini nakletmektedir.³⁹⁹

İbn Teymiyye’ye Ahmed b. Hanbel ve ashabının bid’at ehlinin tamamını tekfir ettiğine dair haber ulaştığında bu görüşün onlara nispet edilmesinin doğru olmadığını belirterek şöyle demiştir: “Ehl-i Sünnetin usul âlimleri hiç kimseyi işlediği günah veya bid’atı sebebiyle tekfir etmemiştir”⁴⁰⁰

Şâtîbî (ö. 790/1388) de *el-İ’tisâm* isimli eserinde Hz. Ali’nin Hâricîlerle savaşmaya teşvik etmesine rağmen, onlara mürted kimselere yapılan muameleyi yapmadığını ifade etmiştir. Ayrıca Ömer b. Abdülaziz’in (ö. 101/720) kan dökmediği ve başkalarının malını almadığı sürece onlara saldırmaktan sakınılması gerektiğini belirterek onları kesin bir şekilde kâfir olarak nitelendirmemiştir. Aynı şekilde Şâtîbî’nin kendisi de Hâricîleri tekfir etme konusunda ihtiyatlı davranmıştır.⁴⁰¹

Sonuç itibarıyla Hâricîlerin Müslümanların kanını ve malını helâl saymasından dolayı Ehl-i Sünnet âlimlerinin bir kısmı onları açık bir şekilde tekfir etse de onların çoğunluğu Hâricîleri tekfir etmemiştir.⁴⁰²

3.9. Hâricîlerle İlgili Olduğu Söylenen Rivâyetlerin Değerlendirilmesi

Öncelikle şunu ifade edelim ki, bu bölümle alakalı yapılmış olan iki tane yüksek lisans tezi bulunmaktadır.⁴⁰³ “*Kütüb-i Tis’a’daki Hadislere Göre Hâricîlik*” isimli tezde

³⁹⁵ İbn Kesîr, a.g.e., VII, 289.

³⁹⁶ İbn Hacer, a.g.e., XII, 301.

³⁹⁷ İbn Hacer, a.g.e., XII, 300.

³⁹⁸ İbn Hacer, a.g.e., XII, 300.

³⁹⁹ Kâdî İyaz, *eş-Şifâ bi Tarifi’l-Hukuki’l-Mustafa*, (Haşiye Ahmed b. Muhammed b. Muhammed eş-Sümmî) II, 275, ts.

⁴⁰⁰ İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ebû’l-Abbâs, *Fetâvâ* (Cem’ ve Tertib Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım ve oğlu Muhammed), III, 351-352, Mecmeu’l-Mülk Fehd, li Tıbbâtil-Mushafî’ş-Şerif, y.y., 1425/2004.

⁴⁰¹ eş-Şâtîbî, İbrahim Musa, *el-İ’tisâm* (thk. Selim b. İd el-Hilâl), II, 694 vd, Dâru İbn Affân, Suudi Arabistan Krallığı, 1412/1992.

⁴⁰² Sâbir Tayme, *el-İbâdiyye Akîdeten ve Mezheben*, Dâru’l-Cil, Beyrut, 1406/1986.

Hâricîliğin ortaya çıkışındaki siyasî âmillere, Hâricî fırkalara ve kısaca Hâricîlerin hadis rivâyetinde rolüne kısaca temas edilmiştir. Tezin ana şemasını teşkil eden Hâricîlerle ilgili kütüb-i tis'a'da geçen rivâyetler, hem metin hem de senet açısından incelenmiştir. “*Hadis Literatüründeki Hâricîler İle İlgili Rivâyetlerin Değerlendirilmesi*” isimli tezde ise hadis kaynaklarında Hâricîlerle ilişkili olduğu ifade edilen rivâyetler, senet ve metin açısından ayrıntılı bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır. Bu nedenle burada çok fazla ayrıntıya girmeden Hâricîlerle ilgili olduğu söylenen rivâyetleri zikredip, yapılan değerlendirmelere atıfta bulunacak ve zaman zaman kendi kanaatlerimizi de belirtmeye çalışacağız.

Kaynaklarda Hâricîlerle ilgili olduğu söylenen rivâyetleri, Hâricîlerin cehennem köpekleri olduğunu bildiren rivâyetler, Hâricîlerin dinden çıktığını belirten rivâyetler ve Şeytânü'-Radhe rivâyeti olmak üzere üç başlık altında incelememiz mümkündür.

3.9.1. Hâricîlerin Cehennem Köpekleri Olduğunu Bildiren Rivâyetler

Hadis kaynaklarında Hâricîlerin cehennem köpekleri olduğunu bildiren rivâyetler, Ebû Ümâme el-Bâhilî (ö. 86)⁴⁰⁴ ve Abdullah b. Ebî Evfa (ö. 87)⁴⁰⁵ kanalıyla gelmektedir. Ebû Ümâme kanalıyla gelen rivâyetin 16, İbn Ebî Evfa kanalıyla gelen rivâyetin 14 tariki bulunmaktadır.⁴⁰⁶ Ebû Ümâme yoluyla gelen rivâyete İbn Ebi Şeybe'nin (ö. 235/849) *Musannef*'inde nakledilen metni örnek olarak vermek istiyoruz.

قَطْنُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ أَبُو مُرِّيٍّ، عَنْ أَبِي غَالِبٍ، قَالَ: كُنْتُ فِي مَسْجِدٍ دُونَ فَجَاءُوا بِسَبْعِينَ رَأْسًا مِنْ رُغُوسٍ الْحَرُورِيَّةِ فَتَمَّصْتَنِي دُرَجَ الْمَسْجِدِ، فَجَاءَ أَبُو أُمَامَةَ فَنَظَرَ إِلَيْهِمْ فَقَالَ: كِلَابٌ جَهَنَّمَ شَرُّ قَتْلَى قُتِلُوا تَحْتَ ظِلِّ السَّمَاءِ، وَمَنْ قَتَلُوا خَيْرُ قَتْلَى تَحْتَ السَّمَاءِ، وَهِيَ كَلْبَةُ أَبِي غَالِبٍ، يَا أَبَا غَالِبٍ، إِنَّكَ مِنْ بَلَدٍ هُوَ لَاءٌ؟ قُلْتُ: نَعَمْ، قَالَ: أَعَلَيْكَ قَالَ: أَظُنُّهُ قَالَ: اللَّهُ مِنْهُمْ: قَالَ: تَقْرَأُ آلَ عِمْرَانَ؟ قُلْتُ: نَعَمْ، قَالَ: {مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخْرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَاللَّيْعَنَاتُ أُولَئِكَ مَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ} [آل عمران: 7] قَالَ: وَهِيَ بَيْضٌ وَجُوهٌ وَتَسْوَدُ وَجُوهٌ فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وَجُوهُهُمْ أَكْفَرْتُمْ بَعْدَ إِيْمَانِكُمْ فَتَوَقَّوْا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ} [آل عمران: 7] يَا أَبَا أُمَامَةَ، إِنِّي رَأَيْتُكَ تَهْرِيقُ عِبْرَتِكَ؟ قَالَ: نَعَمْ، رَحْمَةً لَهُمْ، إِنَّهُمْ كَانُوا مِنْ أَهْلِ الْإِسْلَامِ، قَالَ: أَتَقْرَأُ بَدُوَ إِسْرَائِيلَ عَلَى وَاحِدَةٍ وَسَبْعِينَ فِرْقَةً، وَتَرِيدُ هَذِهِ الْأُمَّةَ فِرْقَةً وَاحِدَةً، كُلُّهَا فِي النَّارِ إِلَّا السَّوَادَ الْأَعْظَمَ، عَلَيْهِمْ مَا حَمَلُوا وَعَلَيْكُمْ مَا حَمَلْتُمْ، وَإِنْ تُطِيعُوهُ تَهْتَدُوا، وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ، السَّمْعُ وَالطَّاعَةُ خَيْرٌ مِنَ الْفِرْقَةِ وَالْمَعْصِيَةِ فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ: يَا أَبَا أُمَامَةَ مِنْ رَأَى رَأَى يَكُ تَقُولُ أَمْ شَيْءٍ

⁴⁰³ Çam, Süleyman, *Kütüb-i Tis'a'daki Hadislere Göre Hâricîlik*, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2002; Oral, Kenan, *Hadis Literatüründeki Hâricîler İle İlgili Rivâyetlerin Değerlendirilmesi*, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2007.

⁴⁰⁴ 600 yılı başlarında doğdu. Bâhile kabilesine mensup olan Ebû Ümâme'nin İslâmiyet'i ne zaman kabul ettiği belli değildir. Uhud Gazvesi'ne katıldığına dair olan rivayet zayıf görülmele beraber Hudeybiye Antlaşması'ndan önce müslüman olduğu ve bu antlaşmada hazır bulunduğu bilinmektedir. Hz. Peygamber'le birlikte muhtelif gazvelere katıldı. Bu gazvelerin üçünde şehid olması için dua etmesini Rasûl-i Ekrem'den ısrarla istedi. Fakat Rasûlullah her defasında kendisine selâmet ve ganimet temennisinde bulundu. Hz. Peygamber onu irşad maksadıyla kendi kabilesi Bâhile'ye gönderdi. Kavminin önceleri ona ilgi göstermediği, hatta yiyecek vermeyip aç bıraktığı, ancak mânevî bir gıda ile doyurulduğunu görmeleri üzerine İslâmiyet'i kabul ettikleri rivayet edilmektedir. Ebû Ümâme 86 (705) yılında 106 yaşında iken Humus'ta vefat etti. 81 (700), 82 (701), hatta 91'de (710) öldüğü de ileri sürülmüştür. (Sandıkçı, Kemal, *Ebû Ümâme, DİA*, X, 251, 1994.)

⁴⁰⁵ Ashabın uzun ömürlülerinden biri olan Abdullah, Ebû Hanîfe'nin görebildiği dört sahâbîden biridir. İsmâil b. Ebû Halîd, Şa'bî, Abdülmelik b. Umeyr, Ebû İshak eş-Şeybânî, Amr b. Mürre gibi ünlü kişiler ondan hadis rivayet etmişlerdir. Hz. Peygamber'den rivayet ettiği hadislerden doksan kadarı zamanımıza ulaşmıştır. Bunların on beşi Sahîh-i Buhârî'de, altısı Sahîh-i Müslim'de, beş tanesi de her iki eserde yer almıştır. Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde ise iki ayrı bölümde (IV, 352-357, 380-383) yetmiş kadar hadisi bulunmaktadır. Hayatının son yıllarında gözlerini kaybeden Abdullah, yüz yaşlarında iken vefat etmiştir. (Yardım, Ali, *Abdullah b. Ebî Evfâ, DİA*, I, 96).

⁴⁰⁶ Oral, a.g.e., s. 66 vd.

سَمِعْتُهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِيَّا لَجْرِيءٍ، قَالَ بَلْ سَمِعْتُهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غَيْرَ مَرَّةٍ وَلَا مَرَّتَيْنِ حَتَّى تَكْرُرَ سَبْعًا" 407

Ebû Gâlib'ten nakledildiğine göre o şöyle demektedir: Dımeşk mescidindeydik. Harûrîlerin reislerinden 70 kişinin başını getirdiler ve onların başları mescidin direklerine dikildi. Ebû Ümâme gelip onlara baktı ve şöyle dedi:

- Cehennem köpekleri! Gökyüzünün altında öldürülenlerin en şerlileridir.

Onların öldürdükleri de öldürülenlerin en hayırlılarıdır.

- Ebû Ümâme ağlayıp bana baktı ve şöyle dedi:

- Ya Ebû Gâlib! Sen onların beldesinden misin?

- Evet.

- Allah seni korusun.

- Âli İmrân suresini okuyor musun?

- Evet.

- Bunun ayetlerinden bir kısmı muhkemdir ki, bu ayetler kitabın anasıdır. Diğer bir kısmı da müteşâbih ayetlerdir. Kalplerinde eğrilik bulunanlar, fitne çıkarmak ve te'vilini aramak için onun müteşâbih olanlarının peşine düşerler. Hâlbuki onun te'vilini ancak Allah bilir. İlimde derinliği olanlar da "Biz buna inandık, hepsi Allah katındadır" derler.⁴⁰⁸ O bir takım yüzlerin ağaracağı ve bir takım yüzlerin kararacağı gün, o zaman o yüzleri kara çıkanlara şöyle denilecek: "İman ettikten sonra inkâr mı ettiniz? Öyleyse yaptığınız nankörlüğün cezası olarak tadın azabı!"⁴⁰⁹

- Ya Ebû Ümâme! Senin gözyaşı akıttığını görüyorum.

- Evet, onlara acıdığım için ağlıyorum. Onlar ehl-i İslâm'dandı. İsrailoğulları 71 fırkaya ayrıldı. Bu ümmet ise onlardan bir fazla fırkaya ayrılacak. Sevadu'l-'Azam hariç hepsi cehennemdedir. Onlar kendi yüklendiklerinden siz de kendi yüklendiklerinizden sorguya çekileceksiniz. Eğer itaat ederseniz hidayete erersiniz. Peygamber'e düşen sadece tebliğdir. İşitmek ve itaat etmek, ayrılık ve ma'siyetten hayırlıdır.

- Bir adam Ebû Ümâme'ye "Ey Ebû Ümâme! Söylediklerin kendi görüşün mü, yoksa Rasûlüllah'tan (s.a.v.) işittiğin bir şey mi?" diye sordu.

- Eğer bu söylediklerim kendi görüşüm olsaydı elbette cesur davranmış olurum. Bilakis bunu Rasûlüllah'tan ne bir kere ne de iki kere işittim.

Ebû Ümâme yediye kadar saymaya devam etti.⁴¹⁰

İbn Mâce'nin Sehl b. Ebî Sehl-Süfyan b. Uyeyne- Ebû Gâlib tarikiyle naklettiğine göre Ebû Ümâme şöyle demiştir:

حَدَّثَنَا سَهْلُ بْنُ أَبِي قَتَيْبٍ حَدَّثَنَا سَعْيَانُ بْنُ عَيِّنَةَ، عَنْ أَبِي غَالِبٍ، عَنْ أَبِي أُمَامَةَ، يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: إِيَّا لَجْرِيءٍ، قَالَ بَلْ سَمِعْتُهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غَيْرَ مَرَّةٍ وَلَا مَرَّتَيْنِ حَتَّى تَكْرُرَ سَبْعًا" 407

"Yeryüzünde öldürülenlerin en şerlisi (Hâricîlerdir). Öldürülen kimselerin en hayırlısı da onların öldürdüğü kimselerdir. (Hâricîler) cehennem köpekleridir. Bunlar Müslümandılar, sonra kâfir oldular." Râvi "Ey Ebû Ümâme! Bu senin söylediğin bir şey

⁴⁰⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef* (thk. Kemal Yusuf el-Hût), VII, 554, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1409, Hadis no: 37892.

⁴⁰⁸ Âli İmrân 3/7.

⁴⁰⁹ Âli İmrân 3/106.

⁴¹⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef* (thk. Kemal Yusuf el-Hût), VII, 554, Riyad, 1409, Mektebetü'r-Rüşd. Hadis no: 37892.

mi, yoksa Rasûlüllah'tan (s.a.v.) işittiğin bir şey mi? diye sorunca Ebû Ümâme “Bilakis bunu Rasûlüllah'tan (s.a.v.) işittim” dedi.⁴¹¹

Abdullah b. Ebî Evfa kanalıyla gelen rivâyete örnek olarak İbn Mâce'nin *Sünen*'indeki şu metni zikretmek istiyoruz.

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - : "الْخَوَارِجُ كِلَابُ النَّارِ" 412

Rasûlüllah (s.a.v.): “Hâricîler, cehennemın köpekleridir.”

3.9.2. Rivâyete İlgili Yapılan Değerlendirmeler

3.9.2.1. Senet Açısından

Ebû Ümâme el-Bâhilî kanalıyla gelen rivâyetler 4 farklı yolla nakledilmiştir. Bu rivâyetler ile ilgili kısaca şunları söyleyebiliriz:

1. Ebû Gâlib'in Rivâyeti: İbn Maîn onun için “Salihu'l-hadis” demiştir. Ebû Hâtim ise “شيخ محله الصدق” ifadesini kullanmış, Ebû Ubeyd el-Âcurrî Ebû Davud'dan naklen sika olduğunu beyan etmiştir.⁴¹³ İbn Hacer ise “Saduktur, hata yapar” değerlendirmesinde bulunmuş,⁴¹⁴ Nesâî de zayıf olduğunu belirtmiştir.⁴¹⁵ İbn Sa'd da onun zayıf bir râvi olduğunu ifade etmiştir.⁴¹⁶ İbn Hibbân da sadece sikalara muvafık olan rivâyetleri ile ihticâc edileceğini söylemiştir.⁴¹⁷ Zehebî, “Sâlihu'l-Hadis” değerlendirmesinde bulunmuş, Tirmizî ise onu tashih etmiştir.⁴¹⁸ Yine Tirmizî Ebû Gâlib'ten naklettiği bazı hadislerle hasen, bir kısmına ise sahih hükmünü vermiştir. Kendisinden Süfyan b. Uyeyne, A'meş ve Mâlik b. Dînar hadis rivâyet etmiştir.⁴¹⁹ Darekutnî de onun sika olduğuna işaret etmiştir.⁴²⁰

Netice itibariyle Ebû Gâlib hakkında bir takım tenkitler bulunsa da en azından teferrüd etmediği ve onun kanalıyla gelen rivâyet, başka rivâyetlerle desteklendiği için bu hadislerin makbul olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla “Ebû Gâlib'in cerh edilmesi sebebiyle konumuzla ilgili rivâyetlerin zayıf olduğu”⁴²¹ görüşünün doğru olmadığı kanaatindeyiz.

⁴¹¹ İbn Mâce, *Mukaddime* (thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî), 12, 176. Benzer rivâyetler için bkz. Tayalisi, *Musned*, I, 636, no: 1232; Abdurrazzak, *Musannef*, X, 152, no: 18663; İbn Ebi Seybe, *Musannef*, VII, 553-4, no: 37881; İbn Hanbel, *Müsned*, V, 250, no: 22503, V, 254, no: 22536, V, 257, no: 22561, V, 267, no: 22670; İbn Mâce, *Sünne*, 12, no: 176; Tirmizî, 44/Tefsiru'l- Kur'an, 3, no: 1953, no: 3000; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, II, 643, no: 1542, 1543, 1544; II, 644, no: 1545, 1546; Taberani, *Mu'cemu'l-Kebir*, VIII, 269, no: 8038, VIII, 270, no: 8040, VIII, 272, no: 8049; Hâkim, *Müstedrek*, II, 163, no: 2654.

⁴¹² İbn Mâce, *Sünen*, 12, 173.

⁴¹³ el-Mizzî, Cemâluddîn Ebû'l-Haccâc Yusuf, *Tehzibü'l-Kemâl fi Esmâi'r-Ricâl* (thk. Beşşâr Avvâd Maruf), Beyrut, 1400/1980, Müessesetür'-r-Risâle.

⁴¹⁴ İbn Hacer, *et-Takrib*, I, 664.

⁴¹⁵ Nesâî, *ed-Duafâ ve'l-Metrükîn* (thk. Mahmud İbrahim Zâyid), 315, Halep, 1396.

⁴¹⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ* (Muhammed Abdülkâdir Ata), VII, 177, Beyrut, 1410/1990, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

⁴¹⁷ İbn Cevzî, *ed-Duafâ ve'l-Metrükîn* (thk. Abdullah el-Kâdî), Beyrut, 1406, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

⁴¹⁸ Zehebî, *el-Kâşif*, (Muhammed Avvâme Ahmed Muhammed Nemir el-Hatîb), II, 449.

⁴¹⁹ Bedruddîn el-Aynî, Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed b. Musa el-Ayıntâbî el-Hanefî, *Meğâni'l-Ahyâr fi Şerhi Esâmî Ricâli Meâni el-Âsâr*, (thk. Muhammed Hasen Muhammed Hasen İsmail), III, 318, Beyrut-Lübnan, 1427/2006, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

⁴²⁰ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân* (thk. Dâiratü'l-Muarri en-Nizâmiye), VII, 478.

⁴²¹ Oral, a.g.e., s. 71.

2. Safvan b. Selim el-Medenî'nin Rivâyeti: İclî, Safvan hakkında “sika, salih bir adam” değerlendirmesinde bulunmuştur.⁴²² İbn Sa'd ve Süfyan da onun sika olduğuna işaret etmiştir. Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, babasından naklen Safvan'ın “sika ve Allah'ın salih kullarından birisi” olduğunu belirtmiştir. Yine Yakup b. Şeybe de onun sika ve ibadetle meşhur bir râvi olduğunu bildirmiştir. İbn Hacer de Kaderiye mezhebine mensub olduğu söylense de sika bir râvi olduğu zikretmiştir.⁴²³

Safvan b. Selim, Ebû Ümâme'den hadisi naklederken açıkça ondan duyduğunu beyan etmemiş, sadece daha önce zikrettiğimiz hadisi naklederken “Ebû Ümâme Dimeşk mescidine girdi...” ifadesini kullanmıştır. Bu sebeple İbn Hacer, bu senet hakkında “Munkatî” olduğunu zannediyorum” değerlendirmesinde bulunmuştur. İbn Hacer'in bu değerlendirmesini göz önüne aldığımızda Safvan b. Selim tarikiyle gelen rivâyetlerin zayıf olduğunu söyleyebiliriz.⁴²⁴ Şuayb Arnavut da Safvan b. Selim'in Ebû Ümâmeyi işitmemesi nedeniyle bu senedin munkatî' olduğuna işaret etmiştir.⁴²⁵

3. Seyyâr Şamî el-Emevî'nin Rivâyeti: İbn Hibban onu *es-Sikât* isimli eserinde zikretmiştir. Buhârî⁴²⁶ ve İbn Ebî Hâtim⁴²⁷ de onu tevsik etmiştir. Zehebî ise onun hakkında meçhul sigasıyla “وثق” ifadesini kullanmış,⁴²⁸ İbn Hacer ise onun “saduk” bir râvi olduğunu bildirmiştir.⁴²⁹ Bununla birlikte Zehebî'nin temriz sigasıyla Seyyâr'ın tevsikine işaret etmesi ve bunu açık bir şekilde belirtmemesi, bu konuda tereddüt içerisinde olduğunu göstermektedir.⁴³⁰

Ayrıca bu senette yer alan Ebû Saîd Abdurrahman b. Abdullah b. Ubeyd el-Basrî hakkında İbn Hacer “Saduktur, bazen hata yapar” demiştir.⁴³¹ İbn Ebî Hâtim, Ahmed b. Hanbel'in Ebû Saîd'i tevsik ettiğini söylese de⁴³² Ukaylî, Ahmed b. Hanbel'in onun için “Hatası çok” değerlendirmesinde bulunduğunu nakletmektedir.⁴³³ İbn Hacer de Ahmed b. Hanbel'in Ebû Saîd'i hoş görmediğini nakletmektedir.⁴³⁴

4. Ebû Ammâr Şeddâd b. Abdullah'ın Rivâyeti: İbn Hacer, Ebû Ammâr hakkında “Sikadır, Mürsel rivayette bulunur” değerlendirmesinde bulunur.⁴³⁵ Yine İbn Hacer senette yer alan İkrime b. Ammâr el-İclî için şunları söyler: “Saduktur, bazen hata yapar, Yahya b. Kesir Ebî Kesir'den yaptığı rivâyette ızdırıp vardır.”⁴³⁶

Sonuç olarak Seyyâr Şamî el-Emevî ve Ebû Ammâr Şeddâd b. Abdullah kanalıyla gelen rivâyetlerin bir kısmının zayıf, diğer bir kısmının ise hasen olduğunu söyleyebiliriz.⁴³⁷

Abdullah b. Ebî Evfa kanalıyla gelen rivâyetler iki yolla gelmektedir. Bu rivâyetlerle alakalı olarak kısaca şunları zikredebiliriz:

⁴²² İclî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdullah Salih, *Tarihu's-Sikât*, 228, Beyrut/Lübnan, 1405/1984, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

⁴²³ İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, IV, 425-426.

⁴²⁴ İbn Hacer, *Etrâfü'l-Müsnedi'l-Mu'telî bi etrafî'l-Müsnedi'l-Hanbelî* (Züheyr b. Nâsır en-Nâsır), VI, 22, Dimeşk, 1414, Dâru İbn Kesir.

⁴²⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXVI, 654 (no: 22314).

⁴²⁶ Buhârî, *et-Târihu'l-Kebir*, IV, 160.

⁴²⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, IV, 254.

⁴²⁸ Zehebî, *el-Kâşif*, I, 475.

⁴²⁹ İbn Hacer, *et-Takrib*, 262.

⁴³⁰ es-Sâbiî, Nâsır b. Süleyman b. Saîd, *el-Havâric ve'l-Hakikatü'l-Ğâibe*, s. 390, y.y., 1420/1999.

⁴³¹ İbn Hacer, *et-Takrib*, 344.

⁴³² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, V, 254.

⁴³³ İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, VI, 190.

⁴³⁴ İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, VI, 190.

⁴³⁵ İbn Hacer, *et-Takrib*, 264.

⁴³⁶ İbn Hacer, *et-Takrib*, 396.

⁴³⁷ Bkz. Oral, a.g.e., s. 71.

1. A'meş Süleyman b. Mehrân'ın Rivâyeti: İbn Hacer'in belirttiği gibi A'meş'in Abdullah b. Ebî Evfâ'dan sema'ı sabit değildir. Dolayısıyla rivâyet munkatı'dır.⁴³⁸

2. Saîd b. Cümhân'ın Rivâyeti: Zehebî, onun için “وسط, صدوق”⁴³⁹, İbn Hacer ise “Saduktur, ferd hadisleri vardır” demiştir.⁴⁴⁰ İbn Maîn sika, Ebû Hâtim ise hadisi yazılır, ancak ihticâc edilmez demiştir. Yine İbn Maîn, Sefîne'den ferd hadisler naklettiğini belirtmiş ve “أرجو أنه لا بأس به” değerlendirmesinde bulunmuştur. İbn Hibban “es-Sikât” isimli eserinde zikretmiş, Nesâî “ليس به بأس” ifadesini kullanmıştır. Mervezî de Ahmed b. Hanbel'den onun sika olduğunu nakletmiştir.⁴⁴¹ Hadisin senesinde bulunan Haşrec b. Nebâte hakkındaki değerlendirmeleri özetleyen İbn Hacer, vehimde bulunan saduk bir râvi olduğunu bildirmiştir.⁴⁴² Yine İbn Hacer senetteki Kutn b. Yesir'in ise hata yapan saduk bir râvi olduğuna işaret etmiştir.⁴⁴³ İbn Adî ise onun “çaldığı hadisi muttasıl olarak nakleden” bir râvi olduğunu belirtmiştir.⁴⁴⁴

Netice itibariyle senet hakkında “Saîd b. Cümhan kanalı, bizzat kendisinin cerh edilmesi sebebiyle zayıf seviyesine düşmektedir”⁴⁴⁵ şeklinde değerlendirme yapılırsa da geride naklettiğimiz bilgiler ışığında Saîd b. Cümhan kanalıyla gelen senetler içerisinde makbul senetler olduğu kanaatindeyiz. Nitekim Şuayb Arnavut da Saîd b. Cümhan'ın Abdullah b. Evfâ'dan naklettiği rivâyetler içerisinde hasen isnatların bulunduğunu belirtmiştir.⁴⁴⁶

3.9.2.2. Metin Açısından

Şuayb Arnavut “Havâric” lafzı olmaksızın rivâyetin metninin sahih olduğunu zikretmiştir. Zira kavram olarak Havâric lafzı Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra ortaya çıkmıştır.⁴⁴⁷ Hem Ebû Ümâme hem de Abdullah b. Ebî Evfa kanalıyla gelen bazı isnatların hasen olduğunu zikretmiştik. İçerisinde “Havâric” lafzı bulunmayan bir kısım rivâyetlerde Ebû Ümâme hadisi Hz. Peygamber'den (s.a.v.) işittiğini tasrih etmiştir. Dolayısıyla “Rivâyetin Hz. Peygamber'den (s.a.v.) işitilip işitilmediği açık değildir”⁴⁴⁸ ve “Ebû Ümâme'ye ait ifadelerin Rasûlüllah'a (s.a.v.) atfedildiği”⁴⁴⁹ şeklindeki değerlendirmenin doğru olmadığı kanaatindeyiz.

Sindî, İbn Mace üzerine yazdığı haşiyesinde “خَيْرُ قَتِيلٍ مَنْ قَتَلُوا” ifadesindeki zamirin Hâricîlere döndüğünü beyan etmiştir.⁴⁵⁰ Muhammed Fuâd Abdülkâbi de zamirin Hâricîlere döndüğü görüşündedir.⁴⁵¹ Aynı şekilde Muhammed b. Ali b. Âdem b. Musa da “خَيْرُ قَتِيلٍ مَنْ قَتَلُوا” ve “خَيْرُ قَتِيلٍ مَنْ قَتَلُوا” metinlerinde zikredilen zamirlerin Hâricîlere râci olduğunu belirtmiş ve hadisin sahih olduğu sonucuna varmıştır. Senet zincirinde bulunan Ebû Gâlib hakkında her ne kadar bir takım tenkitler bulunsada

⁴³⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 201-204.

⁴³⁹ Zehebî, *el-Kâşif*, I, 433.

⁴⁴⁰ İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 234.

⁴⁴¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 14.

⁴⁴² İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 169.

⁴⁴³ İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 456.

⁴⁴⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 52.

⁴⁴⁵ Oral, a.g.e., 74.

⁴⁴⁶ İbn Mâce, *Mukaddime* (thk. Şuayb Arnavut), 12, no:174-176.

⁴⁴⁷ İbn Mâce, *Mukaddime* (thk. Şuayb Arnavut), 12, no:174-176.

⁴⁴⁸ Oral, a.g.e., s. 143.

⁴⁴⁹ Oral, a.g.e., s. 152.

⁴⁵⁰ es-Sindî, Ebû'l-Hasen Nûruddîn Muhammed b. Abdilhâdî et-Tettevî, *Hâşiyetü's-Sindî ala Süneni İbn Mâce*, ts, Beyrut, Dâru'l-Cil.

⁴⁵¹ İbn Mâce, *Mukaddime* (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki), 12, (no:176).

Dârekutni onu tevsik etmiş, İbn Maîn “Salihu’l-Hadis” olduğunu söylemiştir. İbn Adî ise onun için “لا بأس به” ifadesini kullanmıştır. Ayrıca Ebû Galip bu hadiste teferrüd etmemiştir. Dolayısıyla en azından hadisinin hasen olduğu söylenebilir.⁴⁵²

Tirmizî, konuyla ilgili Ebû Gâlib’ten şu rivâyeti nakletmektedir:

حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ قَالَ: حَدَّثَنَا وَكَيْعٌ، عَنِ الرَّبِيعِ صَيْدِيحٍ، وَحَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنِ أَبِي غَالِبٍ، قَالَ: رَأَى أَبُو أُمَامَةَ رُءُوسًا مَّصُوبَةً عَلَى دَرَجٍ يَمَشِقُ، فَقَالَ أَبُو أُمَامَةَ: «كَلَابُ النَّارِ شَرُّ قَتْلَى تَحْتَ أَيْمِ السَّمَاءِ، خَيْرُ قَتْلَى مَنْ قَتَلُوهُ» ثُمَّ قَالَ: «يَوْمَ تَبْيَضُ وُجُوهٌُ وَتَسْوَدُ وُجُوهٌُ» [أل عمران: 6] إِلَى آخِرِ الْآيَةِ، قَالَتْ لِأَبِي أُمَامَةَ: أَنْتَ سَمِعْتَهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: لَوْ لَمْ أَسْمَعُهُ إِلَّا مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا أَوْ أَرْبَعًا حَتَّى عَدَّ سَبْعًا مَا حَدَّثْتُكُمْ هُوَ: " هَذَا حَبِيبٌ حَسَنٌ، وَأَبُوغَالِبٍ اسْمُهُ: حَزْرٌ، وَأَبُو أُمَامَةَ الْبَاهِلِيُّ اسْمُهُ: صَدِيُّ بْنُ عَجَلَانَ وَهُوَ سَيِّدٌ بِأَهْلَةَ " 453

Tirmizî, naklettiği bu hadise hasen hükmü vermiştir. Tirmizî şârihi Mübarekfürî, bu hadisi şerh ederken Ebû Ümâme’nin mescidin direkleri üzerinde ölü olarak gördüğü kişilerin Hâricîler olduğunu zikretmiştir.⁴⁵⁴ Aynı şekilde Aliyyü’l-Kârî *Mirkâfü’l-Mefâtiḥ* isimli eserinde Ebû Ümâme’nin gördüğü kellelerin Hâricîlere ait olduğunu ifade etmiştir.⁴⁵⁵

Hâkim’in *Müstedrek*’te sahih bir senetle İbn Abbas’tan naklettiği bir hadis şöyledir:

İbn Abbas, İkrime’ye ve oğlu Ali’ye Ebû Saîd’in yanına gidip Hâricîlerin durumu ile ilgili hadisi dinlemelerini söyledi. Ebû Saîd’in yanına gittiklerinde onun kendine ait bir duvarı düzeltmekle meşgul olduğunu gördüler. Ebû Saîd, İkrime ve Ali’nin geldiğini görünce ridasını alıp ona sarıldı. Sonra hadisi nakletmeye başladı. Hatta mescidde sesini yükseltip şöyle söyledi: “Biz tuğlaları birer birer taşıyorduk. Ammâr ise ikişer ikişer ikişer ikişer taşıyordu. Hz. Peygamber (s.a.v.) Ammâr’ı görünce başından toprağı silmeye başlayıp şöyle buyurdu: “Ya Ammâr! Arkadaşlarının taşıdığı gibi sen de tuğlaları birer birer taşıyamaz mısın?” Ammâr şöyle cevap verdi: “Allah katında ecir istiyorum.” Daha Hz. Peygamber (s.a.v.) (Ammâr’ın yüzündeki) toprağı silkelemeye başlayıp şöyle buyurdu: “Vah Ammâr! Onu azgın bir topluluk öldürecek.” Daha sonra râvi Ammâr’ın “Fitnelerden Allah’a sığınırım” dediğini nakletti.⁴⁵⁶ Buhârî de bu rivâyeti “فِي شَأْنِ الْخَوَارِجِ” ifadesi olmaksızın nakletmiştir.⁴⁵⁷

Bir kısım muhaddisler yazdıkları eserlerde atmış oldukları başlıklarla rivâyetlerin Hâricîlerle ilgisini kurmuşlardır. Kronolojik olarak söyleyecek olursa İmam Mâlik,⁴⁵⁸ Abdürrezzak b. Hemmâm,⁴⁵⁹ İbn Ebî Şeybe,⁴⁶⁰ Buhârî,⁴⁶¹ Müslim,⁴⁶² İbn Mâce⁴⁶³ ve Ebû Dâvud⁴⁶⁴ kitaplarında metinlerin Hâricîlerle ilgili olduğuna vurgu

⁴⁵² Muhammed b. Ali b. Âdem b. Musa, *Meşâriku’l-Envâr’il-Vehâce ve Metâliu’l-Esrari’l-Behâce fi Şerhi Süneni İbn Mâce*, Riyad, 1427/2006, Dâru’l-Muğnî.

⁴⁵³ Tirmizî, VIII, 279.

⁴⁵⁴ Mübarekfürî, Ebû’l-Alâ Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahim, *Tühfetü’l-Ahvezî*, Beyrut, 1410/1990, Darû’l-Kütübi’l-İlmiyye.

⁴⁵⁵ Aliyyü’l-Kârî, Ebû’l-Hasen Nuruddîn el-Heravî, *Mirkâfü’l-Mefâtiḥ Şerhu Mişkâtü’l-Mesâbih*, (thk. Cemal Aytânî), VII, 111, Beyrut-Lübnan, 1422, 2001, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye.

⁴⁵⁶ Hâkim, *el-Müstedrek ale’s-Sahihayn* (thk. Mustafa Abdülkâdir Ata), II, 262, Beyrut, 1411/1990, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye.

⁴⁵⁷ Buhârî, Salât, 63.

⁴⁵⁸ Mâlik, *Muvatta* (thk. Abdülvehhâb Abdüllatif), no:864.

⁴⁵⁹ Abdürrezzak, Musannef, X, 146, no: 18649, 18650.

⁴⁶⁰ İbn Ebi Seybe, Musannef, VII, 553-4, no: 37881.

⁴⁶¹ Buhârî, İstîtabetü’l-Mürteddîn, 6.

⁴⁶² Müslim, Zekât, 142.

⁴⁶³ İbn Mâce, *Sünen* (thk. Şuayb Arnavut), Mukaddime, 12, no: 167.

⁴⁶⁴ Ebû Dâvud, *Sünen*, (thk. Şuayb Arnavut), Süne, no: 4758.

yapmışlardır. Hatta İmam Suyuti *Muvatta* üzerine yazdığı *Tenviru'l-Havalik Şerh-i Muvatta-ı Mâlik* isimli eserinde bu konuda icma olduğunu nakletmiştir.⁴⁶⁵

Kısaca ifade etmek gerekirse konuyla ilgili rivâyetlerin bir kısmı tenkit edilmiş olsa da diğer bir kısmının hem senet hem de metin açısından makbul olduğu kanaatindeyiz.

3.9.3. Hâricîlerin Dinden Çıktığını Bildiren Rivâyetler

Bu rivâyet Abdullah b. Mes'ud (ö. 32), Ebû Zer (ö. 32), Sehl b. Huneyf (ö. 38), Ali b. Ebi Talib (ö. 40), Ebû Bekre (ö.52), Ukbe b. Amir (ö.58), Ebû Berze el-Eslemi (ö. 64), Abdullah b. Abbas (ö. 68), Abdullah b. Ömer (ö. 73), Ebû Said el-Hudri (ö. 74), Abdullah b. Amr (ö. 77), Cabir b. Abdullah (ö. 78) ve Enes b. Mâlik (ö. 93) olmak üzere 13 farklı sahabe yoluyla nakledilmiştir.⁴⁶⁶

Bu rivâyete örnek olarak Buhârî'de geçen şu metni nakledeceğiz.
 حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ الْحَارِثِ التَّمِيمِيِّ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّهُ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «يُخْرَجُ فِيكُمْ قَوْمٌ تَحْقِرُونَ صَلَاتَكُمْ مَعَ صَلَاتِهِمْ، وَصِيَامَكُمْ مَعَ صِيَامِهِمْ، وَعَمَلَكُمْ مَعَ عَمَلِهِمْ وَيَقْرَأُونَ الْقُرْآنَ لَا يُجَاوِزُ حَنَاجِرَهُمْ يَمْرُقُونَ مِنَ الدِّينِ كَمَا يَمْرُقُ السَّهْمُ مِنَ الرَّمِيَّةِ، يَنْظُرُ فِي النَّصْلِ فَلَا يَرَى شَيْئًا، وَيَنْظُرُ فِي الْقَدْحِ فَلَا يَرَى شَيْئًا، وَيَنْظُرُ فِي الرَّيشِ فَلَا يَرَى شَيْئًا، وَيَتَمَارَى فِي الْفَوْقِ»

Ebû Saîd el-Hudrî'den rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Sizin içinizden öyle bir kavim çıkacak ki, onların namazlarının yanında kendi namazlarınızı, oruçlarının yanında kendi oruçlarınızı, amellerinin yanında amellerinizi küçük göreceksiniz. Onlar Kur'an'ı okurlar, okudukları Kur'an boğazlarından aşağı geçmez. Onlar okun avı delip geçmesi gibi dinden çıkacaklar. Okun sahibi okunun ucuna bakar, bir şey göremez. Ağaç kısmına da bakar, yine bir şey göremez. Sonra avcı okun izi ava tesir etti mi şüphesi ile “fûka” denilen yayın girdiği yere bakar da bir şey göremez.”⁴⁶⁷

3.9.4. Rivâyetle İlgili Yapılan Değerlendirmeler

3.9.4.1. Senet Açısından

Bu konuda yapılan bir araştırmaya göre Abdullah b. Mes'ud kanalıyla gelen rivâyet sahih, Ebû Saîd el-Hudrî kanalıyla gelen 12 tarihin 8'i sahih 4'ü zayıf, Ebû Zer kanalıyla gelen rivâyet zayıf, Sehl b. Huneyf kanalıyla gelen rivâyet zayıf, Ali b. Ebi Talip kanalıyla gelen rivâyetlerin bir kısmı sahih bir kısmı ise zayıf, Ebû Bekre kanalıyla gelen rivâyet zayıf, Ukbe b. Âmir kanalıyla gelen rivâyet zayıf, Ebû Berze el-Eslemî kanalıyla gelen rivâyet zayıf, Abdullah b. Abbas kanalıyla gelen rivâyet zayıf, Abdullah b. Ömer kanalıyla gelen rivâyet sahih, Ebû Saîd el-Hudrî kanalıyla gelen 12 tarihin 8'i sahih 4'ü zayıf, Abdulllah b. Amr kanalıyla gelen rivâyet sahih, Câbir b.

⁴⁶⁵ Suyûtî, Abdurrahman b. Ebi Bekr, *Tenviru'l-Havâlik Şerh-i Muvatta-ı Mâlik*, I, 162.

⁴⁶⁶ Oral, a.g.e., s. 6-7.

⁴⁶⁷ Buhârî, Fedâilî'l-Kur'an, 36. Diğer rivâyetler için bkz. Tayâlisi, Müsned, I, 296, no: 2234; Abdürrezzak, Musannef, X, 156, no: 18676; Said b. Mansur, Sünen, II, 322, no: 2903; İbn Hanbel, Müsned, III, 4, no: 11021, III, 68, no: 11666, III, 73, no: 11713; Buhârî, Ehadisü'l-Enbiya, 6, no: 3344, 64/Meğâzi, 62, (356), no: 4351; Müslim, Zekât, 143, no: 2451,12/Zekât, 144, (846), no: 2452; Ebû Dâvud, 39/Sünne, 27, 28, (1073), no: 4764; Nesâî, Zekât, 79, no: 2579, 37/Muharebe, 26, (2356), no: 4106, Sünen-i Kübra, II, 46, no: 2359, VI, 356, no: 11221, II, 311, no: 3564; Ebû Ya'la, Musned, II, 390, no: 1163; İbn Hibbân, Sahîh, I, 205, no: 25.

Abdillah kanalıyla gelen rivâyetlerin bir kısmı sahih bir kısmı ise zayıf, Enes b. Mâlik kanalıyla gelen 4 rivâyetten 2'si sahih, 1'i zayıf, 1'i ise şiddetli zayıftır.⁴⁶⁸

3.9.4.2. Metin Açısından

Hadis rivâyetinde geçen “din” kelimesinin iki anlamı olduğu belirtilmiştir:

1. İmama itaat.⁴⁶⁹
2. İslâm.⁴⁷⁰

Kısaca ifade etmek gerekirse hadiste geçen “dinden çıkarlar” sözü ile kastedilen mana üzerinde ihtilaf edilmiştir. Bir görüşe göre bununla kastedilen, hakikaten İslâm’dan çıkıp küfre girmek, diğer bir görüşe göre ise “fasık olmakla beraber İslâm dairesinde kalmak” anlamı murad edilmiştir.⁴⁷¹

Yine hadiste geçen “Onlar Kur’an’ı okurlar, okudukları Kur’an boğazlarından aşağı geçmez” ifadesinin birkaç manaya geldiği nakledilmiştir.

1. Onların kalpleri Kur’an’ı anlamaz ve onunla faydalanamazlar.⁴⁷²
2. Onların amelleri ve okudukları Kur’an göğe yükselmez ve kabul olunmaz.⁴⁷³
3. Onların kalpleri Kur’an’ı anlamaz ve Kur’an’ı murad olunan mananın dışında başka bir şeye hamlelerler.⁴⁷⁴

Hadisle ilgili yapılan değerlendirmeleri şöyle özetleyebiliriz:⁴⁷⁵

1. Bu rivâyet ile kastedilenler özel olarak Nehrevan savaşına katılanlar, umumî olarak ise kendilerine Hâricî ismi verilen kişilerdir.
2. Bu hadiste murad olunan kimseler, Sıffîn savaşına iştirak edenlerdir.
3. Hadiste bahsedilen kişiler Hz. Osman’a karşı çıkanlardır.
4. Hadiste kastedilenler, emirlerine (devlet yöneticilerine) karşı çıkanlardır.
5. Bu haberde bahsedilen kişiler, amelleri boşa giden ve Kur’an ile amel etmeyenlerdir.
6. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) hadiste anlattığı kişiler, vefatından sonra irtidât edenlerdir.

7. Hadisin hamledilebilecek manalarından en önemlisi de ibadete düşkün olmak ve muhâliflerine karşı şirk ile hüküm vermek vasfını taşıyan Hâricîlerdir.

Muhammed b. Abdillah es-Sâlimî bu rivâyet ile ilgili olarak şunları zikretmektedir.

“Bu hadisin, büyük günah işleyenlerin şirke girdiğini söyleyen aşırı Hâricî gruplardan Sufriyye ve Ezârîka’ya hamledilmesi mümkündür. Onlar şirke düşmemek için günahlardan sakınmaya ve ibadetleri yerine getirmeye gayret gösteren kimselerdir. Rasûlüllah’tan (.s.a.v.) nakledilen hadisler de bunu teyid etmektedir.”⁴⁷⁶

Sonuç itibariyle ehl-i ilmin ve hadis şârihlerinin sözlerinden anlaşıldığına göre bu rivâyetin muhaliflerine müşrik muamelesi yapan Hâricîlerden bahsettiği belirtilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber’den nakledilen “Onlar Müslümanları öldürürler,

⁴⁶⁸ Rivâyetlerin senetleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. es-Sâbiî, Nâsır b. Süleyman b. Saîd, a.g.e., s. 206, vd.

⁴⁶⁹ Nevevî, a.g.e., VII, 142; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VIII, 396.

⁴⁷⁰ Nevevî, a.g.e., VII, 142; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VIII, 396.

⁴⁷¹ İbn Arabî, Ebû Bekir *Kitâbü'l-Kabes fî Şerhi Muvatta' Mâlik b. Enes*, (thk. Muhammed Abdullah) I, 404, 1992, Beyrut-Lübnan, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî.

⁴⁷² Nevevî, a.g.e., VII, 141.

⁴⁷³ Nevevî, a.g.e., VII, 141; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VIII, 396.

⁴⁷⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VIII, 396.

⁴⁷⁵ es-Sâbiî, Nâsır b. Süleyman b. Saîd, a.g.e., s. 251 vd.

⁴⁷⁶ es-Sâlimî, Muhammed b. Abdillah, *Şerhu'l-Câmî's-Sahih*, (thk. İzzüddîn et-Tenûhî), I, 59, 1332/1914, Uman, Mektebetü'l-İstikâme.

putperestleri ise bırakırlar⁴⁷⁷ hadisi de muhaliflerine müşrik gibi davrandıklarına işaret etmektedir. Bu sebeple mezkur hadisi Hâricîlere nispet etmek, muhaliflerini şirkle itham etmeleri nedeniyledir.⁴⁷⁸

3.9.5. Şeytânü'r-Radhe Rivâyeti

Bu rivâyet, Sa'd b. Ebî Vakkas (ö. 55/675) kanalıyla bize ulaşmış olup 6 tariki bulunmaktadır.⁴⁷⁹ Abdürrezzâk'ın *el-Emâlî fî Âsârî's-Sahabe* isimli eserinde naklettiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

أَخْبَرَنَا أَبُو عَلِيٍّ إِسْمَاعِيلُ، ثَنَا أَحْمَدُ، ثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَنْبَعِيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنِ الْعَلَاءِ بْنِ أَبِي الْعَبَّاسِ، عَنْ أَبِي الطُّفَيْلِ، عَنْ عَزْكَرِ بْنِ قَرَاوِشٍ، عَنْ سَعْدِ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «بَيْطَانُ الرَّذَاهَةِ يَحْنِزُهُ رَجُلٌ مِنْ بِلَاجِ رَاعِي الْخَيْلِ، أَوْ رَاعٍ لِلْخَيْلِ، عَلَامَةٌ سُوءٍ فِي قَوْمٍ ظَلَمَتْهُ قَالَ أَبُو عَلِيٍّ: قَالَ الرَّمَادِيُّ: قَالَ: أَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ مَوْضِعِ آخَرَ وَأَعَادَ هَذَا الْحَدِيثَ، قَالَ: يُقَالُ لَهُ: الْأَشْهَبُ أَوْ ابْنُ الْأَشْهَبِ.

“Becîle kabilesinden at çobanı olan bir adam Şeytânü'r-Radhe'yi çekip atar. İşte bu zâlim bir kavmin alametidir.” Becîle kabilesinden olan bu adama Eşheb veya İbnü'l-Eşheb de denilmektedir.⁴⁸⁰

3.9.6. Rivâyetle İlgili Yapılan Değerlendirmeler

3.9.6.1. Senet Açısından

Şeytanü'r-Radhe rivâyeti Sa'd b. Ebi Vakkas kanalıyla gelmektedir. Ondan da bu hadisi iki kişi nakletmiştir.

1. Bekir b. Kırvâş'in Rivâyeti: Buhârî, onun hakkında “فيه نظر” derken,⁴⁸¹ İbn Adî “Rivâyetleri ne kadar da az” demiştir.⁴⁸² Zehebî ise onun için “Bilinmiyor, hadisi münkerdir” değerlendirmesinde bulunmuştur.⁴⁸³

Ayrıca bu rivâyeti Bekir b. Kırvâş'tan sadece Ala' b. Ebî'l-Abbas nakletmiştir. Süfyan es-Sevrî onun hakkında övgüde bulunmuş olsa da Ezdî aşırı bir Şîi olduğunu zikretmiştir.⁴⁸⁴ Zehebî de “müteşeddid bir Şîi” olduğuna işaret etmiştir.⁴⁸⁵ Dolayısıyla bu senedin zayıf olduğunu söyleyenebilir.

2. Hâmid el-Hemedânî'nin Rivâyeti: el-Hemedânî'nin Şîi bir râvi olduğu nakledilmiştir.⁴⁸⁶ Ayrıca el-Hemedânî'den bu hadisi an'ane ile nakleden Ebû İshak Amr b. Abdillâh es-Sebiî'nin müdellis bir râvi olması ve el-Hemedânî'nin cehaleti sebebiyle bu senedin zayıf olduğu belirtilmiştir.⁴⁸⁷

3.9.6.2. Metin Açısından

رده، dağdaki bataklık,⁴⁸⁸ içi suyla dolu dağdaki oyuk⁴⁸⁹ ve tepenin zirvesi⁴⁹⁰ gibi anlamlara gelmektedir.

⁴⁷⁷ Müslim, Zekât, 143.

⁴⁷⁸ es-Sâbiî, Nâsır b. Süleyman b. Saîd, a.g.e., 255.

⁴⁷⁹ Oral, a.g.e., s. 75.

⁴⁸⁰ Abdurrezzâk, *el-Emâlî fî Âsârî's-Sahâbe* (thk. Mecdî Seyyid İbrahim), I, 88, Kâhire ts., Mektebetü'l-Kur'ân, Hadis no: 127. Diğer rivâyetler için bkz. Humeydi, Musned, I, 39–40–41, no: 74; Bezzar, Müsned, IV, 60, no: 1227; İbn Ebi Asım, Sunne, II, 448, no: 920; Hakim, Mustedrek, IV, 566, no: 8588.

⁴⁸¹ Buhârî, *et-Târihu'l-Kebir*, II, 94.

⁴⁸² İbn Adî, II, 29.

⁴⁸³ Zehebî, *el-Muğnî*, I, 178.

⁴⁸⁴ Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, V, 125.

⁴⁸⁵ Zehebî, *el-Muğnî*, II, 4.

⁴⁸⁶ el-Hûi, Seyyid Ebû'l-Kâsım el-Müvesvî, *Mu'cemü Ricâlü's-Şîa*, IV, 213.

⁴⁸⁷ es-Sâbiî, Nâsır b. Süleyman b. Saîd, a.g.e., 313.

⁴⁸⁸ Zemahşerî, a.g.e., II, 274.

Zemahşerî'nin bildirdiğine göre Şeytânü'r-Radhe, yılan veya bataklıktaki şeytan mânâsına gelmektedir.⁴⁹¹

Bu rivâyet “kendisinde hayır olmayan bir şeytan” diye vasıflandırılan ve Nehrevan ehlinde olan Zü's-Südeyye ile alakalıdır. Hadisin zâhirine bakıldığında “Becîle kabilesinden at çobanı olan bir adam Şeytânü'r-Radhe'yi çekip atar” ifadesiyle kastedilen, mezkur adamın Zü's-Südeyye'yi Nehrevan savaşında ölümler arasında çekip almasıdır. Hadis, aynı zamanda zulmeden bir kavim olması nedeniyle Nehrevan ehliyle ilişkilidir. Taberî, Zü's-Südeyye'yi Nehrevan savaşından sonra nehrin kıyısındaki bir çukurdan çıkararak kişinin Reyyân b. Sabre b. Hevze olduğunu ifade etmiştir.⁴⁹² Dolayısıyla Taberî'nin naklettiği bu haber, hadiste zikri geçen şahsın isminin Eşheb veya İbn'ül-Eşheb olduğu bilgisine de muhaliftir. Ayrıca Reyyân b. Sabre Becîle kabilesinden değil, Hanif kabilesindedir.⁴⁹³ Zehebî de bu rivâyetin münker olduğuna işaret etmiştir.⁴⁹⁴

⁴⁸⁹ el-Cezerî, Mecdüddîn Ebû's-Saadât İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fi Ğaribi'l-Hadis* (thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî-Mahmud Muhammed et-Tanâhî), II, 216, Beyrut, 1399/1979, el-Mektebetü'l-İlmiyye.

⁴⁹⁰ el-Cezerî, a.g.e., s. 216.

⁴⁹¹ Zemahşerî, *el-Fâik fi Ğaribi'l-Hadis* (thk. Ali Muhammed el-Becâvî ve Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhim), II, 274, ts., Dâru'l-Ma'rife.

⁴⁹² Taberî, Târih, V, 88.

⁴⁹³ es-Sâbiî, Nâsır b. Süleyman b. Saîd, a.g.e., s. 314.

⁴⁹⁴ Zehebî, *el-Muğni fi'd-Duafâ*, (thk. Nurettin İtr), I, 178.

4. SONUÇ

Sonuç itibariyle önce siyasî daha sonra dinî âmillikle ortaya çıkan Hâricîler, Hz. Osman'ın şehit edilmesinde rol alarak siyasî faaliyetlerine başlamış oldular. Hz. Ali döneminde meydana gelen Sıffin savaşında, önce onun yanında yer alan Hâricîler, tahkim hâdisesinden sonra Hz. Ali'ye karşı çıkararak ondan ayrılmışlardır. Sert ve şiddet yanlısı tutumlarıyla ön plana çıkan Hâricîler, özellikle Kur'an'ı merkeze alarak çoğu zaman hadisi/sünneti dikkate almama konusunda İslâm tarihinde derin izler bırakmışlardır. Yeri geldiğinde Müslümanların kanını dahi dökmekten çekinmeyen Hâricîler, ibadete çok düşkün kimseler olmalarına rağmen İslâm toplumunun nefretini üzerlerine çekmişlerdir.

İmâmet meselesi ve büyük günah kavramı Hâricîlerin görüşlerinin temelini oluşturmaktadır. İmâmetin Kureys'e ait bir hak olduğunu kabul etmeyip bu konuda Kureys'li olan kimselerle Kureys'li olmayanların eşit olduğunu savunan Hâricîler, büyük günah işleyenleri de tekfir etmişlerdir. Bu düşüncenin bir uzantısı olarak Hâricîlerin büyük bir kısmı özellikle Sıffin ve Cemel savaşlarına katılan sahabeyi tekfir ederek onların naklettiği rivâyetleri reddetmişlerdir. Genel olarak Hâricîlerin hadis bilgilerinin azlığı ve diğer Müslümanları itham edip tekfir etmeleri, çoğu zaman İslâm'ın temel kaidelerine aykırı görüşler ortaya koymalarına sebep olmuştur. Mesela onların bir kısmı kuyu başında dahi teyemmüm yapılabileceğini, diğer bir kısmı da kişinin kendi kız torunuyla evlenmesinin caiz olduğunu iddia etmiştir. Ancak bu konuda Hâricîlerin tamamının aynı fikirde olduğunu söylemek yanlıştır. Zira onlardan bazılarının hadisleri delil olarak kullandıklarına dair kaynaklarda bir takım bilgiler mevcuttur. Hatta İbâzi bir yazar olan Rabi' b. Habib'e ait müstakil bir müsned eseri bulunmaktadır. Ayrıca Buhâri gibi bazı muhaddisler bazı Hâricî râvilerden hadis nakletmişlerdir.

Şüphesiz Hâricîlerin büyük günah işleyenleri tekfir etmeleri onların hadis rivâyetini de etkilemiştir. Zira onlara göre yalan söyleyen kişinin de kâfir olması gerekir. Çünkü yalan söylemek de büyük günahlardandır. Bu durumun da Hâricîleri büyük oranda hadis uydurmaktan engelleyeceği aşîkârdır. Fakat kaynaklarda bazı Hâricî râvilerin hadis uydurduğuna dair bir takım ipuçlarına rastlamaktayız. Özellikle tahkim olayından sonra siyasî ve dinî çekişmelerin neticesi olarak ortaya çıkan bazı fırkalar (Hâricîler ve Şîa gibi) tarafından hadis uydurulduğu görülmektedir. Dolayısıyla az da olsa zaman içerisinde bazı Hâricî râvilerin kendi görüşlerine aykırı hareket ederek hadis uydurduğunu söylemek, kanaatimizce yanlış olmasa gerektir.

Hadis kaynakları içerisinde Hâricîler ile ilgili olduğu düşünülen bir takım rivâyetler bulunmaktadır. Hâricîlerin "cehennem köpekleri" olduğunu ifade eden rivâyetler içerisinde senet ve metin açısından hem zayıf hem de makbul haberler bulunmaktadır. "Şeytânü'r-Radhe" diye bilinen haberlerin ise zayıf olduğu kanaatindeyiz.

"Mürûk" hadisi diye bilinen rivâyete gelince; bu rivâyetin sahih olmayan tarikleri olduğu gibi sahih olan tarikleri de bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu hadisinin gelecekle ilgili olmadığı, Hâricîlerle hiçbir bağının bulunmadığı ve dolayısıyla Hâricîlerin eylemleriyle bu hadiste anlatılanlar paralellik arz ettiği için daha sonraki dönemlerde bu haberlerin onlara nispet edildiği ifade edilse bile, hadisin bu şekilde anlaşılmasının çok da tutarlı olmadığı kanaatindeyiz. Zira Hz. Peygamber'den (s.a.v.) gelen başka sahih haberlerde ileride vuku' bulacak bir takım olaylardan bahsedilmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sonraki dönemlerde ortaya çıkacak bir takım olumsuz hâdiselere karşı ümmetini uyarması gayet doğaldır. Bu bağlamda,

mürûk hadisinin hem Hâricîleri hem de onlarla aynı düşünceye sahip kişileri içine alacak şekilde geniş bir anlam alanına sahip olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir.

Hülâsa edecek olursak, hicrî 1. asırda ortaya çıkmış olup asırlar boyu İslâm dünyasını zihnen, ilmen ve siyaseten meşgul etmiş olan Hâricîlik, Ehl-i Sünnetin dışına çıkmış ehl-i bid'at bir mezheptir. Mensuplarının temel karakteristiği kabalık, sertlik ve cahillik olan bu anlayış zihniyet olarak her asırda bir şekilde varlığını hissettirmiştir. Kur'an ve sünneti anlama ve yorumlama metotlarındaki ölçsüzlük, onların en bâriz vasıflarından biridir. Bu anlayış farklılığından ötürü sahabeyi tekfire kadar gidebilmişlerdir. Genel olarak hadis ve sünneti görmezlikten gelen, Kur'an'ı da keyfî ve indî mütalaalarla te'vil eden bir yaklaşım içinde olan Hâricîlerin çağdaş bir takım uzantıları da maalesef İslâm düşüncesinde onarılmaz yaraların açılmasına sebep olmaktadır. Zihniyet olarak Hâricîliği çağrıştıran Hizbullah, el-Kâide, Deaş vb. akımlar İslâm anlayışına aykırı bir dünya görüşü sergilemektedirler. Amacımız bu tür yaklaşımların arka planının incelenmesi, delil ve dayanaklarının tespit edilerek İslâm dinine zarar vermelerinin engellenmesidir. Yaptığımız bu çalışmanın buna bir katkı sağlayacağı ümidindeyiz. Benzer anlayış ve akımların akademik olarak incelenmesi temennimizdir.

KAYNAKLAR

- Kur'an'ı Kerim.
 el-ACÂC, Muhammed, y.y., 1383/1963, *es-Sünnetü Kable't-Tedvîn*, Kahire. 652s.
 el-ACLÛNÎ, İsmail b. Muhammed Abdü'l-Hâdî el-Cerrâhî, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzilü'l-İlbâs*, (thk. Abdülhamid b. Ahmed b. Yusuf b. Hindâvî),1420/2000, el-Mektebetü'l-Asriyye, ts., 2c.
 ALİYYÛ'L-KÂRÎ, Ebû'l-Hasen Nuruddîn el-Heravî, 1422, 2001, *Mirkâfû'l-Mefâtih Şerhu Mişkâtü'l-Mesâbih*,(thk. Cemal Aytânî), Beyrut-Lübnan, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
 ALTIKULAÇ, T., 2000, *DİA*, "İkrime el-Berberî", s. 40-42.
 ASKALANÎ, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed 1406/1986, *Takribu't-Tehzib* (neşre hazırlayan Muhammed Avvame), Dâru'r-Raşîd, Suriye, 765s.
 _____, 1415, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe* (thk. Âdil Ahmed, Abdulmevcûd ve Ali Muhammed Muavvid), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut. 8c.
 _____, Dimeşk, 1421/2000, *Nüzhetü'n-Nazar*, (thk. Nureddin Itr), Matbaatü's-Sabah, 149s.
 _____, h.1326. *Tehzibü't-Tehzib*, Hindistan. 12c.
 _____, h.1379, *Feth'ul-Bârî*, Dâr'ul-Marife, Beyrut. 13c.
 _____, h.1379, *Hedyüs-Sârî Fi Mukaddimeti Feth'il-Bârî*, Dâru'l-Marife, Beyrut.
 _____, ts., *Lisânü'l-Mizân* (thk. Abdulfettâh Ebû Gudde), Mektebü'l- Metbûâtî'l-İslâmiyye, y.y., 10c.
 _____, 1414, *Etrâfû'l-Müsnedi'l-Mu'telî bi etrafi'l-Müsnedi'l-Hanbelî* (Züheyr b. Nâsır en-Nâsır), Dimeşk, Dâru İbn Kesir, 10c.
 AŞIKKUTLU, E., 1997, *Hadiste Ricâl Tenkidi, Cerh ve Ta'dil İlmi*, M.Ü. İFAV, İstanbul. 223s.
 A'ZAMÎ, Muhammed Mustafa, 1400/1980, *Dirâsât fî'l-Hadisi'n-Nebevî*, Beyrut. 2c.
 el-BÂCÎ, Süleyman b. Halef b. S'ad Ebû'l Velîd, 1406/1986, *et-Ta'dilu ve't-Tecrîh limen Harrace lehü el-Buhârî fî'l-Câmiis'Sahih*, (thk. Ebû Lübâbe Hüseyin), Dâru'l- Lîva, Riyad, 3c.
 BAĞDÂDÎ, Ahmed b. Ali Ebû Bekir, h.1417, *Târihu Bağdat*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut. 24c.
 BAĞDÂDÎ, Ebû Mansur Abdülkâhir b. Tahir, 1346/1928, *Kitâbu Usûli'd-Dîn*, Matbaatü'd-Devlet, İstanbul, 360s.
 _____, ts. *el-Farku Beyne'l-Firakî ve Beyanü Firkati en-Nâciyeti minhüm*, h.1977, (thk. Muhammed Osman el-Hasenî), Dâru'l-Âfâkî el-Cedîde, 320s.
 BAĞDADÎ, el- Hatîb, 2006, *el-Kifaye fî İlmi'r-Rivâye*, (thk. Eş-Şeyh Zekeriya Umeyrat), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 384s.
 BAKAN, T., 2004 "İbâdiler ve Hadis", *EKEV Akademi Dergisi*, XX, Erzurum 221-240 sayfa aralığında
 BAŞARAN, S., 1994, "Ebû Mihnef", *DİA*, c. X, s. 189.
 BEDRUDDİN EL-AYNÎ, Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed b. Musa el-Ayıntâbî el-Hanefî, 1427/2006, *Meğâni'l-Ahyâr fî Şerhi Esâmî Ricâli Meâni el-Âsâr*, (thk. Muhammed Hasen Muhammed Hasen İsmail), Beyrut-Lübnan, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
 BEZZAR, el-Müsned, t.y., y.y, Mevsuatü's-Samile CD 1.
 BİLMEN, Ö. N., 2010, *Ashâb-ı Kirâm Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları*, Hisar Yayinevi, İstanbul. 294s.

- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, 1428/2006, *Sahihu'l-Buhârî (el-Câmi'u's-Sahih)*, . Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, İkinci baskı. 1316s.
- _____, 2009, *et-Târihu'l-Kebîr* (thk. Seyyid Hâşim en-Nedvî), Dâru'l-Fikr, y.y. 9c.
- BULUT, H. İ., “Dini Şiddetin Fikri Arka Planı Olarak Hâricîlik ve Günümüzde Yansımaları”, 2009. Usul dergisi sayı 11, 41-54 sayfa aralığında.
- BULUT, M., 2001 “İsmet”, *DİA*. c. XXIII, s. 134-136.
- el-BÜSTÎ, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed, 1395/1975, *es-Sikât* (thk. Seyyid Şerafüddîn Ahmed), Dâru'l-Fikr, y.y.
- el-CEZERÎ, 1399/1979, Mecüddîn Ebû's-Saadât İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî ğaribi'l-Hadis* (thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî-Mahmud Muhammed et-Tanâhî), Beyrut, el-Mektebetü'l-İlmiyye, 5c.
- el-CÛZCÂNÎ, Ebû İshak, 1405, *Ahvalü'r-Ricâl* (thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmîrâî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut.
- ÇAĞATAY, N.- Çubukçu, İ.Â., 1985, *İslam Mezhepleri Tarihi*, A.Ü.İ.F. Yayınları. Ankara, 274s.
- ÇAĞRICI, M., 1995, “Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker”, *DİA*, c. 11, s. 138-141.
- ÇAKAN, İ. L., 1992, *Câbir b. Zeyd*, *DİA*, c. 6, s. 537-538.
- ÇAKIN, K., 1990, *İlk Hicri Asırlarda Hadis Etrafındaki Şüpheler ve Hadis İnkârcılığı*, A.Ü.İ.F., Ankara. 348s.
- ÇAM, S., 2002, *Kütüb-i Tis'a'daki Hadislere Göre Hâricîlik*, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir. 114s.
- DALKILIÇ, Mehmet, 2005, İst. Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 12, “Hâricilerin İtidal arayışı ve Sufriyye”, İstanbul, s. 19-49 sayfa aralığında.
- DAREKUTNÎ, Ali b. Ömer, ts., *Kitabu'l-Duafâ ve'l-Metrukîn*, y.y.
- DÂRİMÎ, Abdullah b. Abdurrahman es-Semerkindî, 1421/2000, *Sünenü Dârimî*, (Huseyn Selim Esed), Dâru'l-Muğnî, Riyad. 4c.
- DEMİRCAN, A., 2015, *Hâricilerin Sîyasî Faaliyetleri*, Beyan Yay., İstanbul, 272s.
- _____, 2015, *Hâricîlik Mezhebinin Doğuşu Bağlamında Din Siyaset İlişkisi*, Beyan Yay., İstanbul, 200s.
- DUMAN, M. Zeki, Beyânü'l-Hak, Kayseri Gündem Yay., İstanbul, 2014, 3c.
- EBÛ DAVUD, Süleyman b. Eş'as b. İshak b. Beşir b. Şeddad b. Amr el-Ezdî es-Sicistânî, 1425/2004, *Sünenü Ebi Davud*, Müessesetü'r-Rayyan, İkinci baskı, Beyrut, 4c.
- EBÛ KÂSİM, Ali b. Hasan b. Hibetullah b. Abdullah eş-Şâfiî, 1995, *Târihu Medineti Dimeşk* (thk. Muhibbüddîn Ebû Saîd Ömer b. Ğurame el-Ömerî), Dâru'l Fikr, Beyrut.
- EBÛ ŞEHBE, Muhammed b. Muhammed, *Difâun anis'Sünne*, ts., Mektebetü's-Sünne, y.y., 396s.
- EBÛ ZEHRÂ, Muhammed, ts., *Tarihu'l Mezhebi'l-İslamiyye fi's-Siyaseti ve'l-Akaidi ve Tarihi'l-Mezhebi'l-Fikhiyye*. Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kâhire, 688s.
- EBÛ ZEHV, Muhammed, 1404/1984, *el-Hadis ve'l-Muhaddisûn*, Riyâd, 512s.
- EBÛ ZEKERİYA, İbn Maîn, *Târihu İbn Maîn*, ts., (thk. Ahmed Muhammed Nur Yusuf), y.y., 250s.
- EBÛ YA'LA, Ahmed b. Ali b. Müsenna el-Mevsîlî, Müsned-i Ebû Ya'la, thk. Hüseyin Selim Esed, Dimesk, 1984, Daru'l-Me'mun li't-Turas.
- ed-DİMEŞKÎ, Abdülhâdî, 1996/1417, *Tabakâtu'l-Ulemâ'il-Hadis*, (thk. Bûsî Ekrem-İbrahim ez-Zeybek), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 4c., 2. Baskı,
- ESBEHÂNÎ, Ahmed b. Ali b. Mencûveyh, 1407, *Ricâlü Sahihi Müslim* (Abdullah el-Leysî), Dâru'l-Marife, Beyrut, 2c.

- EŞARÎ, Ebû'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim, 1990, *Makâlât'ül-İslâmiyyîn*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid) Beyrut, 2c.
- FAYDA, M., 2012, "Vâkıdî", *DİA*, c. XLII, s. 471-475.
- _____, 1997, "Hâricîler", *DİA*, c. XVI, 169-175.
- FIGLALI, E. Ruhi., 1997, "Hâricîler", *DİA*, XVI, 175-178.
- _____, 1976, A.Ü. İ. F.D., sayı 21, "İbâdiye'nin Siyasî ve İtikadî Görüşleri", Ankara, s. 322-344 aralığında.
- _____, 1983, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara, 162s.
- _____, 1999, "İbâziyye", *DİA*, XIX, 256-261.
- FİRÛZÂBÂDÎ, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yaküb b. Muhammed, 1436/2010, *el-Bahru'l-Muhît*, (thk. Muhammed Nuaym el-), Müessesetü'r-Risâle, Dimeşk. 1036s.
- GENÇ, Mustafa, 2015, *Sünnet-Vahiy İlişkisi*, Beka Yay., İstanbul.
- el-HÂKİM, Ebû Ahmed, 1994, *el-Esâmî ve'l-Künâ* (Yusuf b. Muhammed ed-Dahîl), Dâru'l Ğurabâ el-Eseriyye, Medine, 4c.
- _____, 2000 el-Mustedrek ale's-Sahihayn, (thk. Hamdi Demirdaş), Beyrut, Mektebetü'l-Asriyye.
- el-HANEFÎ, Alâuddîn Moğoltay b. Kalîc, 1422/2001, *İkmâlü Tehzîbü'l-Kemal* (Ebû Abdurrahman Âdil b. Muhammed ve Ebû Muhammed Üsâme b. İbrahim), el-Fâruku'l-Hadis, y.y., 12c.
- HİZMETLİ, S., 1987, "İbâdilikte Azzâbe", A.Ü.İ.F.D., XXIX, Ankara, s. 285-301 aralığında.
- HUMEYDÎ, Ebû Bekir Abdullah b. Zubeyir, el-Müsned, thk. Habibü'r-Rahman el-A'ZAMÎ, Beyrut, Kahire, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Mektebetü'l-Mütenebbi.
- DEMİREL, Serdar, 2016, *Takıyye; Şîa Rivâyet Kültüründeki Derin Paradoks*, İstanbul, 152s.
- ICLÎ, Ebû'l Hasan, 1405/1985, *Marifetü's-Sikât* (thk. Abdu'l-Alîm Abdu'l Azîm el-Büstevî), Mektebtü'd-Dâr, y.y.
- ITR, Nureddin, 1432/2011, "Menhecü'n Nakd fi Ulumi'l Hadis", Dar'ul Fikir, Dimeşk, 539s.
- İBN ADÎ, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî Abdillâh b. Cürcânî, 1988, *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl* (thk. Süheyl Zekâr), Dâru'l-Fikr, Beyrut, İkinci baskı.
- İBN ALÎ, Nâsır, 1993, *Akîdetü Ehli's-Sünne fî's-Sahâbeti'l-Kîrâm*, Birinci baskı, Riyad.
- İBN ARABÎ, Ebû Bekir, 1992, *Kitabü'l-Kabes fî Şerhi Muvatta' Mâlik b. Enes*, (thk. Muhammed Abdullah), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut-Lübnan.
- İBN CEVZÎ, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Telbîsü'l-İblis*, ts., y.y., 404s.
- _____, *el-Mevdûât*, (thk. Abdurrahman Muhammed Osman), Medine, 1386/1966, 3c.
- _____, 1406, *ed-Duafâ ve'l-Metrukîn* (thk. Abdullah el-Kâdî), Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 6c.
- İBN EBÎ ASİM, es-Sünne, y.y, t.y, Mevsüatu'-Samile, CD 2, Mevkiu Camiu'l-Hadis.
- İBN EBÎ HÂTİM, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, 1952, *el-Cerhu ve't-Ta'dîl*, Dâru İhya'it-Türâs, Beyrut, 9c.
- İBN HALDUN, 1997, *Mukaddime*, (Çev. Zakir Kadirî Ugan), Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 3c.
- İBN HANBEL, Ahmed, 1416/1995. *Müsned* (thk. Ahmed Muhammed Şakir), Dâru'l-Hadis, Kahire, 8c.
- _____, 1408/1988, *el-İlelü ve Marifetü'r-Ricâl* (thk. Vasıyyullah İbn Muhammed Abbâs), y.y., 292s.

- İBN HAZM, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd el-Kurtûbî, ts., *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*, Mektebetü'l Hancı, Kâhire.
- İBN HİBBAN, Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temimî el-Büstî, 1408/1988, *el-İhsan fî Takribi Sahihi İbn Hibban* (tahkik, tahric, ta'lik Şuayb Arnavut), Tertip el-Emir Alaüddîn Ali b. Balban el-Fârisî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 18c.
- _____, *el-Mecrûhîn*, h.1396, (thk. Mahmud İbrahim Zâyid), Dâru'l-Va'y., Halep, 3c.
- İBNİ KESİR, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer el-Kureşî ed-Dimeşkî eş-Şafî, 2003/1424, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (thk. Abdullah b. Abdu'l Muhsin), Daru Hicr, y.y.
- İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed ed-Dineverî, 1430/2009, *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadis*, Dâru İbn Kayyim, İkinci baskı, y.y.
- _____, 1990, *el-İmame ve's-Siyase* (thk. Ali Şeyri), Beyrut. Dâru'l-Edvâ', 2c.
- _____, es-Sülemî en-Nisâbü'rî, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk, 1400/1980, *Sahihu İbn Huzeyme*, (thk. Mustafa A'zamî), el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 4c.
- İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, 1418/1998, *es-Sünen* (thk. Beşşâr Avvâd Maruf), Beyrut, 6c.
- İBN MÂKÛLE, Ali b. Hibetullah b. Ebi Nasr, 1411/1990, *el-İkmâlü fî Raf'ül-İrtiyâb ani'l Mü'telifi ve'l-Muhtelifi fî'l-Esmâi ve'l-Künâ*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 7c.
- İBN MANZÛR, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, h.1414, Ebü'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed, *Lisân'ul-Arab*, Beyrut, 15c.
- İBN NEDİM, Ebü'l Ferac Muhammed b. İshak, ts., *el-Fihrist*, Beyrut, y.y.
- İBN SA'D, Muhammed, *Kitabü't-Tabakât'il-Kübra*, 2012, Mektebetü'l Hancı, 3. Baskı, Kahire, 10c.
- İBN TEYMİYYE, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, *Mecmu'ul-Fetâvâ* (Cem' ve Tertib Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım ve oğlu Muhammed, 1425/2004, Mecmeu'l-Mülk Fehd li Tıbbâtil-Mushafî'ş-Şerif, Medine.
- İSÂVÎ, İdris Asker Hasen, “*er-Ruvâtü'l-Müttehimûne bi bid'ati'l-Havâric ve Merviyâtühüm fî Sahihi'l-Buhârî Dirâseten Nakdiyyeten*” Irak Üniversitesi Dergisi, 2009, I, (22), 69-104.
- el-İSFEHÂNÎ, Rağîb 1412, *el-Müfredât fî Ğaribi'l Kur'an* (thk. Safvan Adnan ed-Dâvudî), Dâru'l-Kalem, Beyrut.
- el-İSFİRÂÛİNÎ, Tâhir b. Muhammed, 1983, *et-Tebîr ve Temyizi'l Fırkati'n Nâciyeti an Fırkati'l Hâlikîn*, (tahkik, Kemal Yusuf el-Hût), Lübnan.
- KAFAFÎ, Muhammed, 1972, “*Ebû Said Muhammed b. Said al-Azdî al- Kalhatî'ye Göre, Hâricîliğin Doğuşu*”, çev. Ethem Ruhi Fığlalı, A.Ü.İ.F.D., sayı 18, Ankara.
- KANDEMİR, Y., *Mevzu Hadisler*, 2009, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 5. Basım, İstanbul, 229s.
- KANNUBÎ, Saîd b. Mesrûk, 1995, *el-İmam Rabî' b. Habîb, Mekânetühü ve Müsnedühü*, Umân,
- KESLER, M. Muhammed, 2004, “*Kur'an'ı Kerim ve Hadislerde Şefa'at İnancı*”, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, , yıl 5, sayı 13, Ankara, s. 118-153 aralığında.
- KOÇKUZU, A. O., 2014, *Rivayet İlimlerinde Haber-i Vâhidlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden Değeri*, Ensar Yay., İkinci Baskı, İstanbul, 271s.
- KOÇYİĞİT, T., *Hadis Tarihi*, 2014, T.D V., Ankara, 295s.

- _____, *Hadisçilerle Kelmacılar Arasındaki Münakaşalar*, 1989, Ankara, TDV Yay., 298s.
- _____, *Mevzu Hadislerin Zuhuru*, A.Ü.İ.F.D, Ankara, 57-68 sayfa aralığında.
- el-KUFÎ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, 1409, *Musannef* (thk. Kemal Yusuf el-Hût), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad.
- el-KURASÎ, Ebû'l Feda İsmail b. Ömer b. Kesir el-Basrî ed-Dimeşkî, ts., *İhtisaru Ulumi'l-Hadis*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye. Beyrut.
- MALİK B. ENES b. Mâlik b. Âmir el-Esbehî el-Medenî, *Muvatta*, (thk. Mustafa A'zamî), 1425/2004, Müessesetü Zâyid b. Sultan.
- el-MÂVERDÎ, Ebû'l-Hasen *Nasihatü'l-Mülûk*, (thk. Fuâd Abdülmun'im Ahmed), İskenderiyye, 1988.
- MUHAMMED B. ALÎ b. Âdem b. Musa, 1427/2006, *Meşâriku'l-Envar'il-Vehâce ve Metâliu'l-Esrari'l-Behâce fî Şerhi Süneni İbn Mace*, Riyad, Dâru'l-Muğnî, 4c.
- MÜSLİM, Ebû'l-Huseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahihu Müslim*, , 1419/1998, Dâru'l-Muğnî, Riyad.
- NAÎM, Babanzade Ahmed, 1976, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Tercümesi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 12c.
- NESÂÎ, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasânî *ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn* (thk. Mahmud İbrahim Zâyid), Halep, 1396. 117s.
- NEVEVÎ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, 1405/1485, *et-Takrîb ve't-Teysir li Marifeti'l-Beşir'in-Nezir fî Usuli'l-Hadis* (Takdim, Ta'lik, Tahkik Muhammed Osman el-Haşî), Dar'ul-Kütüb'il-Arabî, Beyrut.
- _____, *Şerhu Sahih-i Müslim*, h. 1392, Daru İhyai't-Türâs, Beyrut.
- ORAL, K., 2007, *Hadis Literatüründeki Hâriciler İle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi*, , Ankara Üniversitesi, Ankara, 193s.
- el-ÖMERÎ, Ekrem Ziya, ts., *Buhus fî Tarihi's-Sünneti'l-Müşerrefe*, Medine, Mektebetü'l Ulûm ve'l-Hikem, y.y.
- el-ÖMERÎ, Muhammed Ali Kasım, 1420/2000, *Dirâsât fî Menheci'n-Nakdi inde'l-Muhaddisîn*, Ürdün.
- ÖNKAL, A., 2003, "Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme", İstem Dergisi, yıl 1, sayı 2, İstanbul, s. 33-68 aralığında.
- ÖZ, M., 1998, "Hurkus b. Züheyr", *DİA*, XVIII, s. 390-391.
- _____, 2006, "Necedât", *DİA*, XXXII, s. 485-486.
- _____, "Ana Hatlarıyla İslam Mezhepleri Tarihi", İstanbul, 2014, 585s.
- _____, "Kaade", *DİA*, 2001, XXIII, s. 589.
- _____, "Sâlimî", *DİA*, 2009, XXXVI, s. 50.
- er-RÂZÎ Fahreddin, 1420, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut.
- es- SÂBÎ, 1420/1999, Nâsır b. Süleyman b. Saîd, *el-Havâric ve'l-Hakikatü'l-Ğâibe*, s. 390, y.y.
- SAİD B. MANSUR, el-Horasani, Kitabu's-Sunen, t.y, y.y, Mevsuatu's-Samile CD 1.
- es-SALİMÎ, Muhammed b. Abdilllah, 1332/1914, *Şerhu'l-Câmii's-Sahih* (thk. İzzüddîn et-Tenûhî), Mektebetü'l-İstikâme, Uman Sultanlığı.
- SALLÂBÎ, Ali Muhammed, *el-Havâric Neş'etühüm ve Sıfatühüm ve Akaidihüm ve Efkâruhüm*, ts., Dâru'l-Marife, Beyrut.
- es-SAN'ANÎ, el-Himyerî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi, ts., *El-Emâlî fî Âsâri's-Sahâbe* (thk. Mecdî Seyyid İbrahim), Mektebetü'l-Kur'ân, Kahire.
- SANDIKÇI, Kemal, *Ebû Ümâme*, *DİA*, X, 251, 1994.
- SEHÂVÎ, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed, 1424/2003, *Fethu'l-Muğîs Şerhu Elfiyeti'l-Hadis*, Mektebetü's-Sünne, Mısır.

- SEZGİN, F., 1956, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, A.Ü.İ.F.D. Yay. İstanbul, 399s.
- es-SİBAÎ, Mustafa, ts., *es-Sünnetü ve Mekânetüha fî't-Teşrî'l-İslâmî*, el-Mektebetü'l İslâmî, y.y., 522s.
- es-SÜYUTÎ, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, 1415, *Tedribü'r-Râvî fî Şerhi Takribî'n-Nevâvî* (thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâriyâbî), , Mektebetü'l-Kevser, İkinci Baskı, Beyrut. 672s.
- _____, 1417/1996, *el-Leali'il-Masnû'a fî'l-ehâdisi'l-mevdû'a*, (thk. Ebû Abdurrahman Salâh b. Muhammed b. Uveyda), Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2c.
- EŞ-ŞÂTİBÎ, İbrahim Musa, *el-İtisâm* (thk. Selim b. İd el-Hilâl), Dâru İbn Affân, Suudi Arabistan Krallığı, Dâru İbn Affân, 1412/1992, 2c.
- ŞEHRİSTÂNÎ, Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed, 1992, *el-Milel ve'l-Nihal*, (tashih ve ta'lik Ahmet Fehmi Muhammed), Daru'l-Kütübi'l-İlmîyye, Beyrut, 3c.
- ŞEYBE, A., 1995, *Çağdaş Dünya Dinleri*, (Çev. Osman Cilacı), İstanbul,
- eş-ŞEYH MÜFİD, Ebû Abdullah Muhammed b. Bağdâdî, 1371/1413, *Tashihi'l-İtikâdâtî'l-İmamiyye*, İntişârât Kengrah Cihânî Şeyh Müfid, y.y., 161s.
- es-SİNDÎ, Ebü'l-Hasen Nûruddîn Muhammed b. Abdilhâdî et-Tettevî, ts, *Hâşiyetü's-Sindî ala Süneni İbn Mace*, Beyrut, Dâru'l-Cil.
- SÜYÛTÎ, Abdurrahman b. Ebi Bekr, 1389/1969 *Tenviru'l-Havalik Şerh-i Muvatta-ı Mâlik*, Mısır, el-Mektebetü'l-Ticârriyyeti'l-Kübrâ, 2c.
- TABERANÎ, Ebü'l-Kasım, Suleyman b. Ahmed, el-Mucemu'l-Kebir, Hamdi b. Abdulmecid es-Silefi, Musul, 1983, II. Baskı.
- et-TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî, *Tarihi'l-Ümem ve'l-Mülûk*, ts., Beytü'l-Efkâri'd-Devliyye, Ürdün.”
- et-TANCÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Battûta, Seyahatname, (Çeviri, İnceleme ve Notlar: A.Sait Aykut), Yky Yay., İkinci Baskı, İstanbul, 2004, 2c.
- TAYALİSÎ, Ebû Davud, Süleyman b. Davud, Musned, (thk. Muhammed Hasan İsmail), Beyrut, 2003, Daru'l-Kütübi'l-İlmîyye.
- TAYME, Sâbır, 1406/1986, *el-İbadiyye Akîdeten ve Mezheben*, , Dâru'l-Cil, Beyrut.
- TİRMİZÎ, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevra, 1998, *Sünenü't-Tirmizî* (Beşşar Avvâd Maruf), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut.
- TUNÇ, C., 1978. “*Kelam İlminde Büyük Günah Meselesi*”, A.Ü.İ.F.D., XXIII, Ankara, s. 325-342 aralığında.
- UKAYLÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Musa b. Hammâd, 1404/1984, *ed-Duafâ*, Dâru'l-Mektebetü'l-İlmîyye, Beyrut.
- _____, 1426/2005, *ed-Duafâ*, Mektebetü İbn Abbas, y.y.
- WATT, W. Montgomery, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Süreci*, (Çev. Ethem tuhi Fığlalı), Sarkaç Yay., İstanbul, 2013, 396s.
- el-VERCELÂNÎ, Ebû Yakub Yusuf b. İbrahim, *Kitabü't-Tertib fî's-Sahihî min Hadisi'r-Rasûl*, Mektebetü Meskat, Umân, 2003.
- YAVUZ, Yusuf Şevki, *DİA*, XXIII, 2001, s. 399-400.
- el-YEMENÎ, es-Sâidî, Safiyyudîn, 1416, *Hulâsatü Tezhibü Tehzibü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl* (Abdulfettâh Ebû Gudde), Mektebü'l-Matbûâtî'l-İslâmîyye, Beyrut.
- YILDIZ, H., *Kendi Kaynakları Işığında Hâriciliğin Doğuşu ve Gelişimi*, Ankara, 2010, 208s.
- YILDIRIM, E., 2013, *Hadis Meseleleri*, Rağbet Yay., 2. Baskı, İstanbul. 423s.

- _____, 2003, “*Hicrî II. Asırda Rivâyet Üslubu (III) er-Rabî b. Habib ve Rivâyet-Dirâyet Açısından el-Câmi’i*”, A.Ü.İ.F.D., XLIV/2, Ankara, s. 27-68 aralığında.
- _____, 2007, “*Rabî’ b. Habib*”, *DİA*, c. XXXIV, s. 494-495.
- YİĞİT, İsmail, *DİA*, XXXVII, s. 107-108, 2009.
- YÜCEL, A., 2011, *Hadis Usulü*, M.Ü. İFAV Yay., İstanbul, 241s.
- ez-ZEBİDÎ, Muhammed b. Muhammed Abdürrezzak Ebû’l Fayd ts., *Tâcu’l-Arûs ve min Cevâhiri’l-Kâmûs*, (thk. Mecmu’atün Mine’l Muhakkik), y.y.
- ez-ZEHEBÎ, Hafız Ebû Abdullah Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, 1374, *el-Müntekâ min Minhâci’s-Sünne*, (thk. Muhibbuddîn el-Hatîb), Kahire.
- _____, *Mizânü’l-İ’tidâl* ts., (Ali Muhammed, el-Becârî), Dâru’l-Marife, Beyrut.
- _____, ts., *el-Muğni fî’d-Duafâ* (neşre hazırlayan Abdullah b. İbrahim el-Ensârî), İdâretü İhyai’l-İslâmî, Katar.
- _____, 1413/1992, *el-Kâşif fî Marifeti men lehü Rivâyetün fî’l-Kütübi’l-Sitte* (thk. Muhammed Avvâme ve Ahmed Muhammed Nemir el-Hatîb), Dâru’l-Kıble li’s-Sekâfeti’l-İslâmiyye, Müsesselatü Ulumi’l-Kur’an, Cidde.
- ZEMAŞERÎ, Ebû’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, ts., *el-Fâik fî Ğarîbi’l-Hadis* (thk. Ali Muhammed el-Becâvî ve Muhammed Ebû’l-Fadl İbrâhim), Dâru’l-Ma’rife, İkinci baskı, y.y.
- ZİRİKLİ, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris, ed-Dimeşkî, 2002, *el-A’lâm*, Dâru’l-İlm, 15. Baskı, Beyrut.

ÖZ GEÇMİŞ**Kişisel Bilgiler**

Adı – Soyadı : Metin TEKİN

Doğum Yeri ve Tarihi : İstanbul/1986

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Yüksek Lisans Öğrenimi : KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü

Bildiği Yabancı Diller :Arapça - İyi

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar : KSÜ İlahiyat Fakültesi Araştırma Görevlisi

Tarih : Ocak – 2018